2

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1988

YU ISSN 0350—4220

MARULIĆ

hrvatska književna revija
Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
Izdavača zastupa: Radovan Grgec
Uređuje: Urednički odbor
Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec
Tajnik uredništva: Stipe Tadić
Godina izdavanja i tiskanja: 1988.
Copyright: HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb
Omot: Ante Starčević
Revija izlazi 6 puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac).
Uredništvo i uprava: Zagreb, Trg kralja Tomislava 21, telefon (041) 431-950
Stranke se primaju svaki dan, osim subote, od 11 do 13 i četvrtkom od 17 do 19 sati.
Cijena pojedinom broju 2.000.—din.
Godišnja pretplata 12.000.—d, uplaćuje se u korist žiro računa kod Zagrebačke banke, Zagreb
30101-620-16
012101-2320418628
Godišnja pretplata za inozemstvo 35 USA dolara uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke, Zagreb
30101-620-16
2424091010

Tisak: »Plamen«, Slavonski Brod Omladinska 26

Oslobođeno plaćanja poreza na promet Rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, broj 229/1-1979. od 15. I. 1979.

BROJ 2 ZAGREB, ožujak—travanj 1988. GOD. XXI

Radovan GRGEC

Uz rub (57)

Bez sumnje ima i danas u svijetu istinskih i iskrenih boraca za mir, napredak i razvoj, koji je, kako reče papa *Pavao VI*, novo ime mira. Međutim, kao što smo prošli put vidjeli, mira i napretka nema bez pravde i slobode. Kako je suvremeni svijet pun raznih nepravdi, diskriminacija, tiranija i kriznih žarišta, nastojanja i nadanja boraca za mir, slobodu i razvoj čovječanstva završavaju često neuspjehom, razočaranjem, skepsom. Ne strepimo pred budućnošću bez razloga.

Nedavno je i *François Mitterand* pred skupom od 75 nobelovaca u Parizu govorio o »povratku barbarstva u stoljeće napretka«. Sakupljeni nobelovci raspravljali su o gorućim problemima današnjice, kao što su glad, ekologija, terorizam, bijeda, fanatizam, sida, nuklearne prijetnje, ekonomska i moralna kriza, razoružanje itd. Nažalost, među prisutnima, među kojima se posebno isticao *Elie Wiesel*, prošlogodišnji dobitnik Nobelove nagrade za mir, nije bilo ni *majke Terežije*, ni *Lecha Walese*, ni *Andreja Saharova*.

Čini se da je u ishodištu sviju nevolja i kriza koje potresaju čovječanstvo upravo kriza morala i kriza komunikacije, tj. međusobnih ljudskih odnosa. Nadali su se neki da ćemo, nakon ere »kozmocentrizma« i »teocentrizma« ući u razdoblje spasonosnog »antropocentrizma« ili, kako to razdoblje zove *Jean-Marc Ferry*, u »logocentrizam«. »Logos«

je riječ i misao (ali i smisao), akcija i djelo (»ergon«, ali i »energeia«). On je tvorac smisla komunikacije između objekta i subjekta te između samih subjekata, on je i tvorac snažnog etičkog i religioznog »naboja«. O tom su pisali i raspravljali i najprominentniji mislioci našeg vremena, kao npr. *Heidegger, Wittgenstein, Popper, Gadamer, Levinas, Ricoeur, Hannah Arendt* itd.

Ipak nas sva ta jezična razmišljanja i sva ta zvučna imena nisu dovela u luku spasa. Možda su se pravom putu više od istaknutih političara, znanstvenika i filozofa približili neki umjetnici i književnici, shvativši da je to trnoviti put kušnje, put križa, »ordalia«, o čemu piše poznati književnik *Italo Alighiero Chiusano,* danas vjerojatno najistaknutiji talijanski pisac kršćanskog nadahnuća (uz *Marija Pomilija).* Ideal komunikacije s ljudima i sa svim bićima za njega je sv. *Franjo Asiški* (o kojemu je tako zanosno pisao svojedobno i *Joergensen).*

I posljednja knjiga *Jeana Guittona* (Le Christ da ma vie) govori o tom duhovnom iskustvu, ukratko o Isusu Kristu povijesti i vjere, Biblije i križa, o Isusu Kristu, kojega Jean Guitton priznaje Bogom. Taj »kristološki teocentrizam« nije nikakva prevladana era neznanstvene misli, nego put spasenja za ljude sviju vremena, pa tako i ovoga našeg vremena, koje je ostalo bez moralnog oslonca.

U tom vremenu i u takvom svijetu našla se i Hrvatska, mala zemlja na granici dvaju svjetova, u kojoj se, kako smo više puta napisali, ukrštavaju negativni utjecaji Istoka i Zapada. Nacija koja na tom prostoru živi postaje sve manje vitalna (stopa nataliteta rapidno opada), moralni su kriteriji sve labaviji a nekadanje se vrijednosti relativiziraju i nestaju. Nekima, naprimjer, rodoljublje, vjera i poštenje ne predstavljaju više nikakvu vrijednost. Mladenački poleti i oduševljenja gube se u agnostičkom indiferentizmu i egoističnom utilitarizmu. Sve je relativno i promjenljivo, nema trajnosti ni stalnosti, kao ni u modi.

Znanstvenici uglavnom više nisu racionalisti ni empiristi. Kao nekada *Newton,* i *Einstein* i njegovi epigoni traže iza materije i energije Nekoga koga su pozitivisti XIX. i XX. stoljeća odbacili. Spomenuti *Popper* npr. izjavljuje da *Darwinova* evolucija ne može biti znanstvena teorija.

I dok mi djecu još učimo vulgariziranim i simplificiranim materijalističkim i darvinističkim teorijama, tražeći od nastavnika da ih sve više populariziraju, dok kod nas još uvijek vlada moda »hipija«, »jupija« i »traperica«, koju smo »importirali«, u zemljama iz kojih je sve to »uvezeno«, relativizam prekriva groblje hipoteza i teorija a naša moda postaje »demodée« i »passée«. Ni naši teolozi nisu se još oslobodili *Bultmanna* i njemu sličnih, dok su ga »postbultmanovci« već odavno odbacili.

Nedavno sam u katoličkom dnevniku »La Croix« (od 28. X. 1987) pročitao zanimljiv članak *Jeana Pihana* (Pharisiens et publicains), koji pripovijeda kako su evanđeosku zgodu o farizeju i cariniku dva propovjednika »reinterpretirala« na dva različita načina. Prvi, oduševljen onim što je još prije desetak godina bilo »moderno«, prikazao je farizeja kao redovnika u habitu koji je zahvaljivao Bogu što je ostao vjeran

svojim zavjetima i disciplini, slobodan od »marksističkog i modernističkog virusa«, prezirući pritom svojega redovničkog subrata, koji je u zadnjoj klupi, bez habita i u trapericama, priznavao svoje grijehe i kajao se za njih. Drugi propovjednik (mogao je to da bude i onaj prvi koji je samo promijenio »registar«) prikazao je farizeja kao umišljenog i oholog »modernistu« u trapericama. Ovaj je zahvaljivao Bogu što je shvatio »znakove vremena«, prezirući pritom svojega subrata u zadnjoj klupi i u habitu, koji da još uvijek nije shvatio kako Crkva II. vatikanskog koncila nema ništa zajedničko s Crkvom Tridentskog koncila.

Zar i mi ne bismo morali katkada »promijeniti registar« shvativši da nismo »pozobali sve znanje svijeta« i »otkrili Ameriku«, da se mode i teorije mijenjaju pokapajući jedna drugu, da, uz naš, postoje i drugi putovi do cilja i da često valja biti »relativist« (tamo gdje je to potrebno a ne tamo gdje je to nedopušteno) a skroman i ponizan uvijek?

* * *

Kršćani bi, živeći u svijetu, morali, u skladu s koncilskim dokumentima, biti svjesni autonomije svjetovnih i vremenitih vrednota, ali i njihove prolaznosti, kontingentnosti i relativnosti. »Prolazi obličje ovoga svijeta« (1 Kor 7, 31). Unatoč tome, oni, kao svjetovnjaci, ne bi smjeli iz toga svijeta bježati niti ga prezirati, nego ga, živeći u njemu i vršeći savjesno svoje staleške dužnosti, produhovljivati i posvećivati.

Možemo reći da je prošlogodišnja *Biskupska sinoda* u Rimu produbila i potvrdila svjetovni značaj katoličkog laikata. Iako je završila prilično uopćenim porukama i deklaracijama, iz sinodalnih prijedloga možemo doći do nekih konkretnih informacija. U svakom slučaju, Crkva ima svoje poslanje u svijetu i ne želi da se njezini članovi, a pogotovo njezini laici, zatvaraju »u sakristiju«. U sakristiju bi ih željeli zatvoriti oni koji su ih donedavna držali »u katakombama«, tj. oni koji vjeru smatraju natražnim i neznanstvenim reliktom mračnjačke prošlosti.

Budući da su i katakombe danas i u većini ateistički orijentiranih država uglavnom prošlost, i to »mračna« prošlost, ostavlja se kršćanima u svijetu iluzija slobode, tako da se nekima od njih (i to većinom klericima i nekim »profesionalnim« laicima) prepuštaju razne aktivnosti u crkvenim strukturama i »u sjeni katedrala«, ali im se uskraćuje pristup javnim, političkim, kulturnim i socijalnim djelatnostima. Iz toga proizlaze dva oprečna kritička stava onih koji u zemljama s »pluralističkom« klimom prigovaraju Crkvi da laicima prepušta samo »svijet« i onih koji prigovaraju državi u totalitarističkim i ateističkim sredinama da laicima prepušta samo »sakristiju«. Kako na Sinodi i opet nije bilo mnogo predstavnika »drugog svijeta«, tj. ljudi iz totalitarističkih i ateističkih država, i opet se najviše raspravljalo o položaju laika u crkvenim strukturama, o položaju žena, o ministerijima, ukratko o onome što laike koji znaju da bez slobode nema ni suodgovornosti baš previše ne zanima jer im je gotovo svejedno hoće li, kad već ne mogu vršiti svoje specifično zvanje i poslanje, biti veliki ili mali »ministranti«,

veliki ili mali »sakristani«.

Pa ipak, od 54 sinodalne propozicije njih 10 direktno se odnosi na javno političko, a njih 6 na kulturno djelovanje laika. Svjetovni značaj svojega poslanja laik ostvaruje vršeći staleške dužnosti u domovini i u obitelji. Upravo na taj način on ostvaruje i poziv na svetost, upućen svim članovima Crkve. Sinodalne propozicije govore i o povijesnom značaju kršćanske duhovnosti. U tom kontekstu laička duhovnost dobiva konkretni i specifični smisao. Zapravo ne postoje dva puta svetosti, svjetovni i duhovni, nego samo jedan, ali on se ostvaruje na različite načine. Za laike je njihova svagdanja djelatnost prilika da u njoj i po njoj pokažu i dokažu svoju ljubav prema Bogu i bližnjemu.

Crkva je pozvana da i danas unosi u suvremeni svijet evanđeoski duh Blaženstava premda je ta poruka modernom čovjeku sablazan ili ludost možda više nego ikada. To se odnosi jednako na laike i na klerike. Svi smo mi jedna i jedinstvena Crkva, koja u modernom društvu ima vrlo težak zadatak jer se modernitet obično identificira s ateističkim humanizmom i s progresivnim sekularizmom. U svakom slučaju Bog, kako kaže *Paul Valadier,* nije više temelj društva. Usprkos tome, Valadier se u svojem djelu »L'Eglise en procès« zalaže za aktivnu i javnu prisutnost Crkve u društveno-političkom životu, u kojemu se još uvijek razabiru utjecaji judeo-kršćanske i grčke misli.

I tom uvjetno nazvanom »antropocentričkom« ili »logocentričkom« društvu Crkva se ne smije ustručavati, bojati ili stidjeti da propovijeda Krista raspetoga i Krista uskrsloga. Uskrsnuće ostaje temelj njezina vjerovanja, i to Uskrsnuće koje nije samo doživljaj vjere nego i stvarni događaj povijesti. U tom se propovijedanju nalazi kontinuitet postojanja Božjeg kraljevstva na zemlji jer se tu ne radi ni o kakvoj kršćanskoj legendi, kako to misli »napredni« kršćanin *Thomas Sheehan,* čija knjiga »How the Kingdom of God became Christianity« dokazuje da taj »demistifikator« kršćanstva nije ni »napredan« ni kršćanin.

I mi želimo da poruka Radosne vijesti, poruka Blaženstava i poruka Uskrsa uđe i u naše društvo. I hrvatske uši treba da ostanu otvorene za tu vjekovnu poruku. Ako ona doista uđe u naša srca, ona može preobraziti i pojedince i čitavo društvo.

Iako je danas u modi suprotstavljati vjerovanje u osobno uskrsnuće vjerovanju u besmrtnost duše jer da je prvo utemeljeno na Svetom pismu a drugo »importirano« iz grčke filozofije, mislimo da tu nema nikakve međusobne suprotnosti i da se jedno i drugo vjerovanje zasniva na Bibliji i na Predaji.

Vjerujemo da ćemo, kako god i gdje god umrli, uskrsnuti čitavi, tj. u punini svoje ljudske osobnosti i u cjelini svojega psiho-fizičkog jedinstva. *Horacije* je nekada pjevao, misleći na besmrtnost svojeg djela: »Non omnis moriar!«, dakle: »Neću čitav umrijeti!«, a mi, vjerujući u besmrtnost duše, uskrsnuće tijela i život vječni, govorimo: »Čitav ću uskrsnuti!« Zahvaljujući Božjoj svemogućnosti i Kristovoj pobjedi nad smrću, naša čežnja za vječnošću, besmrtnošću i uskrsnućem nije bezrazložna i uzaludna. Kršćanin bi morao biti svega toga svjestan, i ta svijest treba da obasja njegove svagdanje križeve i njegov životni

put svjetlom neuništive nade. U toj nadi primičemo se cilju, znajući da smo rođeni »za više stvari«. Iako ne preziremo ovaj svijet i zemlju, koja nas drži i hrani, moramo biti isto tako svjesni »krhkosti« i »relativnosti« efemernih moda i vremenitih vrednota, odnosno dovoljno skromni i »inteligentni« da toga postanemo svjesni.

SRETAN USKRS!

Lucija RUDAN

Nauči me da šutim

»Propni ga«, svjetina viče.
Je li to ona svjetina ista
što ga je slavila jučer?
»Barabu pusti, a propni Krista!

A Pilat što će? Što može?
Samo će oprati ruke!
Nek drugi na sebe uzmu
njegovu krv i muke!

A Isus? Pravednik stoji:
sve vidi i sve čuje,
i onoga s bičem
i onog što ga pljuje.

I onog što mu stavlja
na glavu trnovu krunu.
Za sve njih spreman je, eno,
ispiti čašu punu.

I stoji pravednik mirno,
oprašta svima i — šuti:
nikakva prijekora nećeš
iz usta mu čuti.

Josip ANTOLOVIĆ

Uskrsno putovanje

Damjan je pošao kasno na počinak ispunjen crnim i zlokobnim mislima koje su mu cijepale dušu. Htio je ukloniti to mučno cijepanje, ali mu nikako nije polazilo za rukom. Tama i tjeskoba naprosto su ga paralizirale. Te nesretne misli o nepravdi u velikom i malom svijetu, o zapostavljenosti nekih koji uvijek moraju biti žrtva zajednice i okoline, poput imele sisale su mu životnu energiju iz srca i duhovno ga iscrpljivale sve do klonulosti i uvenulosti. Osjećao je kako mu nestaje volja za životom, premda je imao još mnogo planova što ih je želio pošto-poto ostvariti. I baš te dvije sile: centrifugalna, bijeg od života, i centripetalna, želja da učini još nešto veliko, značajno, vrijedno, upadno, činile su od njegova nutarnjeg bića borilište u kojem se svaki udarac osjećao i krvavo bolio. Htio se u toj borbi smiriti u getsemanskome Kristu, ali i to nije išlo lako. Kao da je između njega i Krista stajao debeli zid koji je priječio svaku komunikaciju. Zato se osjećao još više strašno osamljen, zaboravljen i ostavljen od sviju. Hoćeš-nećeš srkao je kalež gorčine obilnim gutljajima. I ta se gorčina poput pelina razlijevala čitavim njegovim bićem trujući mu krv, živce, mozak, misli. Damjan se sav pretvorio u duševno zatrovano biće koje se nalazilo nad ponorom ništavila. Svud oko njega mrak, a pod njim zjapi provalija.

Da li je to samo bila igra umornih, napetih i iznurenih živaca, ili nešto daleko dublje, teško je reći?! Kraj svih tih muka koje nije prvi put proživljavao osjećao je ipak želju da bude moralno dobar, da ne izda barem one bitne vrednote svoga života i naziranja, da bude dosljedan samome sebi. Ta silna želja za željeznom, neumoljivom dosljednošću bila je također jedna od komponenata duševnih muka. Strašno je naime htjeti pod svaku cijenu biti, a u isto vrijeme ne moći biti potpuno dosljedan. I tako je podvojenost, rascijepanost u borbi sa željom za ostvarenjem bića od komada čitavo duševno stanje još pogoršavala.

Umoran od svih tih muka ipak je tvrdo zaspao. Taj san djelovao je smirujuće i okrepljujuće. Trajao je samo nekoliko sati da bude prekinut u ranu zoru i da se potpuno razbije baš minutu prije nego je budilica zazvonila oštrim, reskim i neugodnim zvukom. Bilo je to rano jutro Velikoga četvrtka. Damjan je želio odlučno prekinuti s prijašnjim duševnim stanjem i prebaciti se u novo u kojem će biti dominanta smirenosti, rezigniranosti, izbjegavanje upadanja u afekt ili u razgovoru s ljudima u povišene tonove. Lijepa je to bila želja, samo da pređe u stvarnost trebalo joj je mnogo snažne motivacije. Nje je na sreću bilo u sadržaju Velikog četvrtka. Damjan se kao žedna usta počeo hvatati čaše Velikog četvrtka te počeo polako iz nje piti. »Novu vam zapovijed dajem, da se ljubite među sobom kao što sam vas ja ljubio.« Kristove su to riječi, njegova nova i najveća zapovijed. Kristova je to najglavnija poruka kojom on ostvaruje spasenje čovjeka. Njegova ljubav spašava čovjeka, ali njoj mora pridoći kao nadopuna i čovjekova ljubav prema čovjeku. To je

zakon spasenja po Kristovu receptu. U njemu je aktivan i Krist i čovjek.

Te misli započeše blagotvorni proces smirivanja u Damjanovoj duši. Damjan je iz životnog iskustva svjestan da one moraju što dublje prodrijeti u dušu, da ih ona mora asimilirati, da one moraju preći u uzburkanu i zatrovanu krv da je izliječe te ispune sokovima koji će rađati posve novim duševnim stanjem. Po njima iz bolesti valja polako prelaziti u zdravlje.

Zapovijed ljubavi tako je nova kao proljeće što svake godine rađa novim zelenilom, cvatom, dahom, novom svježinom, šarenilom boja i bujnošću života. Ljubav smiruje, liječi rane, zatrpava duševne pukotine, premošćuje ponor ništavila. U njezinu svjetlu svijet, ljudi, život, prilike i neprilike postaju drukčije, snošljiviji, nekako svjetiliji i ugodniji. Po njoj čovjek postaje sposoban da mirno i prijateljski pogleda u oči i neprijatelju, da se žrtvuje makar mu žrtva u prvi mah i ne izgleda da ima nekog smisla.

Ljubav mjesto studeni unosi toplinu, mjesto ukočenosti gipkost, mjesto suhe proze čistu poeziju. Ljubav obnavlja lice čovjeka, obitelji, naroda, čovječanstva. I to ne bilo koja ljubav nego ona o kojoj je Krist govorio na Zadnjoj večeri i koju je kao amanet ostavio svojim prijateljima i sljedbenicima. Ta ljubav krije u sebi neiscrpiva bogatstva. Ona je jača od svake patnje, pa i od same smrti.

Damjan je opet počeo vjerovati u tu i takvu ljubav i ona ga je počela preporađati, davati mu novu snagu i polet. On je osjećao da se mora uz nju priviti kao imela uz granu i crpsti njezine životne sokove. Osjećao je da mora s njome poput mladenaca stupiti u životnu najintimniju zajednicu. I ta životna veza s ljubavlju dat će opet pravi smisao njegovu životu, učinit će ga bogatim i plodnim, osposobit će ga za susret s ljudima, za nošenje križa, za vršenje dužnosti, i onih teških i neugodnih. Ispunjen ljubavlju prolazit će smisao ali i blagoslovno kroz život.

»Novu vam zapovijed dajem« nije samo prazna fraza kakvih smo toliko puta u životu čuli. To je poruka puna sadržaja koji je kadar podržavati čitav jedan ljudski život. Damjan je mnogo puta poželio da nauči barem abecedu duhovnog života. Nju je gledao u Kristovoj poruci: »Učite se od mene, jer sam krotka i ponizna srca!« Nova zapovijed ljubavi nije tek abeceda već najviša i najdublja životna filozofija koja može čovjeka uzdignuti u vrtoglave visine čudoredne savršenosti, heroizma, koja ga može nadahnuti na najljepše i najplemenitije misli i planove.

Damjan je strepio da to oduševljenje za novu zapovijed ljubavi ne postane samo kratko duševno raspoloženje, plamen od slame koji za čas ugasne, već žeravica koja će ga neprestano podgrijavati, koja će ga uvijek podržavati u onoj pravoj duševnoj kondiciji, koja neće poznavati malaksalosti i klunulosti. Da li je za čovjeka utopija: biti uvijek u pravom raspoloženju, biti neslomiv pred bilo kojim udarcem, biti jak za svaki zadatak? — Ako to shvatimo u apsolutnom smislu, bila bi bez sumnje utopija. Ali ako dopustimo potrese, momente slabosti, privremena naoblačenja, onda to neće biti utopija. Dokaza imamo obilno u životu onih koji su bili ispunjeni novom zapovijedi ljubavi, koji su se dali njome voditi. Zato je uz novu zapovijed ljubavi kraj svega smisla za realizam, za krhkost i lomnost ljudske naravi na mjestu ipak i posve opravdan optimizam, stav pun nade, koja se nikad neće razočarati i koja neće moći zdvajati. Nova zapovijed ljubavi rađa neugasivom i neuništivom nadom, koja će čovjeka regenerirati i onda kad bude izgledao da je već neizlječiv ili čak mrtav.

Prije nego će krenuti iz kuće Damjan je pošao u kapelicu pred Krista pod prilikama kruha. Veliki četvrtak dan je te tajne. Ona je bila ustanovljena na Posljednjoj večeri. Po njoj je Krist trajno među nama prisutan kao neprestana žrtva, gozba i prisutnost. Velika prisutnost koja naš život čini manje osamlje-

nim, naše patnje manje teškima, naše sumnje manje očajnima. Štaviše, ako proživljavamo tu prisutnost, onda zapravo i ne može biti riječi o nekoj pravoj sumnji, a još manje o očaju. Krist je među nama prisutan. On je naš životni pratilac, sudionik našeg životnog putovanja, naš prijatelj i naš brat. On dijeli naše patnje, suze, tuge, bolesti, umiranja. On čini naš život u dvoje, a to je mnogo lakše nego živjeti sam.

Da ne bismo živjeli u tlapnjama i iluzijama, Krist se skrio pod vidljive, opipljive, okusljive prilike kruha da i naša osjetila budu zadovoljena a ne samo razum prosvijetljen vjerom. Kao što je iskustveno sigurno da se u svetohraništu nalaze materijalne čestice kruha, tako je sigurno da se tu nalazi i živi Krist. O kako ta sigurnost čini sigurnijima i čovjekove životne korake i čitavo njegovo životno putovanje. Biti siguran da mi je netko bliz, tako blizu da mu mogu uvijek doći, ali i on k meni, ne daje li razloga za pouzdanje i životnu radost?

Damjan se kajao u duši što dosada nije više živio od Kristove euharistijske prisutnosti, što je imao premalo smisla i vremena za nju. Osjetio je da je neproživljavanje Kristove prisutnosti glavni uzrok svih njegovih duševnih muka i nedaća. Ponizno je poput carinika i razbojnika na križu zamolio Gospodina da mu oprosti što je tako malo živio od njegove blizine i prisutnosti. Nije bilo vremena za daljnji dijalog u kapelici, jer je valjalo stići na kolodvor prije polaska vlaka.

Polumračne, prazne i proljetnom kišom oprane ulice velegrada kao da nisu ništa osjećale od veličine dana koji se rađao, već ne znam koji po redu Veliki četvrtak, ali uvijek bogat svojim darovima. Taj četvrtak s pravom zaslužuje ime velik. Velik je zbog velike zapovijedi ljubavi i velike euharistijske tajne, koja Krista čini prisutnim i kao čovjeka na tolikim mjestima. Čovjekova je bijeda i u tome što je nesposoban zapaziti i usvojiti pravu veličinu. Kolikima je Veliki četvrtak samo običan četvrtak, kao i svaki drugi u godini, bez ičega značajnog i vrijednog. Je li onda čudo da je čovjekov život u našoj supercivilizaciji koja mu pruža sva moguća materijalna dobra ipak tako dosadan, prozaičan, mnogima dodijao? Je li onda čudo da u ljudskome životu ima sve manje istinske radosti i volje za život i stvaranje? Svi se osjećaju nekako umorni, jer se udaljuju od pravoga Života, od onoga koji je došao na svijet da bismo imali život i to u izobilju. To je bila pripovijest koju su Damjanu pričale velegradske ulice u rano jutro Velikog četvrtka godine Gospodnje 1972.

Došavši na kolodvor, zapazio je da na njemu ima manje svijeta i gužve nego obično makar da svi vlakovi idu redovito. Uzrok je pojava velikih boginja, o kojima sve govori i piše i koje su mnoge odvratile od putovanja. U vlaku je stoga udobno, ima mjesta, ima mira. Duga vožnja bit će manje neugodna.

U Damjanovu kupeu uz njega su još samo dvije osobe: jedan gospodin osrednjih godina, koji marljivo čita »Vjesnik«, i jedna studentica koja malo lista po svojim skriptama iz geologije, a onda se opet udubljuje u neku knjigu. Čitanje prekida kunjanje i spavanje. Sve troje drže se jedno prema drugome nekako rezervirano, ne poznaju se, ne znaju da li su istih misli, istoga nazora na svijet pa im je teško zapodjenuti razgovor. On se razvezao tek iza Perkovića kad se putovanje već bližilo kraju.

Gospodin je počeo pripovijedati kako je jedno vrijeme živio u Slavoniji, kako su Slavonci dobri ljudi, ali mu kao Dalmatincu nije odgovarala tamošnja klima, bila mu je preoštra pa se morao vratiti u zavičaj. Danas živi u Makarskoj. Ima dvije kćerkice koje su poslušne i dobro uče, i vidi se da je kao otac sretan u njima. Pokazuje darove koje im je kupio u Zagrebu. Kad god dođe s putovanja uvijek ga pitaju: »Tata, što si nam donio?« Kaže da sam radi premda bi se više zaslužilo kad bi i žena radila. No dogovorili su se da ona bude kod

kuće, kod djece. To je daleko važnije nego dvostruka zarada. Djecu valja odgojiti, a to se ne može ako su i otac i majka u radnom odnosu.

Damjan sluša i divi se zdravom rezoniranju supruga i oca. Još nije baš sve zahvatila manija za što višim standardom života na veliku štetu obiteljskoga života. U obitelji koje znaju pravo prosuđivati vrednote na ljestvici vrednota ulijevaju nadu u budućnost naroda. Čudoredne, obiteljske, duhovne vrednote morale bi uvijek imati prednost pred čisto materijalnima i ekonomskima. Sve su civilizacije počele neminovno propadati kad se i izvrnuo taj red. Zapravo je izvrgnuće vrednota najveća izopačenost svake civilizacije.

Damjan, slušajući taj razgovor, razmišlja o 1300-godišnjoj kulturi hrvatskog naroda. Pogled na Bijaće, na Solin, na Klis, na kolijevku hrvatske kulture to razmišljanje samo još pojačava. Ta hrvatska kultura ima toliko vrednota, ona je bogata. Imamo li mi pravo da je svojim životom i stavom zaniječemo, da joj iskopamo grob? — Sigurno da nemamo i da bi to bio neoprostiv zločin prema svom narodu. No kako se narod sastoji od obitelji i od pojedinaca, njegova je sudbina u njihovim rukama, u njihovim pravim ili krivim shvaćanjima. Tu se Damjanu nameće misao o nezamjenjivoj ulozi Crkve u narodu. Njezina je uloga da odgaja obitelji i pojedince u prihvaćanju i ostvarivanju najviših vrednota. Jedan narod živjet će samo onda ako bude moralno i biološki zdrav. Moralno zdravlje sastoji se u njegovanju ćudorednih vrednota, u slobodi duha, koji se ne da zarobiti materijom, koji ne smatra da je najvažnije biti što bogatiji i što više se naužiti života, već koji je otvoren prema kreposti, čistoći srca vjernosti zadanoj riječi te idealima vjere i zdravoga rodoljublja. Biološko zdravlje sastoji se u obiteljima s brojnim potomstvom. Samobitnost naroda bit će produžena i održana samo onda ako taj narod bude više rađao nego umirao. Gdje ima više grobova nego kolijevki, nema nikakve nade u budućnost. To je neumoljivi zakon života i umiranja. Možda su toga naši ljudi u ovom trenutku povijesti premalo svjesni.

Odgoju ćudorednoga i moralnoga zdravlja naroda, uz druge komponente, pomaže veoma i čitanje dobre i odgojne literature. To se veoma hranjivo i odgojno sredstvo kod nas, nažalost, još uvijek premalo troši. Prednost pred dobrom knjigom ima jeftina »šund« literatura, duhovno jeftini i moralno nevrijedni filmovi ili televizijski programi, zabavno pred korisnim, pa i potrebnim. I to je veliko izopačenje s nesagledivo štetnim posljedicama. Čest je slučaj da na skladištima leže dobre knjige, jer nema interesa za njih, dok se u isto vrijeme troši i guta ono što truje, kvari i dovodi do degeneracije.

Kad čovjek promatra tu činjenicu, s pravom ga hvata zebnja za budućnost ne samo Crkve već i naroda. Ukus je čitalačke publike prilično nezdrav i iskvaren. Kako ga ozdraviti i izliječiti? Pitanje se postavlja, samo je na nj veoma teško odgovoriti. U Damjanu se budi želja da bi sve ono još zdravo u našoj Crkvi i narodu pokušalo sustavno raditi na ozdravljenju ukusa naše čitalačke publike. Ta je publika već tako bolesna da je naprosto nesposobna nešto ozbiljno, manje napeto i zanimljivo, ali zato više korisno i odgojno pročitati. Treba joj ipak vratiti sposobnost malo po malo, jer odjedanput neće ići.

Tu bi Crkva mogla početi liječenjem i odgajanjem s mladima na vjeronauku, s pripravnicima na brak, s osnivanjem župnih posuđivačkih biblioteka. I u propovijedima bi češće trebalo govoriti o potrebi i ulozi knjige u životu čovjeka i kršćanina.

Mlada studentica priopćava svojim suputnicima u kupeu da ide u Jelsu na otoku Hvaru na glasovitu i jedinstvenu procesiju Velikog petka koja traje osam sati. Ondje ima baku, mnogo je slušala o toj procesiji, ali je nikad nije vidjela ni doživjela. Ove godine nije mogla odoljeti a da ne pođe. Ona je samo napola Dalmatinka, po majci, otac joj je Zagrepčanin. Rodila se i odgojila u buci

velegrada, ali, eto, nije izgubila u sebi zov zdrave tradicije koja se stoljećima gaji u Jelsi i koju još nije ugušio ni turizam ni materijalizam ni sekularizacija unutar same Crkve. Ta je studentica primjer da mladi i danas još uvijek mogu biti otvoreni prema nečem duhovnom što je hranilo i odgajalo tolike generacije prije nas. To duhovno i za nju je privlačno, ima joj nešto reći i dati, može je duhovno obogatiti i usrećiti, može u nju uliti toliko potrebne poezije za naš život.

Što se Marjan-ekspres više približavao Splitu, to je troje putnika više doživljavalo kako ima mnogo toga što ih duhovno povezuje, što im je zajedničko, što smatraju vrijednim i za ovo naše moderno vrijeme. Koliki ljudi nose u sebi jedan možda zapretani svijet dobra, koji se odmah probudi i plane kad dođe u susret s istomišljenicima, s braćom i sestrama koji nose i gaje slične ideale. Vlak je ušao u Splitski kolodvor; Damjan je svojim suputnicima uručio uskrsni broj »Glasa koncila«, poželio im sretno daljnje putovanje i srdačno se od njih oprostio obogaćen njihovim susretom, razgovorom, pogledima na život. I to je bio lijep dar Velikog četvrtka koji se vrlo dobro uklapao u njegov religiozni sadržaj nove zapovijedi ljubavi i euharistije. Ta dva dara imaju kao svrhu baš da povezuju i hrane ljude onom božanskom hranom, kruhom koji je s neba sišao. Damjan je nakon toga putovanja osjetio da je život ipak lijep, da se isplati živjeti, da još uvijek ima ljudi s kojima se može voditi koristan i plodan dijalog i koji su sposobni da postanu graditelji bolje budućnosti.

U tim mislima pošao je u jedno splitsko predgrađe da provede tri posljednja dana Velike i Svete sedmice te uskrsni blagdan. Naselje Visoka postalo je izraslina na Splitu koji se sve više širi. To je, doista, izraslina jer se još nije uklopilo u urbanistički plan Splita koji je još samo na papiru. Nema tu još ulica, javnih zgrada. Tek su nedavno probijeni putovi. To će danas-sutra biti gradske ulice, ali zasada su sve prije nego ulice. U većim i manjim zgradama, kućicama stanuje naš svijet iz Poljica i Imotske krajine. Pravi Dalmatinci, živi, temperamentni, razgovorljivi, otvoreni, neposredni. S njima je, doista, vrlo lako uspostaviti dijalog. To je uopće velika prednost svih stanovnika sredozemnoga bazena.

Na Visokoj ima jedan izuzetak koji može samo potvrditi inače pravilo da Crkva uvijek pomalo ili čak mnogo kasni. Ovdje začudo nije kasnila. Osnovala je župu i počela djelovati među narodom, koji je u najvećoj većini katolički, koji uza sve svoje prirođene i baštinjene mane i poroke ipak ima živu vjeru, smisao i otvorenost za kršćanske vrednote. Nije to nešto izvanredno odgojeno i profinjeno, ali je ipak duboko u srce naroda ukorijenjeno, pa prema tome stabilno i pouzdano s čime se u pastoralnom radu može ozbiljno računati. Čvrst je temelj svakako tu, a sada je zadaća mjesne crkve da na njemu izgradi što ljepšu zgradu jedne žive župne zajednice.

Počeci su te zajednice doduše skromni, ali ipak veoma pogodni za daljnji razvoj. U sklopu nove stambene zgrade izgrađena je crkvica za 500 osoba, a ispod nje samo nešto manja vjeronaučna dvorana. Djece na vjeronakuk dolazi gotovo 600, u postotku 85% sve djece s teritorija nove župe. Budući da je to uglavnom doseljeni svijet sa sela, obitelji su relativno mlade, životorodne, a i natalitet još uvijek prilično zadovoljava. Ima, naprimjer, obitelj sa sedam već odraslih sinova i kćeri i svi su kod kuće. Nitko nije pošao u tuđinu ni ostavio rodnu grudu. Doista, lijep i utješan izuzetak u današnjoj psihozi bježanja u inozemstvo i s potrebama i bez potrebe.

Župna zajednica na Visokoj već je sada veoma živa. Dokaz je i ovogodišnja Velika sedmica. Na Veliku srijedu 130 ispovijedi, na Veliki četvrtak 80, na Veliki petak 70, uz brojne pričesti na sve te dane. Na Veliku subotu navečer neprestano ispovijedanje sve do iza ponoći. Brojne ispovijedi i pričesti dokaz su koliko je Božji narod sudjelovao u obredima svetog trodnevlja Velike sedmice.

Damjan se izmorio ispovijedajući pa nije mogao intenzivno doživjeti bogoslužje Velikog četvrtka. To je svećenikova obična žrtva u najsvetije dane. Mora žrtvovati svoj mir i živce da bi drugi imali sretan Božić, Uskrs, nedjelje i blagdane. U duhu Kristove nove zapovijedi to je sasma na mjestu. Krist je prošao zemljom čineći dobro i svećenik — drugi Krist — mora isto tako. Kristova zapovijed ljubavi njega veže više od svih. Svećenik mora s Kristom biti skupa i žrtvovatelj i žrtva.

Na Veliki petak preko dana bilo je dosta slobodnog vremena pa se Damjan opet mogao predati svojim mislima. Muka i smrt Kristova uz lijepe tekstove iz časoslova omogućile su mu tihu kontemplaciju koja djeluje blagotvorno kao lagana proljetna kiša na usjeve. Najbolje su ozračje za kontemplaciju mir i tišina.

Krist je trpio. Patnju je slobodno izabrao. To je znak da ona ima u sebi nešto veliko, oslobađajuće, otkupiteljsko. Patnja je postala instrumenat našega spasenja. Ona ni danas, u svakom članu otajstvenoga Kristova tijela koji trpi, ništa ne gubi od svoje otkupiteljske i preporoditeljske snage. Kristovo djelo otkupljenja valja nastaviti kroz povijest patnjama pravednika, nepravedno progonjenih, zapostavljenih, od života prikraćenih. I tako se Isusov križni put neprestano obnavlja baš kao i njegova kalvarijska žrtva preko euharistijske. Križ mora imati časno i važno mjesto u našem životu. On nam mora postati prijatelj. Prema njemu valja imati barem jobovsku strpljivost ako čovjek već nije tako velikodušan da bi ga sam želio i tražio.

Tomislav DOROTIĆ

Samo sam snove imao

Ne rekoh zemlji koju si ostavila
kada si za mnom pošla
zašto te volim
i zašto me kameni dvor oca tvojega
toliko veže
pa ne mogu prežaliti usahlo lozje
na kraju sela
srušene kućice kozje

i ne znam
što je to u meni
pa te molim da se ne odričeš
materinstva
u Škrtoj Stini
u maslini —
ako to nije ljubav
prema tebi

jer ja sam samo snove imao
kad smo se sreli.

Rajmund KUPAREO

Neka zapažanja o odnosu umjetnosti i mistike

Jedna od najuzvišenijih vrsta umjetničkog religioznog izražaja jest umjetnost mističnog nadahnuća. Religija je, u objektivnom smislu ovisnost čovjeka o Vrhovnom Biću, dok je u subjektivnom smislu svijest o toj ovisnosti. Ovdje govorim o kršćanskoj objavljenoj ili nadnaravnoj religiji kojoj je izvor i temelj u Božjoj pozitivnoj objavi koja nameće čovjeku nove odnose s Vrhovnim Bićem.

Kao što kršćanska tako i druge religije izražavaju u umjetnosti sadržaj svojih »objava«. Da shvatimo njihovu umjetnost, potrebno je upoznati sadržaj njihovih »objava« (grčkih, egipatskih, indijskih, muslimanskih i sl.). Usp. knjigu L—G Louis Gardet: *Mistika* (KS, Zagreb, 1983).

Kršćanski umjetnik može stvarati djela koja su izravno namijenjena kultu, a to zovemo sakralnom ili liturgijskom umjetnošću, a može stvarati djela koja nisu izravno određena za kult, a to nazivamo religioznom umjetnošću, kao npr. oratoriji Händela, Haydna ili drame Calderona, Claudela i dr. Umjetnik kršćanskog nadahnuća mora poznavati objavljene istine ne samo da im se ne bi protivio (ne bi odgovaralo objavljenoj istini npr. slikati Gospu u porođajnim mukama i sl.) nego da bi dao novi vidokrug svojem umjetničkom stvaranju.

Terminologija s obzirom na sakralnu umjetnost nije potpuno utvrđena. Dok Jacques Maritain *(Art et Scolastique,* 3. éd. Paris, 1935) iznosi razliku između *sakralne* i *religiozne* umjetnosti, dotle Kongregacija sv. Oficija (30. lipnja 1952) govori o *izvanjskoj* sakralnoj umjetnosti (izvan kulta) i *unutarnjoj* sakralnoj ili liturgijskoj umjetnosti. Francuski muzikolog Daniel Roland *(El placer de la música,* 3. vol. Buenos Aires, 1953) čini razliku između izričito crkvene glazbe (gregorijansko pjevanje) i glazbe *za* crkvu ili Božji hram, kao što su Palestrinine mise i moteti ili Bachove kantate.

Religiozna je umjetnost, po našem mnijenju, šireg značenja od sakralne, jer svako djelo sakralne umjetnosti u isto je vrijeme i religiozno, ali ne i obratno.

Govorimo o umjetničkim djelima, a ne o djelima s religioznom tematikom bez estetskog sadržaja, kao npr. poznati »Angelus« slikara i grafičara Milleta (1814—1875). Postoje, naprotiv, umjetnička djela s religioznim sadržajem, ali koja ne odgovaraju liturgiji, kao npr. *Nobilissima visione,* balet ruskog koreografa Leonida Massinea (L. F. Mjasin 1896—1979) s glazbom Paula Hindemitha o životu sv. Franje Asiškoga; *Lamentacije, Psalmi* Igora Stravinskog; mnoge *Stabat Mater, Requiem,* itd.

Djela mističnog nadahnuća ne spadaju u sakralnu, liturgijsku umjetnost nego u religioznu umjetnost posebnog obilježja. Pod mistikom razumijevamo onu iskustvenu spoznaju Boga u nutrini duše koja ima svoje korijene u posvetnoj milosti, ulivenim krepostima, napose u vjeri i ljubavi, kao i u darovima Duha Svetoga. Ta se spoznaja zove kontemplacija, intuicija istine kojoj je motiv i svrha ljubav (usp. *Summa Theol.,* II—II, 180).

»Umjetnost ne može zamijeniti mistiku. Umjetnost spada u područje znakova, a mistika je Božji život. Doći će čas, ako Bog da, kada ćemo reći »zbogom« znakovima, kada više nećemo osjećati potrebu da spoznamo, volimo ili kušamo stvorene stvari« (J. Monchanin: *De l' Esthétique à la Mystique,* Tournai, Bélgique, 1955, str. 20). Sv. Ivan od Križa tumačeći svoje spjevove *Duhovni spjev, Noć, Plamen* kaže kako bi bilo ludo misliti da se ljubavne izreke u mističnoj spoznaji mogu u potpunosti tumačiti (usp. Dámaso Alonso: *La poesía de San Juán de la Cruz,* Madrid, Aquilar, 1946, 337—338). Isti svetac u djelu *Uzlazak na brdo Karmel* kaže: »Sve što um može shvatiti, volja uživati i mašta skovati, sve je to veoma neslično i nesrazmjerno s Bogom« (knjiga II, pogl. 8,5). Nadalje nas upozorava: »Da bi um bio raspoložen za ovo božanstveno sjedinjenje, on mora biti čist i ispražnjen od svega što ga veže za osjetila. Mora biti gol, duboko spokojan i smiren u vjeri, jer samo je vjera blisko i srazmjerno sredstvo sjedinjenja duše s Bogom« (nav. dj., pogl. 9,1).

Da li neka vrsta mističnog nadahnuća može postojati izvan kršćanskog, gore navedenog, slučaja? P. Garrigou-Lagrange OP u svojoj studiji *Přémystique naturelle et mystique surnaturelle* (»Etudes Carmelitaines«, vol. 2 éd. Desclée de Brower & Cie., Paris, 1933) među ostalim kaže: »Često se zaboravlja da može postojati neka vrsta božanskog nadahnuća naravnog reda kao ono koje može primiti neki veliki filozof (zato se kaže »divus Plato«), pjesnik, genijalni umjetnik, zakonodavac... Sv. Toma govori o tome na više mjesta, napose u Teol. Sumi, I—II, 68. O utjecaju anđela, dobrih i zlih, na ljudsku imaginaciju govori isti naučitelj u nav. djelu, I, lll, 3c. O demonologiji u modernoj literaturi dosta je rečeno u knjizi Charles du Bos: *Le dialogue avec André Gide* (Paris, 1947).

Možda ni jedan pjesnik modernog doba nije dao naslutiti tu vrstu božanskog nadahnuća naravnog reda kao nobelovac Juán Ramón Jiménez, o kojemu je uvaženi filozof i teolog Osvaldo Lira napisao opširnu knjigu *Poesia y mística en Juán Ramón Jiménez* (Santiago de Chile, 1970), iz koje navodimo: »U njegovim zadnjim knjigama pjesama, počevši od *Eternidades,* pojavljuje se, malo-pomalo, neko subjektivno stanje koje se, po našem mnijenju, može označiti kao mistično iskustvo ogolivši to značenje od svakog nadnaravnog obilježja. To se iskustvo razvija u smjeru bića, a ne u smjeru božanstva, ali ipak u smjeru bića koje bi se moglo označiti velikim početnim slovom. To je mistika naravnog reda. Mistično iskustvo je u jednom i drugom slučaju iskustvo Boga: Boga kao takvog, ako se radi o nadnaravnom redu; Boga kao beskonačnog bića, ako se radi o naravnom redu (str. 20—21).

Pjesnik u *Estación total* (sveopće obitavalište) kaže da je »beskonačno u nama« (»Lo infinito está dentro«), a u pjesmi *La muerte* izričito tvrdi da je naš »sumrak vječno svitanje« (»Anochecer, eterno amanecer«).

Nema sumnje da takvih mističnih zanosa ima i u drugih pjesnika koji nisu kršćanskog podrijetla, kao npr. u R. Tagorea ili našeg Maka Dizdaa koji u pjesmi »Sunčani Hristos« kaže:

Ni život ni smrt ne pripada meni
Ja sam samo onaj koji je u sjeni
Onog što mu smrt ne mogaše ništa
Onog što pretoči se u stub
Sunčani

Ja sam samo onaj što iz svoje jeseni
Iz zatoka tvari iz te tvarne muke
U ona daleka sunčana počivališta
Pruža
Ruke

Kazali smo da umjetnost spada u područje znakova. Umjetnik mističnog nadahnuća nema drugih sredstava osim onih koji stoje na raspolaganju svakom umjetniku: riječ, boju, zvuk i sl. Ne smijemo isključiti iz mističnog nadahnuća ostale umjetnike: slikare, glazbenike i dr., npr. bl. Giovannia da Fiesole (»Beato Angelico«) od koga nam je sačuvana samo jedna ali važna izreka: »Da netko može slikati Kristova otajstva, mora živjeti s Kristom. Genijalni je Bach želio svojim kompozicijama dati slavu Bogu: »Soli Deo gloria.«

Mistika je Božji život. Tu više nisu potrebni »znakovi«, sredstva običnog umjetničkog izražaja. Zanimljiv je, u tom pogledu, slučaj, naveden u knjizi *Mistični život milosti* (Symposion, Split, 1983) gdje su izneseni doživljaji i očitovanja jednog direktora banke Jeronima Jaensena (1841—1919) koji je umro na glasu svetosti:

»Jednom i neočekivano udahne Otkupitelj jednoj takvoj duši putem razumskog razgovora želju da mu dade koji osobit znak svoje ljubavi. Misleći kako bi to mogla ostvariti, (duša) se prenese u bašču punu cvijeća... da od cvijeća načini mali bokor i okiti grudi nebeskom zaručniku... Ali on to odbije govoreći: »Ni bokor cvijeća kojim si htjela okititi moje grudi ne smije stajati između mene i tebe« (str. 129—130).,

Tom neizrecivom sjedinjenju duše i Boga po ljubavi nisu potrebni nikakvi »znakovi« kao što je to potrebno u ljudskom očitovanju ljubavi. Mistici nam žele pokazati put savršenstva. Kadikad to čine pišući rasprave o sjedinjenju s Bogom, o stupnjevima sjedinjenja i o kontemplaciji ili intuiciji nadnaravnog svijeta, ekstazi. Dosta je spomenuti Eckharta, najvećeg srednjovjekovnog mistika, Taulera, Tereziju Avilsku, Katarinu Sijensku i mnogobrojne druge. Kadikad to čine služeći se pjesničkim izričajem, kao Terezija Avilska, Ivan od Križa, Angelus Silesius, Terezija iz Lisieuxa i dr. Ipak, da te pjesme budu doista umjetničke, one moraju odgovarati zahtjevima poetike koji vrijede za svakog pjesnika. Pjesma se ne sastoji ni u najplemenitijim izljevima osjećaja, ni u najuzvišenijim apstraktnim mislima. Ona ostaje u području metafore-simbola koja nas prenosi *onkraj* onoga što čitamo, gledamo ili slušamo. U tom je velika razlika, npr. između pjevanja sv. Terezije iz Lisieuxa i sv. Ivana od Križa.

Dok »mala« Terezija neusiljeno pjeva svojoj božanskoj ljubavi, Ivan dobro pazi kako bi njegovi spjevovi ne samo odgovarali teškoj, muzikalnoj strofi »liri« (tri jampska sedmerca i dva jedanaesterca) nego i da njegove metafore dadu naslutiti nešto što je *onakraj* naših zemaljskih ljubavnih izričaja. Navodim samo jednu strofu njegovog *Duhovnog spjeva:*

Mil gracias derramando
Pasó por estos sotos con presura,
Y yéndolos mirando,
Con sola su figura
Vestidos los dejó de su hermosura

Snop milosti rasipljući
Puteljom žuri obasjan dobrotom,
Prođe svijet taj gledajući,
A lik njegov sve je potom
Neprolaznom zaodio ljepotom.

(Usp. R. Kupareo: *Duhovni spjev sv. Ivana od Križa,* uvod i prijevod. Marulić, 1976, br. 3, 457—463.)

I ako su ti uzvišeni spjevovi po riječima samog sv. Ivana od Križa tek mucanje (»balbuciendo«) o božanskim stvarima, oni ipak pokazuju da se mistik, čak i u tim najuzvišenijim trenucima ne može odreći skromne ljudske riječi

kojom se služi svaki pjesnik. Te riječi »metafore« u službi su nadnaravnog svijeta, ali ne prestaju biti »znakovima« između mistikova osjećaja i »vizije«. Čitatelji mogu to provjeriti čitajući *Zapadnu duhovnu liriku,* koju je uredio i izdao Mons. Đuro Kokša (Rim, 1970). Njegov stručan i opširan predgovor (od preko 40 stranica) zaslužuje osobitu pažnju svih budućih sastavljača antologija nadosjetne (transcendentne) lirike.

Tomislav ANTUNOVIĆ

Epitaf

Ovdje,
na ovom mjestu, živjela je
rasla i stasala,
razvila se u zoru primorku,
suncem opaljena morskom rosom
umivana,
sve nas je hranila,
rane zalječivala i svijetlila nam
u dugim zimskim večerima,
grijala nas u danima mrzlim,
burom vijanih,
okrilje nam pružala i sigurnost
za sutrašnjicu.

Posjećivale su je ptice,
cvrčci su radosno cvrčali na
njenim dlanovima,
sunce s veseljem rasplitalo joj
bujnu kosu.

I onog dana kobnog, slučajnom
ili podmetnutom iskrom,
zaplamsala je i u plamenu nestala.

Putniče,
zastani i pokloni se,
pokloni se prahu,
prahu naše dobročiniteljice,
naše hraniteljice
masline.

Naš otac

Triput u danu a noću dvaput
Naš otac se glasom pozdravlja
Sa Suncem i Mjesecom.
Tri prijatelja uvijek znaju
U kojoj zemlji je koji.
Oblak drvo kiša trava kamen korijen
Svi slušaju radost našeg oca
U zanosu šenluče s njim!

Jedni ljudi se u ta doba
Zavlače u svoje zemunice.
Oni nose tegove o srcu!
A drugi i ne haju
Ni glavu ne podignu
Oni čuju huk Velikog Časa!

Mi smo se uvijek radovali
Ljubičastom očevom glasu.

Jednom kad je sišao s bijelog vretena
Na leđima sam mu ugledao
Vreću pšenice bjelice
I odmah mu to rekao.
Blijedo očevo lice
namrštilo se
Kao da je ugledao Sotonu.

»A ja, sine, vidim
Tvoju crnu sudbinu!«
Rekao je sav izvan sebe.

Početni stihovi

Vrijeme velike zadaće došlo je kao što dolazi ljeto i sada se ta zadaća rasprostrla posvud oko njega, sjajna, neumitna i ponijela ga prema zaokruživanju i ispuni djela — konačnom izričaju knjige, poput tople ljetne bistrine i beskrajnog daha prostora koji mirno nose plodove dovršenju, zrelosti. A knjiga je dugo dozrijevala — decenijama se pripremao za tako teško, slavno i zahtjevno kazivanje, dugo je sve to prebivalo u njemu kao slutnja, čežnja, zapovijed i smisao, godine su bile nalik danima i mjesecima proljeća kad se topla svjetlost i cvjetanje sve više šire, nezadrživo se razlijevajući prema ispuni odraženoj u soku plodova.

Da, dugo je bilo u njemu, snažilo ga i upravljalo, ali još duže u svijetu — zapravo od samog njegovog početka: duboka slutnja, daleka čežnja i obećanje dolaska Najvišeg Smisla u svijet nad čijim je najljepšim ali i pustim krajolicima taj Smisao tako dugo strujio, nevidljiv, nesaznatljiv, u najtišim trenucima tek nazrijet u nedohvatljivim visinama, stalni predosjećaj Cilja i Svrhe, čak i usred krvavih previranja, kaosa, jada i izgubljenosti protkanih kroz mnoga stoljeća.

I došao je, stvaran, opipljiv, došao je kao čovjek, a njegov dolazak na svijet pun bola, proturječnosti ali i ljepote dostajao je da poništi lutanje i kaos, da posve ispuni naizgled beskrajnu prazninu i smrtnom, neznanjem i sljepilom okovanom čovjeku, čiji je kratki život razlomljen, nesiguran ali pun tajne, pruži nadu puta u vječnost. Jer taj koji je došao bio je Bog.

Upravo on, koji sada sjedi ovdje pred teškim ali slavnim zadatkom pismenog priopćavanja tako radosne i spasonosne vijesti, bio je Njegov učenik, čak najmiliji učenik, jedan od svjedoka središnjih događaja otkako je svijeta i vremena. Slušao je riječi samog Boga i zauvijek ih sačuvao u sebi premda ih u ono vrijeme još nije u potpunosti razumio, kao što dragocjene utiske i nesvjesno pohranjujemo duboko u riznicu bića gdje postaju dio nas pa se tek poslije, u posve drugom, možda pustom vremenu rasplamsaju, punim sjajem osvijetle sve u nama tako da tek tada shvatimo koliko su trenuci ljepote koje smo nekad primili toplo i s ushićenjem, ali i kao nešto što se samo po sebi razumije, bili plodni, začudni, bitni i zauvijek nas odredili svojom puninom. A vrijeme provedeno uz njega, Bogočovjeka, onih nekoliko godina njegova javnog djelovanja, nije zauvijek odredilo samo one koji su ga slušali, nego sve ljude i cjelokupni tok svijeta.

Svijet, život i njihov smisao — to je bio zadatak: Reći, opisati u čemu su nada, obećanje i smislenost usred previranja i sukoba, umora i bola, kako se ono najdublje, tek nježno naslućeno u bogatstvu duše, utjelovilo u jasni putokaz. Ali to je uvijek zadatak: Opisati položaj čovjeka u svijetu punom proturječja, vijugavi put njegove sudbine, patnje, lutanje, ljubav, traženje, strah, radost, ono što najdublje osjećamo i što tek s naporom zahvaćamo, što slutimo iza daleke crte obzora prema kojoj lije sve blaža svjetlost visina — to je stalni

zadatak ako se uopće isplati muka ali i zadovoljstvo kazivanja, pjeva, prenošenja drugima onoga što smo poslije dugotrajnog truda razabrali i za sebe osvijetlili.

No ovaj put je bilo drukčije, ova knjiga tražila je više, mnogo više. Bilo je to svjedočenje o najvažnijim događajima otkako postoje čovjek i njegovo srce, gotovo se moglo reći: izvještaj o ponovnom stvaranju svijeta, ali sada u dušama ljudi. Trebalo je prenijeti najbitniju i najradosniju poruku: Božju riječ. No, premda tako zahtjevna, bit će to ipak *njegova* knjiga, nužno će zavisiti od *njegove* moći ili nemoći izražavanja, jer on je, zajedno s nekolicinom drugih, izabran da prenese riječ. Sve to mora poteći poput melodičnog, jasnog izvora da bi se nezadrživo ulilo u more duša. S puno ljubavi pokušat će prenijeti ne samo Njegove pouke, propovjedi, prispodobe i čudesna djela nego — što je daleko teže — unutrašnja prostranstva što su ih Njegove riječi obasjavale. Neminovno, mnogo će toga ostati neizrečeno i neizrecivo, ali mora se barem osjetiti... »Kao što se osjeća oko i iznad razlistalih krošnji golemog drveća ili negdje iznad šuma i najviših planina«, razmišljao je. »Kako je zapravo čovjek uza sve svoje nedostatke, posrtanje, kratkovidnost i niskosti, začudno velik i širok kad se sam Bog mogao u njemu utjeloviti, sići iz beskraja, iz vječnosti pa iz tih unutrašnjih prostranstava čovjeka, cijeli svijet obaviti i pokrenuti novim, konačnim zavjetom nade.« Morat će pronaći oblik, riječi, jezik, način da...

Razmišljajući, zagledao se u blijedoplavu stranu neba. Hoće li moći? Ta će knjiga od njega tražiti ponajprije istinitost, ali i mudrost, širinu razumijevanja, ljubav, istančanost osjećajnosti, sažetost. Rečenice moraju doći iz dalekih prostranstava u svima nama — ima li u njemu, iako je Njegov učenik, toliko širine, daljina? Je li ijedna tema od bilo kojeg pisca tražila više? Vrijeme je došlo — napokon će i pismeno oblikovati i predati u nasljeđe svoju zadaću na Zemlji. Čekao je dugo i nakon one mladalačke ùzavrelosti, strpljivo: Potpuno sazrijevanje unutrašnje moći, kristalni, zreli i nezaustavljivi pjev do kraja prožet podnevnom puninom svjetlosti duše.

»Jer istina i ljepota preširoke su, previsoke, odviše neuhvatljive i zato teške, isprva samo krhke klice u nama, zatim osjetljive mladice koje dugo rastu k postojanoj moći«, mislio je. »Dugo se sve što primamo mora taložiti dok se ne razgranaju prave riječi i slike. Jezik je tako slab... nedovoljan. I sama pučina, dok je gledamo, mora se sliti s tajnim, isto tako širokim morem u nama, samo ako struji kroz nas sa svojom vječnom tajnom, jednako nježnom a sveobuhvatnom slutnjom beskraja *u nama* i dugo prije toga zapljuskuje nam srce, smijemo izreći jedan jedini stih«.

Da, čekao je snagu, bistrinu, zrelost najvažnijeg ploda. Sveobuhvatni zadatak knjige posve ga je zaokupio. Osjećao je da je knjiga posvuda, da je, kamo god krenuo, uronjen u nju pa zapravo ne teži on njoj nego obratno, da se ne bliži *on* trenutku kad će zapisati prve riječi, prvu rečenicu, nego te riječi i slike putuju k njemu, spuštaju se iz nepoznatih vedrina, prodiru mu u dušu i kroz njega traže izraz, izvor, stižu iz ljepote, sjaja i slobode prostora koji je toliko sjajniji i plodniji otkako je Uskrsli uzašao da sve učini središtem svog Srca.

Ponovo je pogledao u nebo. Blistavo, beskrajno plavetnilo, noću crno, izvezeno zvijezdama nije bilo nepojamna, jeziva praznina, slika beznadne čovjekove samoće — nego Srce, tajna i čežnja, slika najistančanijeg i najvrednijeg u svemiru duše. I to se mora osjetiti u knjizi ... toliko toga ... toliko... Na trenutke je gotovo očajavao, no onda bi ga obuzeli smirenosti i zadovoljstvo, zapljusnuli bi ga valovi radosti, odlučnosti i usredotočenosti na zadnju pripremu.

»Što to zapravo stvara?« pitao se. »Mi ili ljepota i tajna koje se za svoj izraz samo služe riznicom naših riječi, našim upornim traženjima i nalaženjima,

razbacanim trenucima ispunjenosti i sređenosti? Jer naša je riznica, iako nedovoljna, ipak jedina na Zemlji. Zar se ne čini da je, što više govorimo *mi*, sa svojim jadom, zaslijepljenošću, nerazumijevanjem, zastranjivanjem, ohološću, ljutinom, manje i tamnije ono što izričemo, da je u našim pokušajima utoliko manje one sveprisutne tajne čiji odsjaj ponekad sine kroz nas ... odakle?«

Nekada, dok je još bio nestrpljivi, brzopleti mladić ispunjen žarkim previranjima, tek s klicom budućeg snažnog pjeva, ali s težnjom k eruptivnom pa makar i nezrelom izrazu, smatrao je da je važno reći što više, bez odlaganja, jer cijeli život nije dovoljan za mnoštvo knjiga što bi ih mogao napisati, a dan je držao izgubljenim ako barem dio njegova bogatstva nije pretočio u usrdne retke, ali onda je napokon shvatio da je život često jedva dovoljan za jednu jedinu knjigu, ali zato je za jednog čovjeka, svog autora, posve dovoljna ta jedna, *samo njegova* knjiga, to vrednija što je ispunjenija potpuno proživljenim, zauvijek dosegnutim, nad čijim redovima kao nad plodnom zemljom blistaju dozreli prostori podneva, ionako preširoki za riječi.

I tako je pjesnik, u tišini spokojnog iščekivanja, pohranjivao i brusio sve što je primio u tih nekoliko godina s Učiteljem, sa samom Istinom, godina u kojima je vrijeme svilo svoje središte. Osjećao je da mu sve to mora dozreti u srcu koje je zapravo naš jedini svijet, jer sve što dolazi izvana naše je samo ako se ponovo rodi u srcu. Nije li čak i lijepi krajolik ništavan, gotovo nepostojeći, ako nam je ravnodušan, ako nam ne sine, ne zazeleni se i rascvjeta u biću? Pa i samo jedan cvijet ili stablo?

Makar i jedna knjiga (kasnije možda još jedna, isto tako neminovna i zaokružena) u kojoj bi precizno i kristalno iznio sve svoje spoznaje, svjedočenje puno ljubavi i sada posve zrelog žara, istinu koju je pronašao i koja je, nakon što ju je prinio, izrasla u njemu kao što mora u svakom čovjeku, ako sijačevo zrnje iz Učiteljeve prispodobe, padne u plodnu zemlju. Bit će to poticaj drugima da se otisnu na pučinu sebe samih. Ne množina pjesama, ne tragovi lutanja, prevladavanja i odbacivanja, nego djelo pronalaženja i ispune, s dahom prisnosti svih luka u koje stižemo nakon dugih lutanja.

Evo to: svjedočenje i poticaj onima koji dolaze, jer sve što možemo naučiti i usvojiti od mudrosti predaka samo je poticaj za naše traženje, za gradnju vlastitog bića. Sve izvanjsko samo je poticaj, kao što se izvanjska ljepota mora stopiti s unutrašnjom ili je za nas izgubljena. »Iz obilja srca usta govore«, rekao je Učitelj, a zar nije toliko puta prekorio one koji su tražili izvanjske znakove, nije li rekao da se ovom površnom naraštaju neće dati drugi znak osim Jonina, ali je zato pružio obilje znakova veličanstvenog, zauvijek uspostavljenog i jedino spasonosnog unutrašnjeg kraljevstva.

»Jer sve se gradi i uspostavlja upravo tu, u grudima«, pomisli on, »svi putovi kojima možemo poći da bismo doista stigli nekom cilju *tu* imaju ishodište«.

Nije žurio ni kad je već bio posve pripremljen. Danima prije nego što je napisao prvu rečenicu spokojan i smiren je prebivao u sveprisutnom *dahu* budućeg djela koji ga je snažio i rastvarao mu biće prema prostranstvu i milini tajne, prema blagoslovljenoj težini zadatka.

Danju bi satima sjedio u hladu kakvog razgranatog stabla u molitvi ili naprosto zatvorenih očiju, a da nijednom nije zadrijemao, prizivajući u spokoj spuštenih vjeđa ne sjećanja, ne davno prošle slike i događaje, jer kako sve to što je intenzivno i jasno živjelo u unutrašnjem pogledu nazvati sjećanjem — dragocjenim ali nestvarnim krajolikom pred kojim stalno lebdi bolno čežnjiva, slatkasta i melankolična izmaglica miline, samozavaravanja i sna, jer naša ga čežnja poput predanog vrtlara pažljivim odabiranjem po volji mijenja, obogaćuje i uljepšava, dok u onome čega se on sjećao nije bilo nikakvog uljepšavanja,

samozavaravanja pa čak ni daha prošlosti, nepovratno prohujaloga — ne, ti događaji, riječi što ih je Učitelj izgovorio i njegova djela nisu pripadali jednom, sada zauvijek prošlom, trenutku u nezaustavljivom, rušilačkom vremenu, niti su se mogli sabiti u onih nekoliko godina i ostaviti tamo da rastu i postupno se preobražavaju u nestvarnost i daljinu legende kao djela cezara i kraljeva, nego će, takvi kakvi jesu, zauvijek trajati, stalno se, nepromjenjivi, obraćati ljudima i *događati* se među njima. Te riječi i ta djela obraćat će se svim budućim naraštajima posve isto kao i njima, apostolima, izvan svakog vremena. Nije to bila puka točkica na putu povijesti prema nesaznajnom obzoru, već središte kruga svekolike smislenosti od kojega se čovjek nikada neće moći udaljiti, a da još uvijek ide prema krajnjem cilju, zauvijek će postojati u stalnoj sadašnjosti, iznad svih mijena, odlaženja i gubitka, Učiteljeve riječi svaki će čovjek zauvijek slušati, posve nezavisno od svog rođenja u vremenu.

Dugo bi sjedio zagledan u srebrne daljine, a noću bi šetao osluškivao tihe zvukove i promatrao mračne, ali i sada, u tami, nekako prisne obrise grmlja, stabala i kuća s ponekim osvjetljenim prozorom. Osjećao je duboki mir, zadovoljstvo i sigurnost, čak se i strepnja pred nepreglednošću zadaće povukla. Znao je da će dovršiti što je naumio kao što, dogodilo se što mu drago, netko i u najmračnijoj noći bdije i sve vodi tajnom i slavnom dovršenju.

Jer ovaj tako blagi, neizrecivi i sveobuhvatni dah što ga je udisao u toploj tami bio je dah smisla. Činilo mu se da se i sada, kad god osjeti umor, pun pouzdanja naslanja na nešto beskrajno blago, ali moćno i utješno, baš kao što je onda, za vrijeme posljednje Učiteljeve večere na ovoj Zemlji, naslonio glavu Istini na grudi.

»Na Istinu se svatko može osloniti«, pomisli on. »U tom trenutku, u Božjoj prisutnosti, čak je i taj moj mali, spontani pokret zadobio veličinu i značenje proročanstva.«

A kroz ta njegova razmišljanja, osjećaje i pripreme strujali su čista radost i zadovoljstvo stvaranja, građenja sjajnog, složenog svijeta knjige i grijali mu srce sada već potpunim pouzdanjem u svoj rad u ljubavi, vjeri i predanju. Radovao se što će stvoriti nešto lijepo, istinito i trajno, nebrojenim generacijama oslikati i prenijeti ono što je neizbrisivo živjelo u njemu. U ušima mu je još romonio miran, staložen, ponekad blagi, a ponekad odrješiti i strogi Učiteljev glas koji je u živim, preciznim prispodobama, poukama, propovijedima ili naprosto u razgovoru kroz snenost nekog poslijepodneva, bistrinu jutra ili blagost večeri gradio svoje golemo, neuništivo kraljevstvo utjehe i spasa. I to se mora osjetiti u knjizi, zamirisati poput ljetne livade, vedrine pouzdanja i ljubavi bez ijednog oblačka nad plodnom zemljom duha — bistrina unutrašnjeg prostranstva tih riječi koje kao da su pozivale bitnom otkriću daljina.

»Iz obilja srca usta govore«, rekao je Učitelj, a on bi mogao dodati: »I ruka piše, ako doista stvara ... iz obilja srca, a ne iz jalove, zaleđene mudrosti, gorčine ili oholosti...«

Uranjao je u to obilje i puštao da ga nose kristalnost svijesti, zadovoljstvo i spokoj plodnog iščekivanja koji su mu se razlijevali u grudima kao što se svjetlost širila gore nad njim, podarujući snagu i blistanje zelenilu visoko izraslog grmlja i drveća. »Svjetlost, prosvjetljenje, najveći je dar«, prostruji mu kroz glavu dok je gledao nijanse zelenila i modrine od zagasite do gotovo prozirne. »U knjizi će morati biti mnogo svjetlosti — to će i biti pjev o Svjetlosti.«

Već na samom početku, kad progovori o Riječi svekolikog stvaranja, morat će opjevati beskrajnu, neuništivu Svjetlost koju tama ne može progutati niti je pobijediti suton i noć.

Razmišljao je kako punina i zadovoljstvo stvaranja nekog djela spadaju u

najdragocjenije, najdublje i najtrajnije osjećaje, u neosvojiva pribježišta, jer nas uzdižu nad sve prolazne nevolje, ulijevaju sigurnost, spokoj i utjehu, spajaju umjetnika sa svijetom — ne samo s onim najboljim u ljudima kojima se obraćamo u potpunoj, ničim izvanjski ometanoj komunikaciji, nego i s prirodom, s vodama, sa zemljom — i poput blagog povjetarca donose dah vrhovne tajne pa su obilna naknada za napor, bol i samoću puta onoga tko nezaustavljivo i uporno traži, s neugasivom vjerom, bez obzira na tegobe i pustinje pitanja bez odgovora što ih mora prijeći...

Zatvorio je oči i okrenuo lice toplini sunčevih zraka. Snagu, čudesnost i veličinu poruke izrazit će nezadrživim pjevom koji će zlaćano potcrtati i zaokružiti pomno razložene izvještaje ostale trojice. Još je samo to trebalo učiniti da bi se poruka otposlala u život stoljeća i milenija.

Sa životvornom Riječi i Svjetlošću kao polazištem, početak se oblikovao prirodno i jasno, prvi su stihovi zazvučali u njemu oštro i neumitno. Činilo mu se da su oduvijek bili tu i čekali da im se približi kao što se šum rijeke raširi među drvećem kad joj pridemo ili kad sunčeve zrake zorom obasjaju živo treperenje svakog lista na vrhu visokog stabla pa se, obavijajući ga i oživljujući pozlatom, postepeno spuštaju prema korjenu.

U početku bijaše Riječ, i Riječ bijaše kod Boga — i Riječ bijaše Bog. Ona u početku bijaše kod Boga.

Sve je po njoj postalo i ništa što postoji nije bez nje postalo — počeo je, a onda je preko početnih stihova zasjalo radosno, silno, neugasivo:

U njoj bijaše Život i Život bijaše svjetlo ljudima.

I Svjetlo svijetli u tami i tama ga ne obuze — i razlilo se u budućnost preko nepreglednog oceana duša...

Željka ŠEMPER

Dva svijeta

(Prijateljici iz djetinjstva)

Ne tako davno
bile smo bliske,
bile smo cvjetovi
s iste livade djetinjstva,
a danas
mi smo dva svijeta.

Dva svijeta —
daleka, nespojiva, strana.
Danas smo
dvije daleke zvijezde
koje će se jednom,
tko zna kada,
možda ponovo sresti.

Čisto je nebo

Put osvijetljen
svjetiljkama u parku.
Duga zimska noć.

Nigdje nikoga.
Reklame se natječu
u gluhoj noći.

Sudar leptira
i autobusnog stakla! —
Odleti dalje.

Šarenim poljem
lepršа leptir iznad
kupole tenka.

Krajolik bježi
u prozorskome staklu.
Udarac grane
po krovu autobusa
dodaje na stvarnosti.

Datum proljeća.
Mokre pahulje na tlu
se odmah tope.

Muškarac pokraj žene
nervozno uvlači dim.

Na osami ta
klupa uokvirena
forzicijama.

Sunašce bliješti
u paučini kraj puta. —
Kapljica rose.

Most preko Drave.
Tu cvjetovi nestaše
u mutnom viru.

Čisto nebo —
ptica koja poleti
cijelo osvaja.

Vrvež tržnice.
Golub se mirno sunča
na suncobranu.

Lava ona dva
leže u katedrali. —
Rika orgulja!

Oko tornjeva
kruže dva mlada orla.
Čisto je nebo.

Alija Nametak

In memoriam

Nedavno je preminuo Alija Nametak, jedan od najistaknutijih hrvatskih pripovjedača u međuratnom razdoblju, folklorist, dramski pisac, svojevremeno urednik »Novog behara«. Sahranjen je u Sarajevu 8. studenog 1987, skromno, u tišini, poluzaboravljen. Istoga dana Mustafa H. Grabčanović iz Bijeljine, spjevao je Aliji u počast pjesmu tugovanku:

Tamo gdje umiru boje i zvuk,
gdje oblaci visoko ko galije plutaju,
gdje noću huče sove i ćuk
i sjene dobrih Bošnjaka lutaju...

tamo — kaže pjesnik — u dnu groblja, ispod svijene zove »crni se novi grob«. Umro je značajan čovjek našeg razdoblja, napominje pjesnik u drugoj strofi. Smrt Alije Nametka doista nas obuzima tužnim mislima o teškom životnom

putu ovoga, što netko reče, »dobrog Bošnjanina«, koji je, nesumnjivo, u biser-nom nizu svojih priča ovjekovječio nekadanji život na bosansko-hercegovačkom prostoru, život što je odminuo zasvagda, a ostao, tako reći, mlađim naraštajima posve nepoznat.

Alija Nametak je počeo s lirskim pjesmama u »Jugoslavenskoj njivi« dvadesetpetih godina. Istovremeno je radio i na folkloristici (»Smailagić Meho« i »Nasrudin hodža«) a u g. 1931. pojavljuju se njegove priče s poznatim naslo-vom »Bajram žrtva«. Dvije godine kasnije izlazi mu popularna knjiga »Dobri Bošnjanin« (1937), kasnije »Ramazanske priče« (1941), koje su doživjele pet izdanja, zatim »Za obraz« (1942) itd. Nametak se već svojim početkom pred-stavio kao perspektivan pisac snažna talenta, kao zanimljiv opisivač svoga zavičaja, kao kroničar folklornih draži onih »romantičnih« vremena staroga »vakta«, kao pisac svježa i sočna jezika i tečna stila, unoseći u svoju prozu dah svoje znatiželje, dah mladosti i snage. Očaran specifičnostima ondašnjeg života, protkanog spektrom folklornog šarenila, Nametak je kao pisac islamskog ambijenta našao već tada svoj pravac i zadržao ga, uglavnom, sve do današnjih dana, iskazujući se u novije doba i kao interpretator satirične duhovitosti crpljene s čistog narodnog izvora, te kao sentimentalni putnik koji kroči između ruševina onoga što je vrijeme neumitno odnijelo... Tu nam kao primjer služi još uvijek neocijenjeno njegovo djelo, puno iskričave vedrine i životnog opti-mizma, prava kronika skitnja — »Tuturuza i šeh Meco«.

Zastupan u nizu almanaha, kao i nekim antologijama, Nametak je uživao glas odlična pripovjedača još od vremena kada je napisao svoje prve prozne radove, nailazeći na zapažena priznanja, prvenstveno u Zagrebu. Kao pisac od vrijednosti bio je i prevođen na njemački, slovački, talijanski i turski jezik, najzad i na esperanto. Međutim u trećoj trećini njegova života dešava se čudna pojava: knjige mu izlaze u Zagrebu, a ne bivaju zapažene u Sarajevu. Ni časo-pis »Život« ne bilježi pojavu njegovih knjiga, ne recenzira ih, niti uopće pri-hvaća njegovu književnu suradnju! Pojedini mlađi bosanski pisci nisu, očito je, shvatili Nametkova značenja i vrijednosti. Iznimka je bio jedino Vuk Krnjević, koji uvrštava u svoj izbor i jednu Nametkovu pripovijetku, dok ga ostali u svim prigodama zaobilaze. Tako, naprimjer, u velikoj izdavačkoj kolekciji koja se nedavno pojavila u 50 knjiga, nije došao u obzir. Isto ni u »Antologiju bosanskohercegovačke pripovijetke XX. stoljeća« (dvobroj »Života«, 1980) Dž. Alića, a jednako ni u antologiju BiH pripovjedača u izboru Giacoma Scottia, izašloj (1980) u Italiji, gdje je Nametkov prilog bio predviđen, pa naknadno izbačen uz neki površni izgovor. Tako je čak i Mak Dizdar u svome izboru BiH proze zaobišao Nametka, govoreći u članku »Suvremena BH pripovijetka« (Život, 1961) da je isti »vaspitan na romantičarskoj literaturi XIX. vijeka«, te »Idejne pozicije Nametkove su ostale anahrone«. I ove Dizdarove, kao i druge neke tvrdnje o Nametkovom žalu za »aginskom« prošlošću, pa zbog toga nije suvremen, a ni »modaran«, obične su isprazne i providne smicalice. Nametak, dakako, opisuje život davnine. Njegovi junaci izražavaju tugu za starim, ali ova njihova starogeneracijska pečal — kako tvrde oni što su mu neskloni — kao tobožnji stav onoga tko o njima (naravno, sa sjetom) pripovijeda.

Istinu o Nametku izrekao je do sada najuspješnije književni kritičar Dub-ravko Jelčić, koji kaže: »Jedinstven je, neponovljiv način na koji je Nametak kreirao svoje novele; čudesna romantika, kojoj je ovaj svijet podjednako sklon i danas kao i u prošla, stara vremena, prenaglašeni senzibilitet koji je u ovim ljudima uvijek aktivan i koji nikada ne zataji, onaj specifični mentalitet, konzervativan, tradicijama okovan, vjerom i običajima ograđen od svoje naj-neposrednije okoline, čvrst i postojan u svome, a istovremeno beskrajno tole-rantan prema tuđim shvaćanjima — sve to, i ne samo to, dolazi do izražaja

u Nametkovu nevelikom novelističkom opusu. (Pet stoljeća ... Knj. 108, 1969) I još ovo iz istog uvodnika: »Prikazujući — za razliku od Andrića — isključivo bosansko-hercegovačku stvarnost između dva rata, njen sukob s tradicijom, Nametak je pisao o njenoj sadašnjosti, dok su mu simpatije i nehotice bile na strani prošlosti.« Ili: »Nametak je virtuoz detalja. Crtice, novele, novelete i croqisa — to su njegove najčešće (i najuspjelije) prozne forme.«

Sam životopis Alije Nametka sadrži razdoblja dramatičnih, čak i tragičnih godina. Njegovo tamnovanje, skoro cijeli decenij, oduzelo mu je najvrednije muževno doba u kojem je mogao sačiniti ne samo nekoliko vrijednih umjetnič-kih djela, već i sačuvati zdravlje koje mu je uzmanjkalo u poznijim godinama. Nezaštićen i osamljen, od mladih krivo i ozlobljeno tumačen, neprihvaćen upravo na užim zavičajnim relacijama, on je ostao bez mogućnosti koje za umjetnika znače puninu i kompletnost života. Oslonjen isključivo na zagrebač-ke književne časopise, Nametak je ipak ostavio nekoliko tomova zrele i vrijedne umjetničke proze. Rođen u Mostaru (1906), djelujući kasnije (po završetku studija na Filozofskom fakultetu u Zagrebu) kao nastavnik u dva-tri mjesta, on je pretežni dio života (izuzev Zenice) proživio u Sarajevu, uglavnom kao redaktor i sabirač folklora, dakle u takvoj sredini koja ga nije htjela ni priz-nati, ni prihvatiti. Ali, ipak, uprkos svim teškoćama, Nametak se žilavim i us-trajnim radom povremeno oglašavao, pružajući čvrsto dokaze o svojoj vrijed-nosti i svome istaknutom mjestu u tokovima naše suvremene književnosti. Ovo će, vjerujem, potvrditi budući dani.

Ante JAKŠIĆ

Ponekad mi se čini

Ponekad mi se učini
da sjediš pored mene
i govoriš
da postoji negdje zemlja
na kojoj je uvijek proljeće,
gdje se sve želje ostvaruju,
gdje nema boli
i gdje ljubav
vječito traje.

Slušam glas tvoj,
lepet sunčanih krila,
i htio bih te od nježnosti
zagrliti.

Prenem se.

Tebe nema. Nema te zemlje.
Ruke mi se,
kao slomljena krila,
na koljena spuštaju.

Neven JURICA

Marijanska lirika u kontekstu hrvatskoga katoličkog pjesništva između dva rata*

Tko želi pristupiti razumijevanju hrvatske marijanske umjetničke pjesme u našem stoljeću, tim više ako je želi klasificirati i sačiniti njenu tipologiju, mora prvenstveno uzeti u obzir onaj kvalitet koji i inače krasi religioznost hrvatskog čovjeka. Upravo u pjesništvu kao najsublimnijem izrazu individualne duševnosti, taj se kvalitet dade jasno uočiti. Od Preporoda, dakle od utemeljenja novije hrvatske književnosti, religiozna umjetnička pjesma sa svjesnom tendencijom iskazuje sljedeće odlike: posvemašnju odanost eklezijalnoj opciji, dogmatsku revnost, obzirnu ćudorednost, individualnu neupitanost, vjernost tradicionalnom ikonografskom rasponu dopustivih i provjerenih tema i motiva. U želji da se ova središnja lojalnost, čista i u svakoj prilici bezrezervna, što više istakne, hrvatsko je religiozno, katoličko pjesništvo od samih početaka novije književnosti pružalo veoma mali prostor osobnom nijansiranju i takvom subjektivnom doživljavanju koji bi ustaljene sheme eventualno narušio kakvom neispitanom originalnošću. Pri tome, osjećaj pripadnosti katoličkoj univerzalnosti vezivao se često i, s obzirom na prilike, gorljivo uz patroiotski impuls u smislu narodnog zajedništva i nacionalne samobitnosti, odnosno u duhu točno shvaćene povijesne istine o nacionalnoj inkulturaciji Crkve.

Nacionalni ponos, pravica i karakternost, pjesnik kao produžena, intelektualna ruka narodne svijesti imali su svoj paralelizam u katoličkoj vjernosti koja je i bila vjernost većine naroda. Otuda, recimo, tko čita ponešto deklamatorsku i izražajno vrlo retorsku poeziju Velimira Deželića st. u knjizi »Kraljica Hrvata«, dakle ekskluzivno marijanskoj zbirci, nepogrešivo će prepoznati taj spoj nacionalnog s vjerskim. Deželićeva je knjiga možda najjasnija i svakako najsustavnija. Petar Grgec je za nju rekao da je »Legenda aurea Croatica Mariana«. Spomenuti je spoj, uostalom, lapidarno programski izražen i u poznatoj domagojskoj devizi »za vjeru i dom«, na samom početku našeg stoljeća. Osim toga, u formalnom pogledu, katolička je lirika do međuraća ovisila o metričkim obrascima kačićevske pučke tradicije. Kombinacija junačkog deseterca i lirskog starohrvatskog osmerca, dakako, zbog snage baštinjenih zakonitosti, nije mogla mimoići niti adekvatne sadržajne i slikovne klišeje. Stoga, i onda kad je grandilokventna, kad je namjerno ponesena i filigranski ornamentirana hrvatska je religiozna pjesma, otprilike baš do međuraća, samim tim čvrsto konvencionalizirana, šablonska i tematski predvidljiva.

Individualni izraz, prema tome, varirao je samo u kvantitativnom stupnju uporabe epitetskog ornatusa i što začudnijega slikovnog i situacionog prezentiranja unaprijed zadanog predloška. To pjesništvo nema izrazitijih kontemplativnih osobina, ono gotovo nikad ne subjektivizira temu, ali, a to je možda bitna specifičnost, ono u okviru zauzete pravovjernosti iskazuje ipak stupanj odanosti i doživljaja, emocionalne vezanosti i rafiniranog osobnog osjećanja vjerskih istina. To postiže minucioznom razradom nosive teme, traženjem što adekvatnijih riječi i ukrasa za adoraciju, gotovo natjecanjem u izmišljanju svježih prizora i eteričnih invokacija. Primjerice, u marijanskoj pjesmi Bogorodica se naziva, uz stalne doktrinalne epitete, još i: mirisava ruža, bijela mistična ruža, lijepi ljiljan, himna svetih serafina, smirna s Karmela, jagoda sazrela, Bogu sjajna kruna, nebeski cvijet ubavi, vatra bez dima, dijamantna kruna i sl. Kao što se vidi, prilično manirističkí depozit matafora.

Dakle, da sažmemo, starije katoličko pjesništvo u potki je anegdotalno, osnovano na događajima i likovima (tzv. epska narativnost), ali znade slikovnom mjerom ili obiljem pokazati nijansirani emotivni odnos prema prikazanom usprkos zadanih poetskih zakona i tematskog diktata. I to je njegova osnovna značajka. U cjelini, pak, ono je po poetskom supstratu nemoderno, čak kontra-moderno.

Marijanska pjesma osobit je podrazred hrvatske religiozne lirike. U onoj mjeri u kojoj je štovanje Marije važan znak raspoznavanja vjere u Hrvata, u toj je mjeri ujedno presudno i za aromu i tonalitet čitavog polja religiozne lirike. Ipak, i marijanska pjesma slijedila je dosljedno opće umjetničke karakteristike hrvatske poezije kršćanskog nadahnuća. Nastala je, možda više nego ostali segmenti vjerske pjesme, iz tradicije pučke pobožnosti, ali je, također možda više nego drugi segmenti, kultiviranija i teološki striktnija u odnosu na nevjerojatnu maštu i legendnost, upravo mitotvornost pučke pjesme. Naime, po duhu obje su tradicije pučka i umjetna, poklonički odane, odišu djetinjim pouzdanjem, idiličnošću i optimizmom, tematsko motivski rekvizitarij se prepliće: sakramentalno slavlje, pokora, osobne karakteristike raznih prošteništa, scenografija prošteničkih obrada kao post, paljenje svijeća, križni put, ružarij, litanije i sl. Ali, umjetnička poezija, uz sve spomenuto, drži se čvrsto nekih teoloških postamenata u karakterizaciji Marije. To su: djevičanstvo, Anđesko pozdravljenje, Bogomajčinstvo, bezgrešnost, zagovorničko posredništvo. Osnovna ambivalencija Marijina lika je djevica-majka koja se raduje i djevica-majka koja trpi pod križom. To je, dakako, osnovni okvir. Vidjet ćemo kasnije kako se taj okvir teološki razvija i subjektivno obogaćuje tijekom razvoja i zrenja katoličkog pjesništva. U izrazu se postaje snažniji, u misaonosti profinjeniji i dalekosežniji.

U vjerskom, pak, smislu dijalogu s Marijom hrvatska umjetnička marijanska pjesma poznaje tri oblika molitve: molitvu proslavljanja i veličanja, prozbenu molitvu i molitvu zahvalnicu. Razvoj pjesništva, dakako, i ovdje će nijansirati i učiniti suptilnijim subjektivni odnos s Bogorodicom. Za razliku i točniji pregled, međutim, valja navesti nekoliko po lakovjernosti, narativnoj bujnosti i priprostosti tipičnih pučkih obrazaca. Ti obrasci nisu samo proizvod hrvatske pučke mašte, premda ona ima autentične ambijentalne i nacionalne specifičnosti, već su više plod na Zapadu općeraširenih apokrifnih priča i ikonografskih amblema koji su se stoljećima razvijali. Primjerice, u ciklusu o Isusovom djetinjstvu variraju se sljedeći motivi: opisuje se kako je Isus tek nakon rođenja pao iz Bogorodičina krila i pobjegao u šumu:

»Hristos pade, pa pobježe,
u goricu ubježe;
Trevila ga vita jela,
jela mu se poklonila
i vrhom ga zaklonila.«

Marija, dakako, nalazi sina i blagoslivlja jelu:

»Izvila se kano vila,
a upravila kano strila.«

* *Saopćeno na X. mariološkom kongresu u Kevelaeru.*

Zatim, pri bijegu u Egipat Marija moli lađare da je prevezu preko mora, našto jedni neće te ih ona prokune, dok drugi pristaju i bivaju bogato nagrađeni. Zatim, u marijanskom prošteništu sam Isus služi misu uz ministriranje anđela. U Mariji Bistrici:

»sam Jezuš mešu služi,
a Marija Boga moli,
Sveti Petar domeštruje,
svi angeli dvorjaniki.«

Zatim, Marija bježi s tek rođenim sinom u šumu tražeći zaklon od topole i vrbe. Obrazac je sličan kao i prethodni — topola odbija molbu, pa slijedi Marijina kletva:

»Nikad cvitom ne cvala,
nikad roda rodila,
niti ploda plodila.«

Zatim, brojni opisi proštenjara u razna prošteništa Marije s Djetetom i nevjerojatne peripetije koje ih snalaze na putu. U jednoj pjesmi proštenjarka zbog upornosti da hodočasti biva ukleta od zle žene da:

»s jeleni samu travu pasla,
s košutami samu vodu pila.«

Zatim, usporedbe s anegdotalnom osnovicom:

»U gori je ružica,
sadila ju Divica.
Još je ljepša Divica
neg u gori ružica.«

U pjesmama, pak vezanim uz Kristovu smrt hrvatska je pučka pjesma iznimno topla, ponegdje upravo čudesno slikovita, ali uvijek sklona bajkovitosti. Primjerice, apostoli Petar i Pavao nalaze rasplakanu Bogorodicu u nekoj crkvici. Oni je pitaju za razlog plača, ona im opisuje Kristovu smrt, a zatim slijedi nekoliko divnih stihova:

»Krvcu mu prolivaše
po kamenju, po drvenju.
Kamenje se raspadalo,
iz kamenja cviće cvalo,
čak daleko mirisalo,
čak daleko do nebesa.
Anđeli s neba sađoše
i to cviće beraše,
u vince ga vijaše
i pred Boga nosaše.«

Na drugom mjestu, Marija se uspinje na Kalvariju i putem sreće ljude koji izrađuju predmete za Kristovu muku: trnov vijenac, čavle, propelo. Jednostavne su, izravne, pune naivne usrdnosti i molitvene pjesme intonirane kao napjev. Na primjer:

»O Marija! budi ti dika, hvala, poštenje
za sve tvoje ko nam skazuješ dobro činjenje.
Podeli nam Tvu milošću, Deva Marija premilostivna.«

Ili:

»Sveta Gospo, krili mene
dok mi tilo pripočine,
da mi duša ne pogine«,

itd. Svi primjeri ovdje navedeni, dakako, uzeti su nasumce, iz raznih krajeva Hrvatske, ali su dovoljno ilustrativni da osvijetle spontanu lakovjernost pučke uobrazilje, te doista djetinju čistoću vjere i pouzdanja. Umjetnička poezija, međutim, uspjela je u individualnom izrazu sublimirati taj vjekovni duh hrvatske pučke, nacionalne pobožnosti ne odmičući se od izravnosti eklezijalnih i teoloških uporišta. Vidjet ćemo da je marijanska umjetnička pjesma eminentno kristocentrična u čitavom osjećajnom, izražajnom i sadržajnom rasponu. Po finoći lirske fakture, osobito u posljednjoj međuratnoj generaciji pjesnika, marijanska je pjesma u nas vrhunac religiozne poezije.

Teorijsku i organizacionu podlogu za ekstenzivniji nastup religiozne pjesme dao je Katolički pokret. On je, negdje od početka našeg stoljeća (točnije, od godine pojave časopisa hrvatskog katoličkog đaštva u Beču »Luči«, 1905) mobilizirao sve tradicionalne duhovne snage u cilju zaštite od modernizma. Odnosno, u književnosti u cilju zaštite od estetske samosvrhovitosti, etičke indiferentnosti i korozivnosti subjektivizma. Osnovni punktovi književnog dijela Katoličkog pokreta, kako ih je još za vrijeme studija zamislio čelni ideolog, teoretičar i kritičar Ljubomir Maraković, bili su: religioznost, demokratizam, osjećaj nacionalnog zajedništva. Pod tim je Maraković podrazumijevao da pjesma mora biti kongruentna katoličkoj slici univerzuma, da mora biti iznutra logički jasna i pristupačna narodu, da, napokon, mora izvirati iz nacionalne i vjerske svijesti zajednice. Maraković je težio, prema vlastitim riječima: »novom životu«, »preporodu u duhu pomlađenog kršćanstva«. Estetički, zastupao je jedinstvo kategorija istine, dobrote i ljepote u umjetničkom djelu, a njegova je definicija katoličke književnosti bila vrlo fleksibilna. Zahtijevao je od književnosti da ne kolidira s vjerskom istinom, odnosno da bude prožeta onakvim shvaćanjem života i svijeta kakvim ga religija vidi. Dakako, diskusija o tome što je to katolička književnost trajala je više decenija, moglo bi se reći bez konačnog rezultata ali, osnovna Marakovićeva potraživanja nisu osporavana.

Zapravo, Katolički pokret u književnosti nije ponudio neki bitno estetski program, već je više išao za očuvanjem pravovjernosti i konfrontacijom s liberalnim duhovnim gibanjima. To je možda i razlog što se oko tog pokreta okupilo dosta osrednje talentiranih pjesnika koji su nespretno funkcionalizirali pjesništvo. Međutim, valja reći također da ne stoji općerašireno mnijenje kako taj pokret nije dao dobre literature. Upravo zahvaljujući Katoličkom pokretu, prvenstveno upornosti, maru i promišljenoj kritičkoj djelatnosti, kao i vizionarnosti nekolicine teoretičara, u okrilju tog pokreta stvorena je snažna, sugestivna, formalno savršena, moderna religiozna lirika. Istodobno teološki čista i neupitna, a subjektivno proosjećana i virtuozna. Tako je od početne, proklamirane zaštite od modernizma katolička lirika zapravo modernizirala i subjektivizirala svoj jezični, oblikovni i duhovni supstrat, pokazavši da za pjesničku obnovu nije nužna moralna erozija, niti subjektivistička anihilacija vrijednosti. U teorijskom smislu, čini se da je to i njen najveći uspjeh.

Osobito to vrijedi za razdoblje nakon prvog rata kad je Maraković od Ferde Rožića definitivno preuzeo vođenje časopisa »Hrvatska prosvjeta«. Djelu-

juči u isti mah zauzeto, revno i diskretno, potpomognut blistavom erudicijom, temeljitom znanstvenom spremom, istančanim ukusom i širinom shvaćanja književnosti, zahvaljujući rijetkoj uviđavnosti i toleranciji, Marković je na stranicama »Hrvatske prosvjete« stvorio katoličku *modernu*. Poticao je osuvremenjenje izraza, dopuštao veću individualnu inicijativu i širi raspon tematike. Tražio je, a to je važno naglasiti, katoličko jedinstvo, ali u različitosti subjektivnih glasova.

Razumljivo da je i marijanska pjesma time dobila na dubini i elastičnosti. Godine 1936. u članku »Mlada katolička lirika« (»Hrvatska prosvjeta«, br. 8) Marković je klasificirao cijelu katoličku poeziju u tri skupine. Njegovo opažanje je bilo oštro i precizno, tim više što mu je pomogao već veliki vremenski raspon od početka pokreta. On je zapazio da jedan dio katoličke poezije pokreće patos, doslovna liturgijska, svetopisamska i eklezijalna stvarnost, da je takva poezija najčešće kruta i frazeološka. Drugi dio da je sažeo katolički osjećaj svijeta u osobna iskustva pejzaža, zavičaja, svakodnevice, naime, da je posredovan iskustvom života. Naposljetku, treći dio te poezije, prema Markoviću, izražava subjektivni i dijaloški odnos prema Bogu i bitno je moderan. Ova vrlo točna raspodjela dade se primijeniti kronološki, jer pojedini tipovi odgovaraju poeziji pojedinih vremenskih razdoblja. Tako je prvi tip primjeren poeziji početka stoljeća koja je neposredno vezana uz rano postpreporodno iskustvo, treći tip je primjeren katoličkom artizmu tridesetih godina, dok bi drugi zapravo bio prijelazan. Dakako, radi se ujedno o modelima i duhovnom ustrojstvu koji se mogu razabrati i u sinkronom, a ne samo u dijakronom redu, ali činjenica da je religiozna poezija rasla od fraze i manire do jedinstvenosti i neponovljivog osobnog lirizma ne da se poreći. Uostalom to je već na svoj način, mnogo ranije primijetio Josip Andrić u historiografskom i donekle propedeutičkom radu »Hrvatska katolička književnost« u almanahu »Luči« za 1918. godinu. On je primijetio razliku između starijih i mlađih pjesnika formulirajući to kako slijedi: »Razlika mlađe od starije generacije može se uglavnom ovako označiti: profinjenje osjećajnoga sadržaja, bujnije pjesničke životne impresije, raširenje idejnih vrela, bogatiji izražajni aparat, veća formalna gipkost i sloboda — sve postaje toplije te na jednoj strani zbijenije, tvrđe, snažnije, slikovitije, a na drugoj mekše, intimnije, melodičnije i muzičkije.«

Ako sad, mutatis mutandis, primijenimo pouku ovih raspodjela i na marijanski segment katoličke lirike, a te su raspodjele evidentan poetički putokaz, dobit ćemo tri idealna modela marijanske pjesme. Paušalno gledajući, oni tvore kronološku sukcesiju od početka prema sredini stoljeća. Premda, dakako, kao produkti individualnog talenta, psihološke dispozicije i načina pristupa Bogomajci mogu se razmjerno često i paralelno sresti u svakom od mikrorazdoblja do drugog rata. Ipak, metodički je ispravnije promatrati ih sub speciae književne povijesti, dakle u slijedu, kao luk od tradicionalne deskripcije do modernog izraza. Time se zornije ističu i krugovi tema koji su karakteristični za pojedini model: teme se u vremenskom slijedu proširuju a fond misaonosti postaje dublji i obuhvatniji. Ukratko, ti se modeli mogu ocrtati ovako:

1. Prvi model obuhvaća ushitne glorifikacije Bogomajke i Djevice. Čuva se apokrifnih motiva i rado prerađuje sankcionirane prizore bilo iz ikonografskog nasljeđa, bilo iz kanonskih evanđelja. Teološka mu je pozadina siromašna, a od dogmi su najčešće djevičanstvo i bezgrešno začeće. U spoju s nacionalnim prisutno je odvjetništvo: Advocata Croatiae fidelissima. Poetički, spada u red mimetičkih i deskriptivnih formalnih obrazaca. Po intonaciji je statičan. Metaforički je šabloniziran. Molitveno, odlučuje se na laude, himne i magnifikat. Etiološki, osjeća se blizina pučke pjesme. Istaknutiji autori su Ivan ev. Šarić, Velimir Deželić st., Eugenija Šah.

2. Drugi model obuhvaća skrušene invokacije Majke Spasa i Pomoćnice. Motivi su preuzeti iz svetopisamske riječi, a ikonografsko nasljeđe svedeno je na minimum. Teološka mu je pozadina smisaono i značenjem sadržajna. Prizor Bogorodice je često Mater Dolorosa, iako rado oslikava i Gospinu primarnu radosnu čistoću i nevinost. Doktrinalno preferira Majku Prinositeljicu žrtve i Majku Zagovornicu milosti. Lik Marijin je topliji, intimniji, ljudskiji, postaje Majka ohrabrenja. Poetički, ide u red izražajnih, individualno markiranih formalnih obrazaca, premda se još osjeća sklonost objektivizirajućoj deskripciji. Po intonaciji je dinamičan. Metaforički je slobodniji, ali ipak zadržava osnovni formulaični kostur marijanske pjesme prvog modela. Molitveno, odlučuje se na prozbenu molitvu i zahvalnicu. Etiološki, korespondira s umjetničkom lirikom. Istaknutiji autori su Milan Pavelić, Izidor Poljak, Marin Sabić.

3. Treći model obuhvaća ponizne meditacije Tješiteljice i Proslavljene Djevice. Motivi su slobodno formirani, bez ugledanja, ili su striktno liturgijski. Teološka mu je pozadina smisaono razrađena i detaljizirana. Dogmatski, vezan je najviše uz Marijino Uznesenje. Poetički, ide u red artističkih i estetizirajućih tvorevina. Osjeća se skrb oko jezika, figura i jedna naročita želja za evokacijom intenzivnih ugođaja. Po intonaciji je kontemplativan. Metaforički je izrazito fleksibilan i subjektivno proizvoljan. Molitveni je raspon širok, bez dominante. Odlučuje se na neponovljivu osobnu doživljajnu interpretaciju vjerske istine. Etiološki, odbija uzore. Istaknutiji autori su Jeronim Korner, Đuro Sudeta, Aleksa Kokić, Ivo Lendić.

Naravno, ovakve oštro orisane odrednice odnose se na diferencirajuće specifičnosti što nipošto ne znači da se i ostali krug tema i teološkog depozituma ne može naći variran u svim modelima. Naprotiv, ali ipak u funkciji dominantnog doživljajnog nastrojenja. Vremenska smjena triju modela, koja se razabire i u generacijskim razlikama spomenutih pjesnika, svjedoči da je lirika kršćanskog nadahnuća u nas prolazila one iste transformacije uočljive za sve ostalo pjesništvo. Držeći korak s inovacijama pjesništva katolička lirika, a tako i njen marijanski segment, tvori nerastavljivi, integralni, organski dio glavnine pjevanja u Hrvata između dva rata. Pogledajmo, na nekim primjerima kako modeli funkcioniraju u pjesničkoj praksi, kako se razlikuju viđenja Bogorodice.

U lirici biskupa Ivana ev. Sarića Marija poprima grandiozne dimenzije jednoga nezemaljskog, eteričnog i mističnog bića, zbiljski neprisutna, pomaknuta u tajanstvenost daljine njena je slika anđeoski idealizirana u tom smislu da iziskuje napregnutu skrupuloznost u izboru leksika kojim se atribuira, također i atmosfere u koju se smješta. Iznimnost božanskog izbora među ženama, punina milosti, izuzeće od grijeha i Marijino duhovno djevičanstvo najprije izraženo u onom zdušnom »fiat« pred arkanđelom, te misterija njena tjelesnog djevičanstva korelira se u Šarićevoj poeziji potpunom bjelinom atmosfere, bezazlenošću slikovitosti i neprekinutim divljenjem koje Šarić zna uvjerljivo ritmički graditi. Vizija Marije je posve božanska tako da blijede svi ljudski atributi. Ova dimenzija dolazi od unutarnjeg osjećanja da se opjeva žena milosnog utjelovljenja Spasitelja, da se opjeva biće podignuto na nedostižni pijedestal oltara, ali u pjesničkom učinku, upravo zbog te idealne nedohvatljivosti, postiže se jedna linearnost, tautologičnost pristupa koja brzo zasićuje. Šarić je poklonički vjeran i vrlo obziran u biranju zaziva Bogorodice. Njegove su apozicije Blažene Djevice provjerene i uporabom potvrđene: nazaretska djevica, imakulata, kraljica neba, zaštitnica. Te su riječi već po učestalosti dovoljne za rekonstrukciju unutarnje vizije ovog pjesništva, ali one opetovanom intenzivnošću misaonog sadržaja ne stvaraju u tkivu pjesme živu napetost. Upravo suprotno, Šarićeva duboka fascinacija misterijskom neoskrvnjenošću Bogorodi-

čina lika na pozadini povijesti ljudskosti, iziskuje monotoniju svečanosti, plošnosti uvijek istog patosa i dosljedno tome kitnjastosti usporedbi, invokacija i oslovljavanja. Tako, recimo, čestota zaziva: »O Marija Predivna«, »O Marija Milostivna«, »O Zvijezdo Jutarnja«, »Majko Lijepe Ljubavi«, »Sva moja ljubavi«, »O Preblažena«, »Kulo Davidova«, »O Blaga, o Mila, o Sveta«, »naša Nado i Naslado«, »Prelijepa, Preblažena, Prečudna« ima, doduše, prizvuk i formu litanija, jednu pospanost neprestano povišenog tona, ali, gledajući pjesmotvorbeno, ona petrificira statičnost, nepomičnost i formulaičnost. Tim više što je Bogorodica uvijek prizor, slika, a ne i živa stvarnost s kojom se komunicira. Knjiga »Salve regina« (Sarajevo, 1920) koja okuplja Šarićeve marijanske pjesme, zapravo je florilegij najzačudnijih precioznih, končetističkih, baroknih slika stvorenih unutar relativno ograničenog kruga riječi i pojmova. Na primjer, cvijeće u svibnju je žalosno što ga ne beru za Gospin oltar, naturalistički opis Kristovih rana u rijetkim pjesmama posvećenim Propeću i Smrti u službi je isticanja stilizirane majčine boli, opis Gospine ruke je mističan, ona je nositeljica blage utjehe. Jezični i prostorni okoliš pojavljivanja Bogorodice uvijek zakonomjerno sačinjavaju anđeli, ptice, cvijeće, mirisi, zvijezde, zlato. Od cvijeća — ruže, ljiljani, jorgovan, ljubice. Od ptica — slavuj, orao, labud, sokol. Zvijezde se javljaju i u tradicionalnoj raspodjeli Zvijezda Večernjica, Zvijezda Jutarnjica, Zvijezda Mora, ali bez promišljene teološke pozadine, već isključivo u likovnom smislu kao ono što projicira svjetlost. Dug narodnoj pjesmi očigledan je. Evo nekoliko prepoznatljivih stihova:

»Šetala se Gospa u vrtu
kraj vodice bistrice
kroz zelenu dolinu
u gradiću Ainu.
Popostala Marija,
Nazaretska Djevica,
Popostala u vrtu,
kraj vodice bistrice,
pa se cvijeću divila.«

S druge strane, impuls himničnosti, česta forma panegirika i ode, međutim, nije dozvolila Šariću upuštanje u naraciju.

Narativnost je svojstvena Velimiru Deželiću st. Preko te temeljne crte gradbenog postupka Deželić se veže za Šenoino doba i »Povjestice«, a još dalje za Kačića. Dok je Šarić izričajem liričan i mek, emotivno, pak, opsesioniran, zanesen, ishićen i kliktav, Deželić je trpak, sklon mračnim slikama, jakim riječima, drastičnim prizorima. Njegova je Marija zaštitnica i odvjetnica naroda, slikovno odsutna, ali zato neprestani orijentir povjerenja i pribježište. Povijest Hrvata ponuđena je u Deželićevim marijanskim pjesmama u zaoštrenim kontrastima bola i sreće, muke i utjehe. Deželićeve vizije su epske, metrički savršene, ali u sintaksi dosta nezgrapne. Usprkos naraciji, završni učinak je ipak okamenjenost slike. Opozicije crno-bijelo, dobro-zlo, krvava povijest — Marijina zaštita supostoje paralelno, ravnomjerno se izmjenjuju tako da izostaje tenzija polova. Pjesme više nalikuju freski, jasno obrubljenim prizorima nego što iskazuju i nameću stav. Naime, stav je imanentan i trebao bi se podrazumijevati iz tradicijom naslijeđenih simbola. Blažena Djevica uvijek je kraljica, Deželić nepogrešivo slijedi teološku liniju Majke kao požrtvovne zaštitnice kršćanskog puka, one koja kroz Crkvu i kao Crkva Bogu rađa djecu. Zbirka »Kraljica Hrvata« (Zagreb, 1936) opjevava sva veća svetišta i prošteništa Majke Božje u hrvatskom narodu: od Gospe Tekijske preko Gospe Olovske do Gospe od Trsata. Intuirajući osjećanja pučke pobožnosti, Deželić je najbolji

kad napusti anegdotalno pripovijedanje i nastoji evocirati kolektivni doživljaj. Njegova pjesma *»Kraljice Krunice budi nam spas«*, inače uglazbljena i vrlo popularna, po nježnosti, smjernoj odanosti i čistoći, po duhu zajedničke molitve jedna je od najljepših naših marijanskih pjesama uopće.

Eugenija Šah nema zbirke, ali pjesme u antologiji Dušana Žanka »Hrvatska marijanska lirika« (Zagreb, 1935) svrstavaju je u red važnijih marijanskih pjesnika. Balada »Stabat Mater« sugestivna je cjelina ispjevana u kombiniranoj tehnici dviju govorničkih perspektiva. Duži dijelovi pripovijedaju dramu Golgote, a povremeno se umeću imperativni glas neodređenog subjekta koji se obraća skrhanoj Majci:

»Ne kloni, stoj
to čas je Njegov, Majko, i čas tvoj!«

»Stabat Mater« eminentno je teološka poema evokacije Marijine čvrstoće vjere i posluha Bogu, beskrajne nade protiv svake nade i konačne pobjede Otkupljenja. Marija se ovdje uzdiže do uzora vjere, ona je

»užežena od Oca voštanica,
što u smrt divnu divnim svjetlom blista.«

Eugenija Šah, doduše, ne barata unutarnjim čuvstvom, još ne sapeta u pripovjednu objektivnost i deskripciju, uhodano retorična (što se vidi, recimo, i u pjesmi »Pred slikom Imakulate«), ali je zato jedina koja je, unutar prvog modela marijanske pjesme kako je gore ocrtan, otkrila pjesnički i misaoni potencijal vjerne, ponizne i odlučne Majke pred Žrtvom. Naposljetku, sažmimo na ovom mjestu: velika je pjesnička zabluda ovoga marijanskog modela u cjelini ta što se apsolutnu uzvišenost Marije Bogomajke i djevice izvana nastojalo častiti, iskazati i opisati subordiniranim pojmovima, riječima i slikama koji tu uzvišenost nisu u stanju dosegnuti. To je nužno dovelo do hipertrofije jezične i slikovne raskoši, te manirizma. Marija je tu više kao nedohvatljiva, savršena ikona, a manje živa i neposredno prisutna Majka i Zaštitnica.

Pjesma »Stabat Mater« uvodi nas u drugi model Marije kao Majke Spasa i Pomoćnice. Drukčijost viđenja prati drukčijost pjesničke forme. Kao što je poznato, poezija Milana Pavelića je najuspjelija baš s marijanskim temama. Iako Pavelić nema zasebne marijanske zbirke, onih desetak pjesama u čast Mariji koji se nalaze u njegovim izabranim djelima (prir. Josip Badalić) uvode novost u dotadašnju marijansku pjesničku perspektivu. Marija prestaje biti stilizirana slika, ona je sad teološki promišljena i shvaćena Osoba, značenje koje iziskuje i adekvatno duhovno nagnuće vjernika. Marijina uloga u povijesti Spasenja je u Pavelića interiorizirana. Obraćenje Mariji obraćanje je Majci koja rađa novoga duhovnog čovjeka, a time i Crkvi. To je riječ upućena neslomljivosti vjere i požrtvovnoj ljubavi za koju se zna da će uvijek zagovarati Milost i posredovati po Sinu k Ocu u Duhu Svetom. Primjerice, tražeći spas i smirenje nutarnjih dvojbi u pjesmi »Svibanj«, Pavelić imaginira Marijin glas:

»Moje dijete, Majka veli,
stoput ljepši svibanj ima,
on je tebi u njedrima:
u njih bijeli
sa visine Golub sleti,
svoj u kljunu donese ti,

ostat s tobom uvijek želi.
U tvom srcu on se stani.«

Pjesnik na to ponizno zahvaljuje:

»Zoro svibnja vječitoga!
Setaj svibnjem srca moga.«

Znak Majke Spasa i Pomoćnice otvara dublji smisao poznatog simbola »Zvijezde mora«. Dok je u Šarića »Zvijezda mora« tek retorična alegorija, a stvarno obična uobrazilja krupne svijetleće zvijezde, u Pavelića ona prerasta u pouzdan putokaz i vječiti Uzor kojem putujući vjernik stremi kao svojoj slavi:

»O Zvijezdo mora, kroz oblak
dobacuj zrake u moj mrak
nek srcem svojim daj da bdim
da u njem se ne utopim.«

Veličanstvenost metafore srca kao pučine čiji mrak rasvjetljava Marija, znakovit je primjer temeljnog preokreta u doživljavanju Marije s obzirom na prethodna pjesnička viđenja. Unutarnje iskustvo Bogorodice, a s tim u vezi i subjektivizacija izraza i pjesničke slikovitosti, produbljuje religioznost u smislu zgusnutije meditativnosti. Mater Dolorosa pobjednica je nad grijehom:

»Strašnu glavu starog Zmaja
i u mojem srcu zgazi«,
i majka Crkve:

»Višnji nas po tebi
sve pouzdiže k sebi
u jošte uži rod«.

Pavelićeva marijanska lirika osobna je ispovijest duše u stremljenju za nasljedovanjem Bogorodice u vjeri.

Za Izidora Poljaka, međutim, ne može se reći da je primarno marijanski pjesnik. Poznata je samo jedna njegova pjesma Gospi i nekoliko stihova u drugim pjesmama gdje se Gospa ovlaš spominje. Uz Kranjčevića, Nazora, Ujevića i Šopa, Poljak je jedini hrvatski pjesnik koji se odvažio na svemirske uzlete. On je duboko mističan, simbolički slojevit, astralne sobrazilje, ekskluzivno hijeratičan u ekspresiji. To je pjesništvo na prvi pogled hladno, imaginacija mu zahvaća nebeski prostor, atmosferom želi uprisutniti svetost. Poljak je veliki pjesnik koji još nije našao odaziv razumijevanja. Za njega vrijede vlastiti stihovi:

»Pjesmu noći mliječne čuje i razumi
malo tko od ljudi,
meni kao rosa sa zvijezda bijelih
truni se u grudi«.

Poljakova pjesma »Djevici sniježnjoj« eterična je projekcija mistične vizije Blažene Djevice. Ona je unutrašnja, poklonička, intimno proživljena, pjesnički kristalno čista. Predstavlja uzorni rad slobodne imaginacije. Marija je i tu viđena kao Pomoćnica. U pjesmi »Večer« znak večernjeg Pozdravljenja Gospi

pretvara se u silazak anđela koji dušu uznose Bogu. Poljak je malo napisao o Mariji, ali ipak dovoljno da pokaže kako osobno iskustvo Marije u vjeri i adekvatnost fantazije mogu rezultirati nepatvorenom ljepotom.

Dvosonetna pjesma »Pieta« konvertita Marina Sabića zamišljena je kao plač Marijin iskazan u grozničavim i jakim slikama. Majka nariče nad Žrtvom i naglašava bol. Sabić točno uočava dubinu boli veliku kao što je velika dubina nade. Marija sebe naziva majkom stradanja i milosti. Pjesma je izvanredno psihološki pogođena, sračunata više na potresnost nego na ganuće. Završava Marijinom sveobuhvatnošću, povjesnom ulogom i integralnošću s Crkvom na putu. Marija je Pomoćnica i požrtvovna Majka kao i Crkva:

»Ja gledam tokom vjekova dalekih
niz lomne staze života i čujem,
i čujem širom ispod neba zemlje
svih gorkost suza i svih lelek jada.

I s ove svete nadvijam se Glave
nad sve, što živo pati se i strada
nad sve ko Majka milosti i boli.

I Tijelo sveto na srce pripija,
ko sve da pleme Adamovo bijedno
na svoje stiščem materinje grudi.«

I da sažmemo: model Marije kao Majke Spasa i Pomoćnice, iako pjesnički još blizak konvencijama prvog modela, otvorio je prostor intimi, osobnom proživljavanju vjeri i molitvi koja uvijek iznutra iskušava spas i pomoć. U nekim teološkim poantama on čak nesvjesno anticipira suvremenu mariologiju. Sklonost slici rasplakane majke i dijalog s Marijom zahtijevali su emotivniji i proizvoljniji odnos prema formi i metafori.

U okviru trećeg modela upečatljivost pjevanja Jeronima Kornera Proslavljenoj Djevici koja u Sjaju, s neba, gleda na Crkvu i ponizne duše, nenadmašna je i, po našem mišljenju, jest najviši domet i kruna čitave hrvatske marijanske lirike. Kornerovi stihovi su brušeno jasni, jezgroviti, kratki, slike sadržavaju samu srž, pjesme su simbolički prozirne, ali ne bez tajanstvenosti. Korner postiže fascinantan dojam sakralnosti i jednu vizionarnost Božje Slave i Djevičina ulaska u Radost kakva u hrvatskoj poeziji ni prije ni poslije njega nije viđena. Metafore su pomno birane i esencijalne, riječi fino zvukovno harmonizirane, a cjelinom odiše inspiracija kontemplativnog zanosa. Knjiga liturgije uznesenja Marijina »U hramu Cistercija« (Zagreb, 1938) nastala je zapravo kao pjesnički odjek cistercitskog časoslova i liturgije. Sam Korner o tim pjesmama kaže u kraćem pogovoru: »Ove pjesme, napisane gotovo u jednom dahu, govore o liturgiji Marijina Uznesenja, kako se ona odvija u koru Cistercija, u hramu jednog drevnog cistercitskog samostana u Stični pokraj Ljubljane, osnovanog prije osamsto godina.« Knjiga je besprijekorno teološki promišljena. Otpočinje antifonom prve večernje Marijina Uznesenja:

»Krist je uzašao na nebo
i prečistoj Majci Svojoj
pripravio mjesto besmrtnosti.«

Završava u kristocentričnom apogeju pričesne pjesme:

»Jer koji Pričest blaguje
u njemu Isus ostaje
i on se mijenja stubokom
i Bogu sličan postaje.«

Slušajući kor monaha pjesniku se čini da »čas je kad rajska vrata otvaraju preteška krila«. Zaziva se Duh Sveti:

»Neka se proslavi Njen
zaručnik sveti Duh,
ta stvaralačka moć
vjekovita i zrela«.

Kao Proslavljena Djevica i Majka koja je uznesena onamo kamo mi putujemo, ona je vladarica svemira:

»Danas je Marija, Majka
na nebo uznesena,
a s njome i naša nada,
sva želja naša za srećom.
Od danas Ona iz raja
cijelim svemirom vlada.«

Kornerova poezija i u izboru motiva Bogorodice (u Slavi) i u artističkoj zrelosti obrade, da ponovimo, posve je jedinstvena.

Đuro Sudeta, generacijski stariji od Kornera, a u vrijeme Kornerova zenita davna legenda katoličke lirike, gledao je Mariju kao blagu Tješiteljicu s neba. Onog istog neba za koje je vidovito osjećao da mu je posvećen. Sudetina borba s bolešću, krepuskularnost njegovih atmosfera imaju svoju ambivalenciju u Zori novog dana, u prekogroblju koje Sudeta neprestano intuira. Zato je i njegov razgovor s Tješiteljicom upravljen njenoj Slavi:

»Vraćam se natrag k Tebi; pred vrata samotnog grada
Dok sve se oko mene ruši — Ti si tek jedina nada.«

Sudetine pjesme na momente djetinje su stilizirane, ali snaga njihove spontane ekspresivnosti čini ih vrijednosno neprolaznima.

Aleksa Kokić blizak je Sudeti s tim što su Kokićeve pjesme tvrđe, metrička stopa nepravilna i duža, dok su ritmički donekle egzaltirane. Kokić je pjesnik širokih poteza, monumentalnijih slika, s oskudnim smislom za detalj. Ruka njegove Bogorodice *»iz svagdanjih boli liječi i diže«*, ona je *»pogledom blagim križ nam olakšala«*, kad se smije *»od Njezina smiješka procvjetaju boli«*, dakle, »mi nijesmo djeca bez majčinske skrbi«. Slava Bogorodice i naše stremljenje slavi prikazani su u najljepšoj Kokićevoj marijanskoj pjesmi *»Bijeloj Gospi«*. Kokić pjeva:

»Bijela Gospo, stupamo prema Vječnom Gradu.«

Kokićeva izvorna tema je vjernik i grešnik u traženju utjehe.

Za Ivu Lendića, pjesnika koji je svoju umjetnost gradio na pažljivom oslikavanju atmosfera, Marija je uvijek stopljena s pejzažom. Lendić voli posebna osvjetljenja, dobro barata svjetlosnim ugođajima — većinom praskozorjem i sutonom. Marija je redovito pronositeljica svjetlosti. Eteričnost Lendićevih prizora mistična je, sfumatična i puna slutnje nečega pozadinskog, nebeskog.

Takva je, primjerice, pjesma *»Svibanjski matutinum«* u kojoj je Bogorodica prispodobljena *»Nebeskoj zori«*. Pjesma hoće biti artistička i metaforička parafraza himne sv. Franje suncu s tim što se ovdje Marija iz zore postupno pretvara u sunce. Osnovna intonacija je spretno postignuta, pjesma odiše pravom franjevačkom skromnošću i prostodušnošću. Ivo Lendić ide u red markantnijih katoličkih pjesnika u posljednjim godinama pred drugi rat.

Model Marije kao Tješiteljice i Proslavljene Djevice, prema tome, gleda Bogorodicu najčešće u njenoj Slavi, transcendira prostor i vrijeme ili, točnije, nastoji prenijeti zemlju u nebo. Takav pothvat rezultirao je sabranom kontemplativnom lirikom, rastvorio granice uobrazilje i rasporedio dogmatsku i teološku stvarnost na nekoliko individualnih poetsko-religioznih mikrokozmosa. Osnovne istine vjere pri tome su ostale sačuvane.

Konačno, završavajući ovu kratku analizu i povijesni presjek tipova međuratne marijanske lirike valjalo bi podsjetiti na slijedeće: marijanska lirika dio je opće religiozne lirike u Hrvata i dosljedno prati sve njene poetičke turbulencije. Isto tako, ona je integralni dio općeg hrvatskog pjesništva, te s njegovim prijetvorbama i inovacijama čini skladnu cjelinu. Ona je posebno područje pjesničkog iskustva gdje je eklatantan doticaj nadnaravnih s naravnim čuvstvima. Simbol majke i trajna kvaliteta požrtvovnosti i ljubavi majčinstva upravo su iz marijanskog iskustva stvorili svekoliku hrvatsku poeziju o toj temi. Antologija Side Košutić i Vinka Nikolića »Hrvatska majka u pjesmi« (Zagreb, 1941) zapravo je čista marijanska hrestomatija očišćena od milosne nadnaravnosti Bogorodičinih atribucija. Time se utjecaj marijanske lirike iskazuje dubljim, dalekosežnijim i presudnijim za cjelinu hrvatskog pjesništva. Izrasla iz pučke pjesme, noseći supstrat pučke pobožnosti, ova je vrsta poezije zadržala i u izrazito artificijalnim ostvarenjima duh kolektiva i zajedništva. Neprijeporna joj je zasluga što uvijek može posvjedočiti, u lice sumnjičavom vremenu, da je taj spoj individualnog s kolektivnim, estetskog s etičkim moguć u okrilju modernosti bez sakaćenja pjesničkog učinka. I još nešto, ne manje važno: katolički književni pokret za kojeg su mnogi spremni površno pomisliti da je vjersku pjesmu izolirao i zatvorio u bjelokosnu kulu, zapravo je otvorio toj pjesmi suvremene obzore i pokazao joj njene potencijalne mogućnosti.

Mario BILIĆ— IMOTHA

Ostavščina

(Didu Nikoli)

ostavljan
svomu unuku Marijanu
svu svoju muku
na uživanje
i svaka moja kost
neka mu bude
blagos'ovljena

Albert POGAČIĆ

Brige Petra gospodara

Tak štundera stari Peter
A misel mu srce punta
Treba iti — vse pustiti
Puno penez, lepeg grunta

I zapita sam on sebe
Kak bu to na onem svetu
Savest grize — zlato devize
Morti pred tim bu nebu otpretu

Kupil bi neba, bil bi na svojem
Če htel bi Bogeg prodati
Peneze stičše — a gradilišče
Da v nebu kupi i plati

Rekel to je sosedu Blažu
Nameru svoju da nebo kupi
A rekli su muži — se nebo zasluži
Če se v živlenju pravice skupi

Velike brige so Petra gospodara
Tiho kune i peneze slaže
Poduko treba — kak bi do neba
Ako i zlato ne pomaže.

Stjepan DŽALTO

Suzo, stani!

Suzo, kani,
Ali i stani.
Vječno jecanje
I vječno klecanje
Ropstvo je duše.

Jakov IVAŠTINOVIĆ

Druga obala pjesnika Ante Jakšića*

Dobar čovjek i dobar hrvatski pjesnik Ante Jakšić fizički je umro, ali kao pjesnik nije umro, jer dobri pjesnici ne umiru nego u svojim pjesmama žive dok one žive.

Ante Jakšić je rođen u bačkoj ravnici, njegovoj i našoj ravnici, koju je čitav život nosio u svom srcu, jer je bio njen dio jednako kako je bio i dio svoje šire domovine Hrvatske.

Bačka zemlja ga je rodila, udahnula je u njega svoje širine, poglede, plodnosti i ljudskosti. Toj bačkoj majci se vratio da s njom zajedno živi buduće dane i da budno prati kako se ona, u vremenu i nevremenu, snalazi sa svojom djecom u borbi za opstanak.

Drugu obalu svoga trajanja dočekao je u svom Zagrebu, a ostala prostranstva te druge obale prolazit će i doživljavati u svojoj Bačkoj, na prostorima svojih prvih snova i prvih borbi.

Žalostan sam zbog toga što ga Zagreb nije ispratio, što se s njim nije oprostio i što je iz njega otišao kao neznanac ili prognanik. To se nije smjelo dogoditi, a dogodilo se, ne znam čijom krivicom. U Zagrebu je Jakšić imao dosta prijatelja i svi bi mu oni rado rekli posljednji: Zbogom.

* * *

Jakšićeva poezija, i onda kad izgleda da se naslanja na tradicionalnu poeziju prije njega, nije nikakvo naslanjanje na tu poeziju, jer je ona sasvim samostalna i nezavisna, Jakšićeva, prije svega po duhovnoj snazi koju sa sobom nosi, ali isto tako i po izražajnom, i po tematskom konceptu. U historijskom

*U četvrtak 11. veljače održana je u prostorijama HKD-a komemoracija u spomen nedavno preminuloga hrvatskog pjesnika i ćirilometodskog pisca prof. *Ante Jakšića*. O njemu se govorilo kao o značajnom hrvatskom književniku, iako nedovoljno poznatom i priznatom u službenim literarnim krugovima, kao o predstavniku bunjevačkih Šokaca, kao o pjesniku kršćanskog nadahnuća i savjesnom profesoru.

Nakon svoje uvodne riječi, upravitelj HKD-a prof. *Radovan Grgec* pročitao je oproštaj od pjesnika iz pera prof. *Jurja Lončarevića*. Slovenski prevoditelj Jakšićevih pjesama *Martin Silvester* pozdravio je zatim skup i pročitao nekoliko svojih prijevoda. O značenju Jakšićeva književnog i pjesničkog stvaralaštva te o kvalitativnoj procjeni njegove poezije govorio je prof. *Jakov Ivaštinović*, dok je o Jakšiću kao svojevrsnom pjesniku bunjevačke »dijaspore« govorio prof. *Đuro Vidmarović*. Nakon toga je prof. *Joja Ricov* dao svoj prikaz Jakšićeva književnog rada i recitirao neke njegove pjesme. Prof. *Mirko Petravić* pročitao je pjesmu vlč. *Mirka Validžića*. Svoje pjesme u počast preminuloga pjesnika pročitali su, nakon toga, i neki njegovi prijatelji i prijateljice iz Ćirilometodskog društva i Društva »Šokadije«. Prisutnih se posebno dojmiše kajkavski stihovi *Ivana Jurkasa*, seljaka iz Harmice. Ovdje donosimo izlaganje prof. Ivaštinovića.

kontekstu ne treba Jakšićevu poeziju silom svrstavati u neki historijski red, jer se ne radi o poeziji koja je nastala da zadovolji taj historijski red, nego o poeziji koja je u svojim dobrim rezultatima dobra, Jakšićeva, poezija kakvu ni prije njega, ni oko njega nitko nije pisao. Kad tako ne bi bilo, ne bi se radilo o svojevrsnom, izvornom i dobrom pjesniku.

Među, otprilike, oko tisuću pjesama, koliko ih je Jakšić napisao, može se naći stotinu, ili možda dvije stotine pjesama koje mogu izdržati svaku poetsku analizu i koje mogu pokazati pravog Jakšića pjesnika. Zbog pjesničke autonomnosti, Jakšića ne treba trpati u predviđene pjesničke ladice, jer je on samo ono što jest: svoj i ničiji više.

Kako bi izgledao Jakšić u svom najboljem pjesničkom izdanju, danas bi nabolje mogao pokazati Martin Kaminski, jer je on najbolji poznavalac Jakšićeve poezije od početka do posljednjih dana Jakšićeva života, tim više što on posjeduje Jakšićeve pjesme, i druge tekstove, koje nitko ne posjeduje.

Jakšićev prijatelj, Juraj Lončarević, mnogo je učinio za afirmaciju Jakšićeve poezije, i to u vrijeme kad o Jakšiću nitko nije pisao. U budućnosti treba učiniti slijedeće: treba najprije izdati jednu ili dvije knjige pjesama koje mogu podnijeti svaku estetsku kritiku i time Jakšića postaviti kao čistog i kvalitetnog pjesnika. A poslije toga može se ići dalje: u tematske izbore i sabrana djela. Tako treba raditi zato što Jakšiću najprije treba osigurati ono mjesto koje mu u hrvatskoj poeziji pripada. Ne bi se smjelo Jakšića sakriti pod lošim receptima i time ga udaljiti od dobre poezije.

* * *

Jakšićeva posljednja zbirka pjesama »Prema drugoj obali« izašla je kratko vrijeme prije nego što se on preselio na drugu obalu života. Ima u naslovu te zbirke nešto sudbinsko i simptomatično, nešto što zvuči kao legenda u kojoj je Ante Jakšić bio za života i u koju je otplovio poslije svoje smrti.

Od 1950. kada sam Antu Jakšića sreo u Slavonskom Brodu kao profesora, čovjeka i pjesnika, pratio sam njegov pjesnički i životni put, uvjeren da ga iz njegove zanesenosti i uvučenosti u sebe, iz njegovog bogatog unutrašnjeg svijeta, iz njegove ljudske dobrote, iz njegove predanosti svijetu poezije, nitko ne može izvući na prestore ružnog života, s kojim se on nije ni znao ni želio boriti, osim ljudskom dobrotom i poezijom.

Vjerujem da će Ante Jakšić i u grobu, na drugoj obali, živjeti tako zagonetno, zasebno i svojevrsno kako je živio i u zemaljskom životu.

* * *

Jakšićeva pjesnička senzibilnost raste na mišljenju o stvarnosti koju kao pjesnik razumije i osjeća, raste u dodiru s obiljem života koji ga okružuje, raste na višim prostorima spoznaje — raste suptilno i jednostavno, raste kao individualni trzaj, raste kao pomirenje svih suprotnosti u njemu, raste kao jednostavan izraz na području višeg značenja koje u sebi nije jednostavno.

Mnogi misle da je Jakšićeva poezija jednostavna, a nije. Tu je pravi problem. Po izgledu je njegova poezija jednostavna, ali kad tu jednostavnost bolje pogledamo, vidimo zamršenu jasnoću, višeslojnost njegova unutrašnjeg prostora, težnju za ontološkim jedinstvom polazišta i cilja.

Čim se razgrne površina Jakšićeve poezije, koja je po izgledu jednostavna, dolazi se do unutrašnjih virova, struja i složenih područja koja čitaoca odvode do plodnog razmišljanja, do razgranatog doživljavanja i do običnog ljudskog zadovoljstva.

Unutrašnja složenost Jakšićevog poetskog govora, jasno u dobrim pjesmama, pojavljuje se kao postupak koji omogućuje silazak do novog viđenja. Ta unutrašnja složenost je cijena za pristup do širih i bogatijih područja njegove istine, do preobrazbi koje vode u poznato i nepoznato, u zadovoljstvo, razočaranje i san, do dodirivanja stvari s druge strane.

* * *

Ovom prilikom moram još reći: kad se govori o Jakšiću, kao i ovaj put, obično se više misli na Jakšića pjesnika, a manje na Jakšića prozaika, što nije pravedno, jer Jakšić je i dobar prozni pisac. Trebalo bi njegove prozne radove posebno proučiti i valorizirati. Mislim na romane: »Šana se udaje«, »Maturant« i »Neugasivi plamen«, na lirsku novelu »Marija« i zbirku pripovijedaka »Povratak u djetinjstvo«.

* * *

Vjerujem da Jakšića pisca čeka pravednija književna sudbina od one u prošlosti. Kaže se: u smrti su svi jednaki. Ni govora. I u smrti se živi većim ili manjim životom, u skladu sa značenjem i veličinom djela. I o tome moraju misliti izdavači Jakšićevih pjesama, moraju se potruditi da dobrog Jakšića ne zatrpaju sporednim Jakšićem.

Ante JAKŠIĆ

Kapi kasne kiše

Kapi kasne kiše kaplju po blakonu,
kaplju i po srcu. Večer prelistava
uspomene. Teška od briga je glava.
Sve je tako tamno, teško u salonu.

Gdje su vedri dani? Ona bijela stada,
prijatelji, puti, nekadanja java?
Kap za kapljom mirno na srce mi pada.
Uspomene večer dugo prelistava.

Sve je prošlo. Sve se bliži svome kraju.
Gdje je davna ljubav? Gdje je sreća prava?
Preboljene nade tihim bolom sjaju.
Sadašnjost i prošlost jesen prelistava.

Ruke su pod glavom. Sjene na plafonu.
Smjenjuju se snovi. Smjenjuje se java.
Kaplju kapi kasne kiše na balkonu.
Prošle dane srce tugom prelistava.

Blago VRANKIĆ

Proticanja

Obzor zamire
titraji se pretaču
u rumen dana
sjećanja zriju
misli klasaju

u proplamsaju
nemirne travke
slute rastanke
u sivilu sumraka

satiru se
tihe sjete
putuju u smiraj
zamrlog dana

sve je u protoku
samo glazba
traje ustrajno
nošena ushitom
mirnih svitanja

vltava žubori
grožđe u suncu gori
a jesenske kiše
oči i polja napajaju.

Željka ŠEMPER

Tama

U meni
bezdan praznine,
bujice mutnih voda
liju niz moje lice,
a prijatelji
sve su dalji i dalji.

Od snova ostao je
samo pepeo i dim
i nemem više volje
tražiti varke
i slušati slatke riječi
jer sunce je zašlo
i umor je sve veći.

Stanislav ŠODAN

Antigona ili kraj jednog vremena pjevanja

(Po pjesniku Igoru)

Kad je ljudski genij uzdahnuo — mislim, dakle jesam — čovječanstvo je učinilo još jedan od svojih velikih koraka (ili koračića!) na putu spoznaje. Bio je to epohalni pronalazak na tlu filozofije. Potpuno *očovječenje* čovjeka. Jedno od glavnih rješenja zagonetke zvane — čovjek. Spasonosna formula za budućnost. Nada...

Čovjek je poput znanstvenika otkrivao vlastitu misaonost i izvodeći pokuse sa samim sobom grabio u budućnost.

Paralelno s tehničkim napretkom razvijao se čovjek i na planu duhovnosti, umjetnosti, kulture...

I kao što postoje osnovne matematičke zakonitosti po kojima se sve odvija, tako postoje i osnovni aksiomi ljudske misli. Ono što je ljudski um mukotrpno saznavao proučavajući samoga sebe, priznato je za osnovne zaključke, definicije, i darovano budućim generacijama kao nepovrediva istina, istina i zakon.

Tako je čovjek, vođen matematičkom logikom — dva plus dva — ustanovio pravila igre i za vlastiti duh.

Osnovna poimanja o moralu, etici, estetici dana su jednom za svagda!

Povijesti je sve objašnjeno, i na čovjeku je bilo samo to izvršiti. Sve je bilo jasno, sve se znalo!

No, je li baš tako?

Što nam pokazuje pogled unatrag, u prošlost čovjeka? Što nam kazuje sadašnjost (kada se unatoč svim genijima — sokratima, platonima, shakespeareima — u jednom danu ubije šest ljudi — iako su tog dana radili i muzeji, i izložbe, i kazališta, i kina, i biblioteke, i igrale su se utakmice), i što očekivati od budućnosti?

Kako se ti osnovni aksiomi ljudskog uma primjenjuju u praksi?

Je li pokus uspio?

Analizom sadašnjosti može se ustanoviti da se čovjek negdje zagubio. Krije se negdje na pučini svojih istina. Njegov *ratio* kao da je nekamo otplovio, kao da je već odavno prošao, i poput broda, ostavio za sobom tek valove koji s velikim zakašnjenjem zapljuskuju sadašnje vrijeme. Puno toga se kotrlja uz ljudsku svijest. Valovima nikad kraja...

Zamislimo da se sadašnji *homo sapiens* nalazi pred sudom! Kriv je zato jer je čovjek. Optužen je za sve grijehe koje je čovječanstvo počinilo.

Ne bi li se tada na udaru našli i njegovi umni aksiomi uz čiju se pomoć šlepao kroz svu svoju krvavu povijest? Zašto ga nisu spriječili da ubija; da se ubija? Zašto ga nisu spriječili da dovede vlastiti opstanak u pitanje?

Dokazni postupak je neumoljiv; on opravdano pita — po kakvim se to pravilima odvijala sva naša prošlost?

Zaključak se nameće sam od sebe — nešto nije u redu ni s tim osnovnim aksionima ljudskog uma!

Obrana tvrdi — oni su opominjali, oni su zabranjivali!

Ali tužba je neumoljiva — oni nisu dovoljno opominjali, oni nisu dovoljno branili! Oni jednostavno nisu čovjeku sve objasnili; ili nisu znali objasniti, ili je čovjeku nemoguće objasniti!

Kako drukčije protumačiti činjenicu da sva umjetnost nije čovjeku ni najmanje pomogla? Da ga nije ni najmanje promijenila? (A po najnovijim umjetničkim gibanjima dalo bi se zaključiti da je sva umjetnost trenutno u fazi vlastitog samoubojstva!)

Bolna je činjenica da je sva ljudska mudrost bila tek razbibriga za dokolicu! Ratnička relaksacija! Uostalom, svijetom još uvijek vladaju vojskovođe! (Umjetnike nitko ne shvaća ozbiljno!)

Ah, umjetnost, ili kvazi-istina! Ma kome je uopće do istine? Nije li čitavo čovječanstvo (ili čovječlanstvo) tek jedna pogrebna povorka ljudske misli? Nije li sva kultura tek jedna obična krizantema koja uvijek ukrašava ono s čime se oprašta?

Kultura smrti!?

Nije li umjetnost dobila ulogu strvinara koji kljuca ostatke čovjeka?

Vidim Angeronu gdje šuti. Znam, uskoro stiže Antigona. Ona se uvijek javlja kada treba sahraniti mrtve.

Pokus s čovjekom nije uspio. Davno je prošlo vrijeme pjevanja.

Ante KRALJEVIĆ

Začepljeno vrelo

Majci

Poslanici Neba zastaše na pragu
tijelo ne da Pticu još bi nešto htjelo
u beskrvnom grču besvijesti na tragu
Obale oplakuju začepljeno vrelo

Kolik rod se steče uz uzglavlje smrti
što još čeka. Jedina nas domu vrne
Još samo na groblju vir nas isti vrti
i svjetlosti svijeća jutra nam zacrne

Zaplakaše neka djeca tijelom mojim
na pogrebu glasa i pokreta njena
Nakon svoje dùge njenu šutnju dojim
davnu žeđ za zborom grije mûka pjena

jer par kapi Vode Ptica i Riječi
otekli u prste što krunicom miču
mjesto bolesnika da l' to krevet ječi
da l' to prsti Nebu zadnju molbu sriču

Tomislav MARETIĆ

Haiku

Ronac leti tik
uz more i postaje
siva pučina.

Stolica na žalu
usmjerena k beskraju. —
Puste plaže...

Pusti otočić:
dogorjelo granje, prije
godinu il' dvije.

Proljetni suton.
More boje tamarisa
vene uz rivu.

S visoke ceste
vide se ježinci u
jasnom plićaku.

Galeb na dasci
skakaonice cio dan.
Kišno vrijeme.

Jaki vjetar.
Od zanjihane svjetiljke
miče se ulica.

Stanislava ADAMIĆ

Igra s lišćem

Lijepa je igra
s pticama
i lišćem
Čini se: nismo sami
Ptice se slijetaju
na rame čovjeka
Ljepše im je
u lišću
Šuma ima svoje tajne priče
i priča ih
onima koji je zavole.

Dobro je sanjati tišinu —
upijati je — u sebe.

Tomislav MARETIĆ

Nokturno

Crveni mjesec,
cvrčanje i lavež.
Koliko sela sada sniva
među brdima...

Marija BANGO

Bruška noć

Večer
zvjezdana je
cvrčci cvrče
vjetrić popuhuje
opojni miris borića i trava
širi se...
U daljini
more se osjeća
a tamo, još dalje... i
po koja munja sijevne!
Jedno zvonce
negdje u susjedstvu
magareta il' mula
trlink, trlink, trlink!
pokatkad zazvoni,
magareće ikanje
prosipa se po kamenju
odjek mu nestaje u daljini...
Visoke kamene kuće
šute u mraku.
Eto,
to je Bruško veče,
Bruška noć,
na otoku Hvaru
Jedanaest je sati...
Laku noć!

N. NEKIĆ

Iz dnevnika

1. 12. 1987, Ljubljana

Gospode, kako prazan život može održati čovjeka na dvije noge? U novom stanu golih zidova i tupe ispraznosti preživljava se sasvim i isključivo biološki. Održava se klinički život bez ikakvih dodataka. Zamišljam te iste ljude u ambijentu iz kojeg su otrgnuti i dovučeni, upregnuti u vlastite taljige snova, u grad koji ne razumiju i koji njih ne razumije. Svi izlozi knjiga gdje se isprepliću stare gravire s vedutama gradova iz XVIII. stoljeća i fine grafike smeđastih tonova, cvijeće, reklame za teatarske predstave, trgovi s fontanama, stare freske po crkvama koje su takle ruke Jelovšeka i Metzingera, tradicija sjedenja u renoviranim kavanama s pogledom na Pločnikove fasade ili Prešerenov spomenik, barok u lepršanju halja na skulpturama XXX Robbea i Rotmana, sanjarenja na mostovima empirea i secesije u sjeni tople gradske jezgre koja negdje duboko pamti i žuti jantarski put... sve je to za njih nepotrebno, nepoželjno, nepostojeće. Čovjek bi pomislio da ovaj lijepi i evropski grad mora i može zaokupiti svoje žitelje, ali očito je 10-15 godina malo, neznatno vrijeme. Sasvim mali period života nedostatan da obuhvati došljake, apsorbira ih, otkrije im svoj šarm i čuda, odgoji za ljubav i oblikuje. Oni sada žive po biološkoj formuli: posao + stan = puni život. Erozijom svih vrijednosti iz kojih su otišli — običaja, jezika, vjere — ostali su kao ptice bolesnog perja na uzalud zelenim granama.

Običaji? Što je to? Svoje više ne njeguju jer ih smatraju zaostalima i neadekvatnima novim prostorima, a nove ne znaju. Još ih nisu kadri ugraditi u psihu. Možda njihova djeca. Eto, naprimjer, domaćica je Dalmatinka. U njenoj roditeljskoj kući visilo je raspelo, njena majka vjerovala je duboko i iskreno. Svaki je blagdan pazila na red u jelu, odijelu, palila svijeće za duše mrtvih, znala je vjetrove koji pušu, imena svih biljaka koje je Bog darovao seljaku, za svako je zrno znala kada se i kako sadi, vadila teliće iz iznemoglih krava, po klici je poznala da li će rod biti dobar ili loš, odabirala je nepogrešivo kokoši za rasplod, dunje za kompot, lastavice u staji nehajno domamljivala svojom ljubavlju kao i rodu na dimnjaku, uvečer češljala svoju dugu kosu i prala u kišnici da ostane sjajna i gusta do starosti, trpjela bolove, rađala često, mijesila velike kruhove koji su se pušili na dvorištu, u jesen miješala šljive u kotlu da zamiriši cijelo selo, tkala, molila, vazda suzdržana i puna kao tajna. Božić je dušom slavila, opremala se u najbolje haljine i pješačila do daleke crkve, rađala se s malim Isusom i vraćala se u selo gdje ju je u kuhinji čekala gomila djece veselo uvaljana u slamu i umrljana staniol-bombonima. Uskrs je dozivala opranih prozora, okrečenih zidova, umivenih podova, na užetima su se vjetrile žakete sinova i haljinice djevojčica, mirisalo je po kolačima, pralo se raspelo i posuđe, u vrtu je rasađivala salatu i pjevala stare napjeve iz njene mladosti dok su je nadlijetali nečujni bijeli oblaci, nju i ravnice Slavonije dok se proljetna zemlja pušila. Tu Slavoniju zavoljela je

davno u mladosti kao novi dom u koji je stigla iz svog kamenjara. Na svetu Luciju sijala je pšenicu, na Veliki petak bojila jaja, na svetog Nikolu sakrivala djeci u očišćene cipele kocke šećera i jabuke, na svetog Matiju opremala kuću za kirvaj, za Antunovo brala ljiljane i hodočastila, za Gospine dane molila krunicu i bježala od psovke, grijeha i zlih misli. Na sprovodima je plakala iskreno i duboko za pokojnicima izlivajući svoju dušu i pretrpljene muke kroz naricanje za koja je slagala stihove vadeći ih iz nepresušnog vrela narodne duše i pravremenske mudrosti. Metlom je istjerivala đavla čim bi ga tko spomenuo vičući: iš! iš! nečastivi! i križala kuteve kuće, a uvečer vjerovala u more, zlehudice, *vješce* i *vištice*, zametala starinske priče iz djetinjstva: »Postoji Tulo... tu se roče vištice pa kad se pokaže misec iza Tulovih Greda, vidiš...« Znala je ljude koji otklanjaju uroke molitvama, susretala zloduhe više puta u životu, uvjeravala da je dun Jozo istjerao đavla iz opsjednute Luce — »a đava je izaša ka brukva«, zeleni čavao i cijela je crkva odjeknula...

Pamtila je ljude, gomile ljudi iz njezinog djetinjstva i mladosti, njihova imena, nadimke, ženidbe, djecu, sudbine, smrti, lipotu, grije(he). To su bile cijele galerije sjajnih portreta — Sige, Vican, Grla, Joja, Markeđija i stotine drugih. Svi su zavrijedili da ih upamti, utrlja u drhtavo krvavo srce gdje su još titrali i dani bijede, gladi, surovog i lijepog Velebita, kopita konja predratnih žandara koji su joj zgazili dijete u procesiji za Uskrs, vukova s kojima se kao djevojčica otimala za ovce na Velebitu, prvog poroda visoko u planini kamo je pošla po drva i vodu, sama, s kosijerićem u ruci, onim kojim će prerezati pupčanu vrpcu svom najstarijem djetetu...

Nesvjesna da crpi snagu iz dubina tajanstvene povijesti roda i vjere, razgranala se djecom, životom i pričama, raširila krošnju kao stari hrast.

Danas u stanu na 5. katu jednog ljub. nebodera njena kćerka u sobama golih zidova uz dva »regala« bez duše, živi sasvim »moderan« život. Odbacivši svaku vezu s prezrenim tradicijama, zaboravivši svoj jezik i vjeru, ostala je na vjetrometini između lifta i televizora, samoposluge i autobusa, šaltera za kojim radi i tržnice. Sve utege iz roditeljske kuće veselo je skinula u ime progresa i potpuno olakšana poletjela vrhu nebodera u zrakoprazni prostor bez težine. I dok muž psuje boga, ona se smješka da ne ispadne nazadna svojom opomenom koju bih rado naslutila u njenom oku.

Nema više u tom domu mitova, priča, ali ni NOVIH sadržaja, nema više snova (kaže mi da nikada ne sanja), ni riječi prije jela. Koliko će trebati do kurtoazije dekristijaniziranih salonskih manira? Možda u idućoj generaciji? Možda kroz dvije? Možda. Dobro, reći će netko, to je prirodni proces, ali ja se ipak pitam: U ime čega se svega odreći?

Varaždinske Toplice, 30. I. 1988.

Prva večernja šetnja — grad koji umire... Gradić, lječilišno naselje nekada napučeno od rimskog urbsa preko srednjovjekovnog do novijih dana. Sada sablasni romon kiše u praznim ulicama, niz oguljene i raspucane fasade kuća-fantoma u kojima nitko ne stanuje, ne gori svjetlost žuta i životna, već šuškaju štakori po urušenim i vlažnim sobama guleći njuškama prugaste tapete i zidove ukrašene pozlaćenim valjcima prepunih bidermajer cvjetića.

Lutam tako izgubljeno ulicama smrti i osjećam da se oko mene hvata magla nestanka. Odjekuju koraci šuplje i nikoga nema da ih čuje. Ova činjenica je strašnija nego što čovjek misli. Ljepotice — fasade nekada pastelnih tonova 17. i 18. stoljeća, štukature amoreta i girlandi, fini zabati nad prozorima nevelikih, ali gizdavih zdanja: u prizemlju velika spremišta ili dućani, nad ulazom u dvorište barokni luk, visoki prvi kat s brojnim prozorima... promiču

kraj nas ... paučina ... vlaga ... vonj smrti. Škripe dugo neotvarane dveri u ulazimo u mjesečinom osvijetljeno dvorište. Razbacani predmeti, crni, zarđali, truli, odbačeni. Brojimo mrtve kuće — gotovo polovica u svakoj ulici starog dijela ovog ljupkog na brežuljku sagrađenog mjestašca.

Oronuli su i zidovi terasastih podzida, javne česme s toplom vodom koje šume u zimskoj noći neprekidno, tisućama godina, pomislih, i u vrućoj pari zatitraše stare lijepe ograde koje se nepovratno rune razjedane rumenilom, uronjena prizemlja ispod razine asfalta i jedna odškrinuta zavjesa koja nam ukaza ovu sliku: starica sjedi u tišini osame pri škiljavoj žarulji u prostoru dostojnom Dickensovog pera na samom rubu života i zajedno s kućom umire. A noć je puna mjeseca i toplog južnog vjetra, sablasno lijepa. Ostarjela Izolda misli možda na davno nestalog Tristana.

Smrt, smrt, smrt, odjekuju naši koraci, odbijaju se od rasušenih i ispalih prozorskih okvira, oguljene cigle, upalog dimnjaka, pocrnjelog praga. Pustoš, memla, plijesan, crvotočina, čini se da čujem kako crvi grickaju, miševi, štakori... ovo je njihovo carstvo, jezivo carstvo u koje često ulazim kao Odisej u had, mnogo ima naših hadova... Januševac, Novi Dvori... i svaki put me boli nepovrat mjesta, nepostojanje ljubavi i ljudi koji bi to obnovili.

Ljudi su otišli. Neki daleko a neki samo 300 metara ispod brda, sagradili svoje nove »kokošinjce« u alpsko-tirolskom stilu (kako se duhovito izrazio muzejski kustos) i ponosno ostavili ove ljupke starice na brijegu. Zavirivši u neke od njih zamijetili smo da se ispod bolesne vanjštine kriju zdrave grede i zidovi. Znači da bi se moglo revitalizirati. Kažu nam da je stara jezgra proglašena spomenikom kulture.

Ljupko i utješno djeluje dućančić voća i povrća koji vodi došljak s Kosova. Osvijetljen i uredan u obnovljenoj kući žari se u noći kao nada. Uz njega još dvije-tri radionice u osvježenim kućama, sve drugo — lišaj, korov, suton. Ponosni balkoni na ugaonim zgradama s razbijenim oknima i gomilama krepanih muha prašno upijaju divan sunčani dan, neobično topao za ovo doba godine.

Iz knjige S. Hajduka i A. Luetić »Povijest naselja i razvoj balneološko-medicinske djelatnosti u Varaždinskim Toplicama« doznajemo da je nekada kućna radinost lječilišnog turizma bila vrlo razvijena. Sada je to uglavnom preuzeo novi hotel »Minerva«. U njemu je sve što novom gostu treba: bazeni, stolni tenis, biljar, kafeterija... Bit će da je to neumitan tijek progresa — nova gradnja ubila je staru jezgru, osamila je i obesmislila.

Iznad rimskih iskopina na šumskoj stazi netaknuto ćemo uživati, s tom mišlju uputismo se prema vidikovcu. Na samom rubu brda — otvoren deponij smeća!

Treba se vratiti u ovaj prostor otvorenih kaverni i naslikati, nacrtati ovo potonuće u močvaru vremena. Da bar ostane uspomena kao što su i slike nekih kurija u Muzeju V. T. čiji temelji su davno obrasli mahovinom.

Anđelko VRSALJKO

Nijema sječa

Oči
Bezglasan govor
Spojinstvo ojazilo se
Raskol rašepirio se
Duša brimena

Srce stjerano u škripac

Nijemi tvoj pogled
razora me
raskomada

Dvije staze bez ukrižja

Skupih sol suzâ
i pohranih
u najdublji ogradak
Nutrine

Iva ČUVALO

Zlatni oblaci

Zlatni oblaci
u mojim očima
toče se beskrajem.
Nestaju
vjetrovima razapeti
na križ neba.
Otimajući svjetlost zvijezdama,
nemirno blude
tišinom Svemira,
umirući
i rađajući se neprestano.
Oni gòre,
hladni i nedokučivi,
žare se krvavim plamenom
zalazećeg sunca.

Srećko BOŠNJAK

Traganje za istinom

(Uz obraćenje Johannesa Joergensena)

Danski književnik Johannes Joergensen, rodio se 1866. u luteranskoj obitelji koja je prakticirala religiju. Njegova dječja duša, preporođena krštenjem, življaše u stanju milosti, i Duh Sveti vodio ju je k istinitom, lijepom i dobrom. Naučio je u djetinjstvu božićne pjesme koje su ostavile silan dojam u njegovu djetinjstvu, ali to nije za nj bilo dosta. Bez vodstva mnogo čita kasnije, tražeći istinu. Slobodni mislilac Höffding te revolucionarac Georg Brandes ga oduševljavaju. Sam osniva klub za iskorjenjenje tiranije...

Kasnije će, sjećajući se tog životnog perioda, reći kako je zli duh u njemu zauzeo mjesto i njim zavladao, da je izgubio milost svoga krštenja, te je napisao sljedeće riječi: »Nitko ne postaje ateist, koji to nije zaslužio. Svatko ima vjeru koji zasluži da je ima. Ja postadoh slobodni mislilac ne zato što sam čitao Höffdinga nego zato što je moj duh na to bio sklon. Postadoh amoralist i imoralist (čovjek bez moralnog osjećaja, i nemoralan, razvratan tip) ne zato što me je Brandes na to poticao, nego zato što sam moralno padao, moralno se nisam dizao. Ne bijah dobar. Sa mnom je zagospodarila mašta, sentimentalnost i senzualnost, odanost tjelesnom uživanju. Želio sam biti moralno »slobodan«. Kao svi slabi karakteri, želio sam 'slobodan' život, život bez odgovornosti.«

Studentski život provodi u siromaštvu, sve više padajući nizbrdo. Razočarao je svoju majku koja mu je u očaju rekla: »Bio si nam na čast i na ponos, a sada: sve je gotovo. U svom životu neću imati više sreće.«

Bijaše izgrađeni anarhist, koji je sanjao da sruši sve oko sebe i da stvori novo društvo. Bijaše ateist, odbacujući moralni zakon. Svoje tijelo i svoj duh sitio je najgadnijim užicima. Upoznao je bijedu, zimu, glad...

Postaje suradnik velikih danskih novina i uspijeva da za dvije godine popravi svoju materijalnu bijedu. Ženi se i nalazi neku prividnu sreću koja neće dugo trajati...

Čita mističkog pisca Ernesta Helloa, što će potresti nesređenim duhom bijednog Joergensena: »Kad mlad čovjek učini na svom putu mnogo ludosti, izgubi mnogo vremena, koji je budalast, nekoristan, nezadovoljan, dosadan sam sebi, zar može reći, da je mnogo proživio? Ništa je ono, što je učinio. U njemu je zagospodarilo ništavilo. I očaj...«

U njemu se polako budi smisao za život, koji mora biti čudo, korisna zagonetka, sveta stvar, koju treba sveto proživljavati. Čovjek nije stvoren da gmiže po zemlji kao nerazumna stvorenja. Čovjek je stvoren da se penje prema visinama. Čovjek je stvoren za Nebo, za Boga!...

Glavnu ulogu u obraćenju Joergensena odigrat će dvojica obraćenika. Posebno Verkade, koji postade benediktinac. Ballin i Verkade, obraćenici, potrest će duhom Joergensena, da istina ne može nikad čovjeka učiniti nesretnim, nego mu uvijek donosi sreću, smirenje i zadovoljstvo. Uvidjevši kako su ta dvojica obraćenika sretni, sve više se i on približuje istini, ali još nema hrabrosti

da preskoči veliku provaliju, koju je napravio u svom životu neljudskim životom. Duševna tama i sensualni život lako se ne odgoni. Verkade mu pruža knjigu Davidovih psalama, molitava i tako mu pomaže da ga svjetlo probudi i dovede do istine: »Život i čovjekova sreća nalaze se jedino u Bogu. Izvan Boga sve je praznina, nesreća i rugoba«, priznat će kasnije Joergensen!... Dvojica obraćenika sugeriraju mu da ide u Asiz. Na putove obraćenika Franje, trubadura. Otišao je i prvi put pao na koljena pred oltarom. Neki čudesni mir silazio je nada nj, ali još nije imao vjere. Ali jednog dana osjeti kako se njegova duša protivi velikim kršćanskim istinama, te njegova volja odbija da bi povjerovao. U tom stanju priznat će iskreno sljedeće: »Ono što me je priječilo da postanem katolik, jest samoljublje, moja prošlost, moj prijašnji život, varka, obmana egoizma...« Malo pomalo uviđa da su mu potrebne kreposti poput poniznosti, jer je poniznost istina! Siromaštvo duhom potrebno je da čovjek uvidi kako je bijedan bez Boga. Poniznost dovodi k Bogu, dovodi Kristu, dovodi do istine. Oholost odvodi od istine. Tako je mladi lutalac iz Danske, trideset-godišnjak, učenik Tainea i Renana, naturalist, koji je očekivao nestanak kršćanstva, polako sazrijevao, upućivao se u istinu, približavao se Bogu i Kristovu svjetlu, te 16. veljače 1896. bijaše primljen u Katoličku crkvu. Nakon opće ispovijedi obuze ga sreća i punina Božja. Nakon obraćenja posebno proučava život svetaca. Nekoć bezbožac, ateist i slobodni mislilac, polako se razvija u pozitivnog danskog književnika, koji želi pokorom i pisanjem nadoknaditi izgubljenu mladost i sva zastranjenja. Poznato je njegovo djelo »Život sv. Franje Asiškoga«, koje mu osigura mjesto u svjetskoj književnosti 20. stoljeća. Doživio je priznanje i samog Pape Pija XII. koji mu je poslao svoj apostolski blagoslov za djelo o sv. Franji. Želio je umrijeti u Asizu, ali »čovjek snuje, a Bog određuje«. Umro je lutalac za istinom u bolnici (Svenborg) 29. svibnja 1956.

NOVE PUBLIKACIJE

1. **Petar Bezina: PUČKO ŠKOLSTVO I FRANJEVCI PROVINCIJE PRESVETOG OTKUPITELJA.** Split 1987.
2. **BIBLIJSKA POVIJEST SPASENJA (Ivan Pavić).** HKD, Zagreb 1987.
3. **CRKVA NA KAMENU 2/88.** Mostar 1988.
4. **CRKVENA GLAZBA.** HKD, Zagreb 1987.
5. **MUKA PO MATEJU, MARKU, LUKI I IVANU.** HKD, Zagreb 1988.
6. **Josip Lončar: OTKUPLJENICI LJUBAVI.** Novska 1987.
7. **Anđelko Mijatović: OPSADA SIGETA.** Kačić, Split 1988.

Cijena 19.000 din.

Tomislav HERES

Iz hrvatske kulturne i glagoljaške povijesti od doselidbe Hrvata do naših dana

1. Podrijetlo glagoljskoga pisma i razvitak hrvatskoga školstva od doselidbe do god. 1607.

U povelji hrvatskoga vladara Muncimira (oko 892—oko 910. god.), izdanoj u Bihaćima kod Splita pred vratima crkve sv. Marte mučenice 28. rujna 892, među svjedocima spominje se i »Zitallo (Zitallolo), superposito monasterio«.[1] Rački njegovo ime bilježi kao »Zitalio (Zitallo, Žitalj), a Miklošić »Cf Žitêje a žit'«.[2] Ovaj »superposito monasterio« (= nadstojnik ili predstojnik samostana, opat) Žitalj ili Žitelj bio je »glava hrvatskih samostana i škola u kojima se gojila glagoljica i hrvatski jezik«.[3] Tako visok Žitaljev položaj među prvacima Hrvatskoga Kraljevstva dokazuje da školstvo u Hrvata nije počelo s njim već daleko ranije.

U današnjim hrvatskim krajevima bilo je samostana i prije dolaska Hrvata. Iz jednoga pisma sv. Jeronima (oko god. 405) doznajemo da je u njegovo doba bilo samostana po jadranskim otocima i da su samostanci u tim samostanima bili učeni ljudi. Vjerojatno su i prvi salonitanski biskupi bili samostanci. Ustanovljeno je da su blizu Salone (današnji Solin) opstojala dva samostana koncem VI. ili početkom VII. st. I u nekadašnjoj rimskoj Panoniji i na širem području Ilirika početkom VI. st. bilo je uređenih samostana. U Istri ih je bilo već u III. st. Izvadak iz montekasinskoga ljetopisa knjižničara rimske crkve Anastazija nas izvješćuje da je u VI. st. benediktinskih samostana bilo u današnjim Vinkovcima, sjeverno od Osijeka, oko izvora Sane, u Sopronu kod Blatnog jezera, Trstu, Puli, kod današnjega Trilja, između Trilja i Runovića, u Trebinju, između Cavtata i Bara.[4] Benediktinci se u našim krajevima spominju već na salonitanskom crkvenom saboru god. 530.

Veće skupine Hrvata, čiji prvaci nose još staroiranska imena, dolaze u današnje naše krajeve već u VI. st. Po Tomi Arcidjakonu, iz pradomovine su Hrvati došli kao »kršćani, ali vrlo neotesani. Bili su također poprskani arijanskom kugom«.[5] Dolaze ne kao rušitelji, nego kao osloboditelji od Avara. Sudeći po kasnijim vijestima i arheološkim nalazima, na području koje su naselili Hrvati većina benediktinskih samostana ostaje netaknuta. Iz tih samostana među Hrvate dolaze benediktinci, da one koji su bili »poprskani arijanskom kugom« pokatoliče, a one koji su još bili pogani pokrste. Benediktinac je po svoj prilici bio i onaj opat Martin, koga je papa Ivan IV. (640—642) poslao Hrvatima. Da bi mogli uspješno djelovati među Hrvatima, benediktinci su morali naučiti hrvatski jezik i pobrinuti se za pravovjerne bogoslužne knjige na hrvatskom jeziku.

U novu domovinu Hrvati su sa sobom donesli na hrvatski prevedeno arijansko Sveto pismo i bogoslužne knjige napisane hrvatskim jezikom i hrvatskim glagoljskim pismom. To je pismo već tada bilo veoma usavršeno, iako su njegova slova zbog svoga oblika mogla Črnorizcu Hrabru izgledati kao »črte i

reze«. No kako god mu izgledala glagoljska slova, Hrabar je »črte i reze« smatrao pravim pismom. Stoga nije točna Frangešova tvrdnja da su se Hrvati u svom poganskom razdoblju »služili 'crtama i rezama' koje su mogle zabilježiti samo najpraktičnije podatke iz svakodnevnoga života«.[6] Benediktinci su odmah zdušno prigrlili glagoljicu i od tada do danas bili njezini najvjerniji branitelji i promicatelji.

Najstariji povijesno zajamčeni hrvatski benediktinski samostan podigao je hrvatski vladar Trpimir na položaju Rižinica, između Klisa i Solina. Na Trpimirovu je dvoru od god. 846—848. našao sklonište glasoviti benediktinac Saksonac Gottschalk, pa je možda on potaknuo Trpimira da odgoj hrvatskih svećenika i uopće školstvo povjeri isključivo bnediktincima, kojima je vjerojatno već hrvatski vladar Višeslav (oko god. 800) podigao samostan u Ninu. Hrvatski su vladari — počevši najkasnije od Višeslava u VIII. st., pa sve do kralja Stjepana II. koncem XI. st. — ili osnivali nove ili bogato darivali već opstojeće samostane i druge zadužbine. Za vladarima nisu zaostajali ni banovi, župani, dvorjanici i drugi velikaši, a ni autonomni južnohrvatski gradovi niti imućni građani. Iz vladarskih povelja IX. st. od benediktinaca su nam poznati ninski opat Teodobert u doba vladara Branimira (879—892) i samostanski predstojnik Žitalj iz pratnje vladara Muncimira (892—910). Teodobert je vjerojatno bio nadstojnik latinskih škola, a Žitalj glagoljaških. Prema tome Hrvati su od doselide imali dvije vrste škola — hrvatske i latinske — i dva jezika u službenoj uporabi — hrvatski i latinski. Benediktinac je vjerojatno bio i onaj svećenik Ivan (Johannes religiosus presbyter), koji se je nalazio u pratnji vladara Domagoja (864—876). Iz sredine IX. st. poznati su u Istri samostan sv. Andrije na otočiću Sera i njegov opat i oko god. 860. benediktinska crkva sv. Marije de Cereto kod Pule.

Računa se da su do kraja XII. st. hrvatski benediktinci imali tridesetak samostana. Skoro svaki od tih samostana imao je i školu. Sigurno je da je veliki broj benediktinskih samostana pripadao glagoljašima. U samostanskim školama, po uzoru starih grčkih škola, učilo se sedam slobodnih nauka (septem artes liberales). Niže tri zvale su se trivium: gramatika, retorika i dijalektika, a četiri više kvadrivium: aritmetika, geometrija, astronomija i glazba. Samostanske škole odgajale su u prvom redu redovničku mladež, ali i svjetovnjake iz plemićkih redova. Priličan broj benediktinskih samostana od najdavnijih je vremena u bogoslužju rabio starohrvatski jezik. Iz doba hrvatskih narodnih vladara najpoznatiji su nam benediktinski glagoljaški samostani na otoku Krku (Omišalj, Krk, Košljun, Draga, Bašćanska), u Biogradu, na otocima Pašmanu i Žirju, u Ninu, Rižinice pod Klisom, u Povljima na otoku Braču; u unutrašnjosti Hrvatske poznati su starohrvatski glagoljaški samostani u Otočcu i u predjelu Rudina u zapadnom dijelu Požeške kotline. Brojnost glagoljaša i raširenost glagoljice potvrđuju zaključci pokrajinskoga crkvenoga sabora u Splitu od god. 925, koji od strogih mjera donesenih protiv hrvatskoga bogoslužja izrijekom izuzimaju hrvatske samostance.

Osim benediktinskih, veoma rano su opstojale i župne škole. Na hrvatskom državnom i crkvenom saboru u Splitu god. 925, u nazočnosti kralja Tomislava i hrvatskoga biskupa Grgura Ninskoga, preporučuje se hrvatskim velikašima da po kršćanskoj dužnosti šalju svoju djecu i djecu drugih staleža (uključujući i seljačku) u školu. U XI. st. uz biskupiju u Splitu opstojala je i katedralna škola, o čemu svjedoče poznati nazivi iz onoga doba koje su nosili učitelji takvih škola: kanonik štioc (rector), pojac (cantor). Vrlo je rano u Hrvatskoj bilo sjemenišnih škola za odgoj svećeničke mladeži, koje su mogli polaziti i svjetovni mladići. Takva škola spominje se u Zagrebu već u XII. st., a isto takvu školu utemeljio je u Čazmi god. 1230. zagrebački biskup. Te su crkvene škole imale tri razreda: gramatiku, logiku i teologiju. Đaci su učili čitati

latinski, a osobito su se vježbali u govorništvu i u crkvenom pjevanju. Siromašni đaci nisu plaćali školarinu. Ostali su ili štićenici ili rođaci kanonika, a neki su se školovali na račun kaptola. Siromašniji građanski sinovi donosili su darove nekoliko puta na godinu, dok su sinovi imućnijih građana i nižega plemstva plaćali po dvanaest banskih dinara a sinovi višega plemstva po dvadeset banskih dinara.

Pavlinska samostanska škola u Lepoglavi, najčuvenija u Hrvatskoj, utemeljena god. 1400, a god. 1503. proširena u prvu javnu gimnaziju u Hrvatskoj koju su polazili i svjetovni mladići, odigrala je prevažnu ulogu u hrvatskoj kulturi. Za građanskoga rata između Ferdinanda i Zapolje lepoglavska je škola privremeno zatvorena. Uskoro je ponovno otvorena, ali od god. 1637. nije više primala svjetovnu mladež, jer je u Zagrebu već bila otvorena isusovačka gimnazija. I hrvatski gradovi osnivali su svoje škole. U Zadru se takva škola spomije god. 1282, a i Dubrovnik ju je imao zarana. U južnoj Hrvatskoj gradske se škole zovu gramatičke škole, a od druge polovice XVI. st. gimnazijama. U Zagrebu je, na Kaptolu uz biskupiju, već u XII. st. opstojala katedralna odnosno sjemenišna škola, koju su isprva polazila i djeca sa zagrebačkoga Gradeca. Kad se je Gradec zavadio s Kaptolom, otvorio je god. 1302. vlastitu gradsku školu, prvu javnu zagrebačku školu, u kojoj je učiteljevao gradski bilježnik. U Zagrebu je bilo i nekoliko samostanskih škola: cistercitska na današnjem Dolcu i opatička škola klarisa, u kojoj su se školovale kćeri plemića i bogatih građana. God 1554. utemeljio je biskup Juraj Drašković sjemenište za školovanje svećeničkih pripravnika. Otvaranjem isusovačke gimnazije 3. lipnja 1607. zagrebačko i uopće hrvatsko školstvo podignuto je na viši stupanj.

Što možemo zaključiti iz ovoga kratkoga pregleda? Spomen Žitalja u Muncimirovoj povelji iz god. 892., glave (danas bismo rekli ministra) hrvatskih samostana i škola u kojima se gojila glagoljica i hrvatski jezik, dakle samo sedam godina od Metodove smrti (umro god. 885) odnosno pet ili manje godina od tobožnjega dolaska učenika Ćirila i Metoda u tobožnju bizantsku Dalmaciju, sasvim sigurno dokazuje da nam ni glagoljsko pismo ni pismenost ni kulturu nisu donesli niti mogli donesti sv. Braća Ćiril i Metod niti njihovi učenici. Ne može se ni zamisliti, da bi se glagoljica u tako kratku roku od pet godina mogla iz periferne bizantske Dalmacije toliko raširiti po Hrvatskom Kraljevstvu, gdje su tada osim toga — kako tvrdi Branko Fučić — »vladali strogi latinaši«.[7] Žitaljev visoki položaj predstojnika školstva u Hrvatskom Kraljevstvu uvjerljiv je dokaz, da to školstvo već prije njega ima dugu tradiciju. Iz ovoga je vidljivo, da je hrvatsko školstvo od početka — od doselidbe Hrvata — bilo dvojezično. Latinski je nama Hrvatima bio drugi materinski jezik i jezik diplomatski sve do XIX. st., kada je, zauzimanjem Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, odlukom Hrvatskoga sabora hrvatski jezik postao i službeni i diplomatski jezik te uveden u sve škole i ustanove u Trojednoj kraljevini Hrvatskoj. Latinskim jezikom branili smo opstojnost hrvatskoga jezika. Latinski nam je bio kulturna i uljudbena veza s ostalom Europom. A njegovanjem pak i obranom hrvatskoga jezika i glagoljice sačuvali smo svoje samosvojstvo i samobitnost. Hrvatskim jezikom smo se služili u bogoslužju otkako postadosmo kršćani. Naš primjer je bio uzor i nadahnuće Drugom vatikanskom saboru, na kojemu je narodni jezik uveden u bogoslužje. Zaključimo: Samo su vrhunski školovani graditelji mogli u VIII. st. sagraditi ono astronomsko-matematičko čudo — starohrvatsku crkvicu Svetoga Križa u Ninu, kako je to istražio i dokazao Mladen Pejaković.[8] I tolike druge slične starohrvatske crkve. A to ne bi bilo moguće, da Hrvati u novu postojbinu nisu došli s dugom tradicijom pismenosti, kulture i graditeljskoga umijeća. I da u novoj domovini nisu odmah organizirali razgranatu mrežu školstva.

Na koncu dodajemo još i ovo. Nada Klaić i dalje ostaje kod svoga mišljenja da su *Metodovu doktrinu* odnosno *slavenski liturgijski jezik* Metodovi učenici donesli u Bizantsku Dalmaciju, »jer nisu mogli u Hrvatsku«.[9] Po Nadi Klaić, a s njome se slaže i Branko Fučić, glagoljice dakle uopće nije bilo u Kraljevini Hrvatskoj barem do splitskoga sabora god. 925. U jednom drugom svom radu Nada Klaić kaže da je glagoljicu u Hrvatsko Kraljevstvo uveo tek kralj Zvonimir. Nada Klaić biskupe s područja Bizantske Dalmacije prikazuje kao zaštitnike glagoljaša. Ne ulazimo za sada u to da izvori govore baš oprečno — rečeni biskupi moraju podnositi glagoljaše i njihovo bogoslužje, jer iza glagoljaša stoje hrvatski vladar, velikaši Kraljevstva i puk. Osim toga je poznato da Bizant na svom području nije podnosio drugo pismo osim grčkoga, latinsko je samo trpio na području bivšega Zapadnog Rimskoga Carstva. Nisu li Bugari morali napustiti glagoljicu preuzetu od Hrvata i prihvatiti ćirilicu načinjenu po uzoru na grčka slova? Glagoljica je u X. st., u doba splitskih sabora, raširena na cjelokupnom području Hrvatskoga Kraljevstva uključivši i područje takozvane Bizantske Dalmacije koje je tada stvarno pod vrhovništvom i upravom hrvatskih vladara. To sigurno i nedvomisleno dokazuje pojava glagoljaškoga prvaka Žitalja, velikaša Hrvatskoga Kraljevstva, trideset i tri godine prije splitskoga sabora. A što se tiče hrvatskoga biskupa Grgura Ninskoga, za koga Nada Klaić uporno tvrdi da nije glagoljaš već borac za splitsku biskupsku stolicu, moramo reći da se prava istina o tome još ne zna. No također moramo i napomenuti da povijesni izvori i tadašnja zbivanja i okolnosti prije govore za Grgurovo glagoljaštvo nego protiv njega.

Pojava Žitaljeva i sve ono što sam iznio u vezi s njim u punoj mjeri potvrđuje utemeljenost mišljenja poznatoga slavista Marka Japundžića: »Tvrdnju da su učenici Sv. Braće donijeli slavensku liturgiju u Hrvatsku treba apsolutno isključiti. Kao prvo, prije svega nemamo za to sigurnih povijesnih dokaza. A zatim okolnosti onoga vremena su takve da se to ne može ni zamisliti. To je doba (od 9. st. dalje) velikih reformi u Rimu. Dokidaju se stare liturgije i povlastice. S druge strane, to je doba Focijeva raskola. Jedva se može i zamisliti da bi Rim gledao mirna oka da se na području Zapadnoga patrijarhata uvodi nešto što dolazi iz 'raskolničkoga' Bizanta.«[10]

2. Slučaj Pavla Rittera Vitezovića

O životu Pavla Rittera Vitezovića (Senj, 7. I. 1652 — Beč 20. I. 1713) trebalo bi napisati i iscrpnu znanstvenu studiju i romansirani životopis. Život ovoga plodnoga i svestranoga pisca, povjesničara i rječničara, ispunjen patnjom i siromaštvom, zaslužuje pozornost znanstvenika, romanopisaca i pjesnika. Živio je u stoljeću punom protuslovlja i napetosti. Turska moć je još jaka, od čega najviše strada i trpi Hrvatska. Putovi promjena i razvitka su opasni i vijugavi. U isto to doba Kašić piše slovnicu hrvatskoga jezika, ali i na krvničkom panju padaju glave književnika i narodu najbližih velikaša Petra Zrinskoga i Frane Krste Frankapana. Najdalekovidniji Hrvat svoga vremena, ostrašćeno, utrošivši svu svoju tjelesnu i duhovnu snagu, Vitezović je pokušao riješiti neriješene zadatke svoga doba. Sredstva djelovanja bila su mu znanost i književnost, jer nije imao ni imutka ni položaja. Pisac po pozivu, najsvestraniji svoga doba: povjesničar, slovničar, rječničar, pjesnik, politički i pravni pisac, izdavač. Sva njegova djela i rad prožeti su željom za slobodom i veličinom hrvatskoga naroda. Težio je stvoriti jedan hrvatski književni jezik s jednostavnijim pravopisom. Radišnost mu je bila bezprimjerna: sam je napisao više knjiga, nego u istom stoljeću svi ostali pisci uže Hrvatske zajedno. Boreći se za domovinu u vremenu gluhu i pogibeljnu, morao je iz domovine bježati. Uzalud je tražio

pomoć od mogućnika ovoga svijeta, često se ponizujući. Čitav život živio je bijedno i umro je kao odbačeni i zaboravljeni bjegunac. Više se brinuo o stvarima časnim, nego o korisnim. Suvremenici mu nisu mogli oprostiti vrline, jer ih nije potvrdio uspjehom u društvu. Za njega vrijedi ono, što reče Antun Barac: »Onima, koji ostvare svoje planove, suvremenici zaboravljaju sve nedostatke i slave ih; onima naprotiv, koji ne uspiju, ne opraštaju niti vrline.«[11] Nad suvremenicima se uzdizao veoma visoko, stršeći nadaleko iznad svoga doba. Djelomično su ga shvatili tek dvijesto godina poslije smrti. Potpuno ga shvatili nismo ni do danas.

Vitezović je školovanje započeo u Senju, vjerojatno u kakvoj glagoljaškoj školi u kojoj su se za svoje zvanje pripravljali popovi glagoljaši. Njegov kasniji rad pokazuje, da je dobro poznavao glagoljicu. Školovanje je nastavio u zagrebačkoj isusovačkoj gimnaziji, gdje mu je rektorom i profesorom bio Juraj Habdelić. Vitezovićevo školovanje sretan je spoj glagoljaškoga i humanističkoga odgoja, što će se u kasnijem životu odraziti u njegovoj ljubavi za svoj hrvatski narod i u europeističkom humanom pogledu na svijet. Poslije završena školovanja krenuo je u nemirni svijet, u kojemu će mu glavno i jedino zanimanje biti književnost i znanost. U Rimu je (čini se) upoznao povjesničara Ivana Lučića, kojega će kasnije nastavljati i ispravljati. U Valvasorovu gradu Bogenšperku proučavao je povijest i bavio se bakropisom (za Valvasorovu *Topografiju* izradio je 54 bakroreza). God. 1679. vraća se u Senj i ubrzo sudjeluje u pohodu Senjana na tursko područje, vojujući u Lici i Krbavi. S bratom Jurjem kao dorovoljac sudjeluje u tjeranju Turaka iz Međimurja. Zastupa Senjane na saboru u Šopronu i Beču. Za vrijeme protuturskoga rata 1683—1699. ponovno je u borbi protiv Turaka, između ostaloga kod Sigeta, kad postaje časnikom na dvoru bana Nikole Erdödyja. U Linzu (1684) tiska svoju prvu knjigu »Oddiljenje sigetsko«. Imenovan je zlatnim vitezom, zatim vitezom reda sv. Jurja, naslovnim podžupanom Like i Krbave, dvorskim savjetnikom i konačno barunom, ali mu svi ti počasni naslovi ne donose stalnih prihoda. Postaje upraviteljem Zemaljske tiskare u Zagrebu, no na nju će potrošiti više svojih novaca nego što će ih od nje dobiti. Često putuje. Sudjeluje u radu povjerenstva za razgraničenje s Turskom i Mlecima. Tiskanjem vlastitih spisa, izdavanjem hrvatskih pučkih kalendara i drugim kulturnim radom stvara u Zagrebu kulturno ozračje, po kojemu Zagreb prvi put postaje hrvatskim kulturnim središtem. Dobiva u zakup imanje Ščitarjevo, što mu donosi samo nevolje i sukobe. Posljednje godine života proživio je kao bolesni i u mnogih zaduženi prognanik u Beču. Samo nabrojiti sva Vitezovićeva djela i opisati im sadržaj zahtijevalo bi više vremena i prostora no što ga mi imamo na raspolaganju. Osvrnut ću se stoga samo na neka njegova djela i nastojanja, koji mi se danas čine osobito aktualnim.

Pavao Ritter, koji je sam svoje prezime pohrvatio u Vitezović, bio je zaljubljen u Hrvatsku i hrvatstvo. U predgovoru »Oddiljenju sigetskom« kaže on da ga je na objavljivanje djela potaklo, »... da slavni hrvatski jezik naš u toliko pozabljenje ne dohodi da skoro da tako kažem vikovični (=od starine) domoroci materinskim jezikom dobro općiti i svaku rič pravim nje imenom spovidati ne mogu«. »Oddiljenje« je napisao nadahnut pjesmotvorom Petra Zrinskoga »Adrijanskoga mora sirena«. »Jedno od prvih njegovih djela *Oddiljenje sigetsko* (1684) u kojemu se, jedva desetak godina poslije uništenja obitelji Zrinskih, ponovno preuzima sigetski mit, s potajnom željom da se literarnom lojalnošću prikrije Petrova politička nelojalnost. A Vitezović je, u izvjesnom smislu, svojim slabim književničkim i povjesničarskim rukama prihvatio baštinu urote: kao *agens regni*, lički podžupan, upravitelj zagrebačke tiskare, član komisije za razgraničenje s Turcima, književnik i polihistor, činio je on što je mogao. Vitezović kao da je bio neka vrsta hrvatskog historiografskog Linnéa:

svojom bizarnom političkom nomenklaturom on je želio sistematizirati (i riješiti!) sve hrvatske probleme. Njegov se svijet zove *Croatia, tota Croatia*, odnosno, lineovski *Croatia Croatia*..., on je... u svojim bezbrojnim anagramima nalazio ključ za izlaz iz povijesnog labirinta... Njegovi su anagrami bili zapravo programi...: u nazivlju nalazio je i udes i budućnost svome narodu. Iz ključne svoje riječi CROATIA izvodio je anagramatski ATROCIA — O CARITA; opsjednut Bosnom, poput kasnijeg Starčevića, on od BOSINA čini četiri anagrama: A BONIS — O BANIS — A NOBIS — SI BONA!«[12] Poslije, za Hrvatsku nepravednoga, Karlovačkoga mira (god. 1699) Vitezović će svoju ljubljenu Hrvatsku ožaliti pjesnički i povijesno u spjevu *Plorantis Croatiae saecula duo* (Dva stoljeća plačuće ili tugujuće ili ucviljene Hrvatske), izdanu god. 1703 (u knjizi stoji 1702). Nije to bila poetika nemoći i cvilna elegija, kako se to obično misli. Bio je to jauk, ali jauk muški, prosvjedan, prkosan. Dva stoljeća mukotrpne Hrvatske junačko su doba hrvatskoga naroda. U spjevu Vitezović podrobno prikazuje što je sve nevoljna Hrvatska tijekom puna dva stoljeća (1501—1700) prepatila od Turaka i kolika joj je nepravda učinjena mirom u Karlovcima god. 1699. Njeno stradanje je završilo, kaže Vitezović, da ga zapamte i oplakuju ne samo stanovnici njezini i susjedi nego i čitav kršćanski svijet.

Vitezović je proučavao hrvatsku povijest od najstarijih vremena do svoga doba. U kalendaru »Zoroast hervacki aliti mesečnik i dnevnik gospodski i gospodarski« za god. 1699. (»pritiskan u Zagrebu«) piše on o kralju Budimiru: »Sveti Budimir, poklam bi bil priel sveti kerst najpervi izmed Kraljev, bise prozvan Svetopelek; to jest vezdašnjim jezikom Sveto Ditešce...« Veliko svoje povijesno znanje Vitezović je čitav život pokušavao iskoristiti za dobro Hrvatske i hrvatskoga naroda. Kao član povjerenstva za razgraničenje s Turskom, koje je predvodio talijanski grof Luigi Ferdinand Marsigli, Vitezović je zdušno i neumorno zastupao hrvatske interese. Marsigli mu je kao najboljem stručnjaku za povijest povjerio da mu sastavi spomenicu u kojoj bi izložio i dokazima potkrijepio što je to Dalmacija a što Hrvatska. U spomenici od 25. rujna 1699. Vitezović kaže da je ime Dalmacija nastalo za rimskoga vladanja. Kada su poslije propasti rimske države došli Hrvati, ime Dalmacija ostalo je samo za gradove Zadar, Trogir i Split. Pa i tu Dalmaciju nastoji Vitezović izbrisati. U svom djelu »Croatia rediviva« kaže on da je s propašću rimske vlasti i osnutkom hrvatske države na tlu rimske Dalmacije nestalo i razloga da to ime Dalmacije i dalje živi. Ni maleni ostaci rimske Dalmacije (Zadar, Split i Trogir) nisu posebna pokrajina, već dio Hrvatske. Ne kaže li i Toma Arcidjakon da su Hrvatska i Dalmacija jedno (Dalmatiaque consebatur cum Croatia una Provincia). U spomenici predanoj u svibnju 1701. caru i kralju Leopoldu Vitezović je nedvosmislen: Dalmacije nema (Dalmatiam nullam esse).[13] Za ponovno uvođenje naziva Dalmacije na štetu Hrvatske Vitezović je okrivio povjesničara Ivana Lucića (Luciusa). On Luciću predbacuje da je to učinio kako bi se dodvorio Mlečanima, dokazujući da su Mletci na Jadranu nasljednik istočnorimske države. Proširujući pojam Dalmacije na veliki dio Hrvatske Mlečani su taj dio svojatali za sebe, pozivajući se na to da su oni izravni nasljednici gospodara rimske Dalmacije.

U svom djelu »Offuciae Joannis Lucii (Opsjene ili Obmane Ivana Lucića) Vitezović se prihvatio zadaće da dokaže kako je Lucićevo djelo pristrano i vrvi od protuslovlja i obmana. Oštrouman, darom rođena kritičara, temeljito poznavajući povijest hrvatsku i mletačku, za ono doba velikim znanstvenim aparatom, Vitezović je na mnogo mjesta dokazao neutemeljenost Lucićevih mišljenja. Stoga je, kako kaže Vjekoslav Klaić, spomenuto Vitezovićevo djelo još i danas vrijedno, iako se Vitezovićevo mišljenje o Lucićevu dalmatinizmu u naše dane opovrgava. Miroslav Kurelac tvrdi da je temeljna misao i poruka Lucićeva

djela »De Regno Dalmatiae et Croatiae«: Dalmacija i Hrvatska su *Regnum* (ne regna), što znači samostalna, nezavisna, autonomna državna tvorevina.[14] Ipak je Vitezovićeva poruka o štetnosti isticanja naziva Dalmacija i danas opominjuća. Najnoviji primjer to dokazuje. U prigodi proslave dvijestote godišnjice smrti slavnoga hrvatskoga i svjetskoga znanstvenika Ruđera Boškovića, talijanska isusovačka revija »Popoli«, koja izlazi u Milanu, u broju 5 (svibanj 1987) objavila je članak u kome Boškovića naziva »il grande scienziato croato« (veliki hrvatski znanstvenik). Na taj članak žestoko su se okomili neki talijanski iredentisti (među njima i hrvatski odnarodjenici) tvrdeći da Bošković nije Hrvat nego Dalmatinac i da Dalmacija nije nikada bila u sklopu Hrvatske, pa prema tome na Dalmaciju da imaju pravo Talijani a ne Hrvati.[15]

Uza svu tugu i bol nad izranjenom, rastrganom, osakaćenom i zamrlom Hrvatskom Vitezović ne očajava. On se nada da će prikraćena Hrvatska dobiti ono što joj po Bogu i pravu pripada. Tom nadom je prožeto njegovo djelo »Croatia rediviva« (Oživjela Hrvatska) posvećeno »čitavoj Hrvatskoj« a izdano u Zagrebu god. 1700, u kojemu prikazuje što je Hrvatska bila i što joj je sve pripadalo od najstarijih vremena pa do dolaska velike turske sile. Poruka ovoga kao i drugih Vitezovićevih povijesnih djela je jasna: treba se pouzdati u sama sebe. U predgovoru ovoga djela, pozivajući se na brojne strane i domaće povjesničare, tvrdi da se Hrvatskom, uz malene izuzetke, ima smatrati sve što su Rimljani zvali Ilirikom. U tom djelu on potanko tumači ime hrvatsko i što je sve Bog darovao Hrvatskoj (terrae Croatae a Deo Magno cessa). Hrvatska je nekada bila veoma prostrana i u njoj zapravo posebne kraljevine ili područja Dalmacije nije ni bilo. Riječi ilirski i slovinski istoznačnica (sinonim) su za hrvatski. Velika Hrvatska sa sjevera razdijelila se na jugu na Bijelu i Crvenu Hrvatsku. Hrvati govore različitim govorom, ali su svi ti različiti govori narječja jednoga te istoga hrvatskoga jezika. U istom duhu u jednoj drugoj raspravi Vitezović dokazuje da je utemeljitelj zagrebačke biskupije mađarski kralj sv. Ladislav (zapravo Vladislav) podrijetlom iz hrvatske kneževske ili kraljevske porodice i da se rodio u Hrvatskoj na jugu Kupe u županiji Goričkoj (u gradu Gorici ili Steničnjaku). Ladislavov pradjed Mihajlo bio je Ilir ili Hrvat. Bela, otac Ladislavov, bio je hrvatski kralj. Ladislavov brat Gejza bio je hrvatski ban za kralja Petra Krešimira; to je onaj ban Gejzo, koji se god. 1059. do 1069. spominje u Krešimirovim poveljama kao prethodnik bana Zvonimira. Ovu Vitezovićevu tvrdnju Vjekoslav Klaić smatra zamamnom i još uvijek vrijednom da se o njoj razmišlja, osobito nakon otkrića nadgrobne ploče udovice hrvatskoga kralja Mihajla hrvatske kraljice Helene.[16] Veličanju hrvatske prošlosti trebala je poslužiti i Vitezovićeva »Banologija hrvatska« (Banologia, sive de banatu Croatiae cum continua banorum chronologia ab A.Ch. 576), po Klaićevu mišljenju i po mišljenju današnjih povjesničara najbolji njegov povijesni rad, ali je nažalost ostala u rukopisu iako se dosta čitala i prepisivala. To je prva pravno-povijesna studija o banskoj časti i vlasti. »Banologiju« je zajedno s kronologijom banova preveo Ljudevit Gaj, dopunivši je do XIX. st., te je tiskao u »Danici ilirskoj« za god. 1863.

Uza sve veliko zalaganje i požrtvovanje (bio je talentiran, radišan i marljiv čovjek) Vitezovićev mnogostruki povjesničarski i javni rad bio je manjega domašaja od njegova rada oko hrvatskoga jezika i pravopisa. Već u pjesmi pohvalnici koju je u ime Hrvatkinje ispjevao Valvasoru, njegov jezik je mješavina čakavštine i kajkavštine, kojom se tada govorilo u neosvojenoj Hrvatskoj oko Kupe i njoj na jugu. U predgovoru svoga prvoga većega povijesnoga djela napisana hrvatskim jezikom »Kronika ali ti szpomen vszega szvieta vikov« (Zagreb 1696), koji je napisao »da odiči svojega naroda jezik, kako od drugih prositi ništar mu nebi bilo potrebno«, izlaže on neke svoje misli o hrvatskom

književnom jeziku, pa onda i o pravopisu za taj književni jezik. Kao i Habdelić prije njega već god. 1662. Vitezović razlikuje i poznaje tri narječja hrvatskoga jezika. Piscu je, iznosi on, slobodno uvoditi u književni jezik riječi iz narječja da tako istrijebi tuđinske (latinske, njemačke, mađarske). Osim toga je za jezik dobro i pohvalno ako u njemu ima više izvornih riječi za jednu stvar ili pojam. Vitezoviću se ne sviđa Petretićev kajkavski pravopis »skovan po mađarskom kalupu«, pa uvodi svoj vlastiti obećavajući u predgovoru da će o tome podrobnije pisati u posebnoj knjizi. Žali što su Hrvati zavrgli svoje staro glagoljsko pismo i prihvatili latinicu. O prijedlogu svoga pravopisa raspravlja on opširnije u knjižici »Priričnik, aliti razliko mudrosti cvitje« (Zagreb 1702. ili 1703). U predgovoru »Priričnika« ponavlja misli izrečene u predgovoru »Oddiljenja sigetskog« o hrvatskom pravopisu. Iako se »Priričnik«, kako kaže Josip Vončina, »shvaćao kao dokaz o Vitezovićevu konačnom opredjeljenju za književnu štokavštinu, valja kazati da je njime ipak ostao vjeran ideji o prožimanju narječja u književnom jeziku, a u konačnoj svojoj fazi samo je želio pojačati udio štokavštine u njemu.[17]

U latinskom predgovoru svoje knjige »Plorantis Croatiae saecula duo« Vitezović piše o pravopisu hrvatskih imena, kao i o novim slovima za hrvatske glasove kojih latinski jezik nema, a koje je on izumio i uporabio ih pri tiskanju navedenoga djela. Dodaje da je sve to i drugo još »jasnije izloženo u njegovoj ilirskoj ortografiji ili nauku, kako da se hrvatski glasovi pišu latinskim znakovima«. Nažalost od te »ilirske ortografije« nije se našao ni jedan primjerak. Oko god. 1708. nastao je »Lexicon latino-illyricum«(ostao u rukopisu) od oko 23.000 riječi u sva tri hrvatska narječja na 1.132 stranice. Rječnik je izrađen na zamisli po kojoj sva tri narječja sačinjavaju rječnički (leksički) temelj hrvatskoga jezika. Taj rječnik je plod Vitezovićevih nastojanja da stvori hrvatski književni jezik. Rječnik se sastojao od dva dijela: hrvatsko-latinskoga (dva sveska) i latinsko-hrvatskoga (jedan svezak). Hrvatsko-latinski dio ili je propao ili mu se trag izgubio, dok je drugi sačuvan u zagrebačkoj metropolitanskoj knjižnici (MR 112). Iz sačuvanoga djela dade se zaključiti da se Vitezović obzirao na sva tri hrvatska narječja — čakavsko, kajkavsko i štokavsko. Obuhvaćajući sva tri narječja, jasno mu je pred očima lebdjelo jedinstvo hrvatskoga naroda. U rječniku se poslije općega rječnika (od slova A do Z) redaju posebni manji rječnici: rječnik vlastitih imena i blagdana; imenik planeta, bogova i junaka u hrvatskom pjesništvu i astronomiji; popis i tumač hrvatskih usklićnika; popis imena i naziva za brodove; nazivlje (nomenklatura) gljiva. Ovaj Vitezovićev »Latinsko-hrvatski rječnik« najveće je, najsolidnije i najvrednije njegovo djelo. U njemu se ogledaju Vitezovićeve misli o hrvatskom književnom jeziku, u njemu on također dosljedno provodi svoju pravopisnu reformu. Tumačeći u rječniku hrvatska imena, on je prvi naš onomastičar. Rječnik sadržava veliko jezično bogatstvo zabilježeno već na prijelomu XVII. i XVIII. st. pa zaslužuje, rečeno je god. 1952. u prigodi izložbe njegovih djela, da bude izdano. No po starom dobrom hrvatskom običaju — ništa nije učinjeno.

Po staroj predaji, Vitezović je osim spisa o hrvatskom pravopisu i netom opisanoga latinsko-hrvatskoga rječnika sastavio još i slovnicu hrvatskoga jezika. To potvrđuje i sam Vitezović u jednom pismu upućenu papi Klementu XI, ali toj slovnici nema danas nigdje traga. Možda je ta slovnica bila uvod u kakav hrvatsko-latinski rječnik, koji se negdje zametnuo. A možda ju je namjerno uništio kasniji netko koji se njome obilato poslužio. Po mišljenju Ivana Broza osnova ili raspored Vitezovićeve hrvatske slovnice sačuvan je u njegovu zborniku »De aris et focis Illyriorum« (O žrtvenicima i ognjištima Ilira-Hrvata), izvorni rukopis koji se čuva u zagrebačkoj metropolitanskoj knjižnici (MR-74), koji je Vitezović čitav život pripremao ali ga nikad nije dogotovio ni izdao. Hrvatskom jeziku, pravopisu, slovnici i hrvatskoj književnosti posvetio je Vitezović u tom zborniku čitavu drugu knjigu prvoga dijela. U njoj se pod naslovom »De Lingua Illyricana« (O hrvatskom jeziku) raspravlja u dvadeset poglavlja o starini, veličini, vrlini i raznolikosti hrvatskoga jezika i o drugim slovničkim i jezičnim problemima (latinsko pismo, imenice, pridjevi, zamjenice, sprezanje glagola, prijedlozi, prislovi, usklićnici, gradnja stihova, naziv dana i mjeseci, o pogreškama koje kvare osobine hrvatskoga jezika, protiv kuditelja izvanredno plemenitoga hrvatskoga jezika). Da je na primjer o gradnji stihova Vitezović zdravo sudio, dokazuju njegovi hrvatski heksametri i pentametri u »Oddiljenju sigetskom«, koji su bolje građeni prema zakonima moderne metrike nego Katančićevi. Spomenuti Zbornik trebao je nadmašiti Valvasorovo jelo »Slava vojvodine Kranjske«. Vitezovićeve loše materijalne prilike odnosno neprilike uzrok su, što to djelo nije dovršeno i izdano. Zbornik je zamišljen u četiri knjige, od kojih je druga trebala prikazati Bijelu, Crvenu i Sjevernu Hrvatsku. Iz slovničkoga dijela Zbornika vidi se da se Vitezović pokušavao oprijeti razlikama između hrvatskoga sjevera i juga ne samo u pravopisu nego i u jeziku.

Još u »Oddiljenju sigetskom«, kojim počinje Vitezovićev književni rad na hrvatskom jeziku, što će potrajati puna dva desetljeća, Vitezović je čistunac koji iz hrvatskoga jezika tjera tuđice, koje stranci i našinci unose iz inozemstva (»Človik najdičnije svoju halju nosi, a što doma nije, to se vani prosi«), pa je ovo djelo početak Vitezovićeve pravopisne reforme. Protiv tuđica bori se on i u svom »Priričniku«. Pri kraju života Vitezović će izrasti u vidovnjaka (vizionara) i preustrojitelja (reformatora) hrvatskoga jezika i pravopisa, od koga će mnogo naučiti hrvatski obnovitelji Ilirci, ali čija viđenja (vizije) još nisu ostvarena. Mučilo ga je čitav život kako se »s maloćom dijačkih ali latinskih slov obilje hrvatskoga našega jezika dobro ali pravo« piše. Služeći se razlikovnim (dijakritičnim) znakovima, koje je prvi poslije Zadranina Šime Budinića (1530—1600) počeo rabiti, ostvario je načelo: jedan glas — jedan znak; to njegovo načelo u cijelosti je ostvario preustrojitelj latinice Ljudevit Gaj. Povijest problema standardizacije mjesnih imena obično u nas počinje Vukom Karadžićem i Đurom Daničićem. No oni su, kaže Petar Šimunović, imali svojih prethodnika. Jedan od njih je Vitezović, koji je u mnogim svojim radovima obrađivao podrijetlo mjesnih imena. »Vitezović je unosio imena na temelju živa narodnog govora, pa do danas nitko u nas nije zapažao, bilježio i tumačio bogatstvo imenskih preoblika tako dobro i tako podrobno kako je to radio Vitezović u XVII. i XVIII. stoljeću... Takvi stavovi koji su onda Vitezoviću bili jasni, prisutni su u suvremenoj onomastičkoj teoriji.«[18] Svojim jezičnim i kulturnopovijesnim pogledima Vitezović je osobito utjecao na Ljudevita Gaja i Oca domovine Antu Starčevića. »Općenito, po čitavom svom opsežnom opusu ostavio je dubok trag u hrvatskoj kulturnoj povijesti.«[19]

No mora se reći da Vitezovićeve vidovnjačke pravopisne i jezične ideje nisu nastale u zrakopraznu prostoru. Vitezović je veliki nastavljač ideja i nastojanja takozvanoga ozaljskoga kruga, sjedište kojega je bilu u zrinsko-frankapanskom Ozlju. Središte toga kruga bila su Petar Zrinski, najmoćniji tadašnji hrvatski velikaš i ban u »ostanku hrvatskoga orsaga«. Kao pjesnik Petar Zrinski primjenjuje dvanaesterački katren s dvostrukim rimovanjem, čime se, kako kaže Josip Vončina, izrazito uključuje u metričku tradiciju starije hrvatske književnosti. Iz ozaljskoga kruga potekao je rukopis »Sibila ili knjiga gatalica«, koju je vjerojatno napisao Petar Zrinski, možda po uzoru na južnohrvatske »Jeđupke«. Oko glavnih ličnosti ozaljskoga kruga — Petra Zrinskoga, Frana Krste Frankapana i rječničara (leksikografa) Ivana Belostenca — okupio se značajan krug pisaca, u koji su pripadali Ana Katarina Zrinska i Juraj Ratkaj Velikotaborski. »Izgrađujući svoj književni jezik, oni su polazili u prvom redu od dijalekatske situacije kraja južno od Kupe, osobito Ozlja i njegove okolice,

u kojem se kraju dodiruju sva tri narječja našega jezika: čakavsko, kajkavsko i štokavsko.«[20] »Adrijanskoga mora sirena«, po Jagiću, mješavina je svih hrvatskih narječja u kojoj čakavsko čini temelj, a kajkavsko i štokavsko na nj se naslojavaju. Isto se može reći i za »Gartlic za čas kratiti« Frana Krste Frankapana.

Mješoviti hrvatski jezik što ga je pokušao izgraditi ozaljski krug, a napore kojega je nastavio Vitezović, pozitivno je nastojanje u hrvatskom jezičnom razvitku. No i ozaljski krug je nastavljač prijašnjih nastojanja. Već dva stoljeća prije ozaljskoga kruga, u kraju između Kupe i Velebita, javili su se pokušaji stvaranja mješovitoga tipa književnog jezika na temelju čakavskih i kajkavskih elemenata, a pokretači toga bili su glagoljaši. Mješoviti jezik pokušavaju stvoriti i protestantski pisci oko sredine XVI. st. U vezi s protestantskom djelatnošću pojavljuju se aneksni i diferencijalni rječnici, koji zauzimaju posebno mjesto u rječničarskoj (leksikografskoj) sistematici. Ovi su rječnici također važni za poznavanje hrvatskih narječja koncem XVI. st. i identificiranje njihova prožimanja.[21] Fonetika i morfologija jezika u protestantskim tekstovima izrazito se uočava i u mješovitu i šarovitu jeziku »Sirene« Petra Zrinskoga, čime se on uključuje ne samo u protestanstski tijek jezične standardizacije nego i u proces koji se koncem XVI. st. i u prvoj polovici XVII. st. odvijao u pravnim pisanim spomenicima većega područja sjeverne Hrvatske. Teorijske postavke hrvatskih protestantskih pisaca prihvatio je i čakavac Franjo Glavinić (1628). Kajkavac Juraj Habdelić uzimao je riječi iz svih hrvatskih narječja. Ivan Belestenec, pripadnik ozaljskoga kruga, uvodi u svojem rječniku posebne oznake, što svatko može čitati u skladu sa svojim govorom. Jezični pokušaj ozaljskoga kruga — svjesno nastojanje da se razbijena starija hrvatska književnost slije u jedinstveni tok — temeljen je na solidnoj tradiciji i poklapao se s raspoloženjima u sjevernoj Hrvatskoj onoga vremena. Taj pokušaj se organizira u djelima Petra Zrinskoga i Frane Krste Frankapana, a ostvaruje se u Belostenčevu »Gazofilaciju«, prvom hrvatskom rječniku s tronarječnom koncepcijom. Uklanjanju narječnih (dijalektalnih) međa i slijevanju starije hrvatske književnosti u jedan tok mnogo je pridonio Petar Zrinski. Na njega i na ozaljski krug u tome je nastavio Pavao Ritter Vitezović.

Važan član ozaljskoga kruga bio je i Frano Krsto Frankapan, potomak knezova Krčkih. Odvjetak prastaroga iransko-kavkaskog hrvatskog plemena, knezovi su se Krčki od najstarije starine izražavali pisanom riječju. Dajući prednost hrvatskom jeziku, iako su i latinski izvrsno poznavali, oni se od davnoga Vinodolskoga zakona (iz god. 1288) u svojim javnim poslovima tijekom nekoliko stoljeća služe hrvatskim jezikom i glagoljskim pismom. Iako su iz političke računice u prvoj polovici XV. st. od pape zatražili i dobili potvrdu da su im praoci tobože bili stari rimski plemići Frangipani, po kojima su se počeli nazivati Frankapanima, uvijek su se osjećali samo Hrvatima kao i knezovi Zrinski. Fran Krsto Frankapan odvjetak je one grane Krčkih knezova, koja se je nakon gubitka stare postojbine preselila u unutrašnjost, pa je prema gradu Tržac u Bosni dodavala svome imenu pridjevak Tržački. Zanimljivo je da je naš Fran kao tobožnji potomak rimskih Frangipana dobio u nasljedstvo grad Nemi, koji je dobio od talijanske loze Frangipana. Fran je rano ostao bez većine svojih najbližih, pa se pretpostavlja da se o njegovu školovanju brinula sestra Ana Katarina, žena Petra Zrinskoga. Katarina Zrinska se inače bavila i odgojem seljaka iz ozaljske okolice, osobito poučavajući žene u vezenju, tkanju i kuhanju. Prekrasne pučke nošnje ozaljskoga kraja plod su te Katarinine djelatnosti. Već prve mladenačke Franove hrvatske pjesme obilježene su jezikom ozaljskoga kruga. Poslije bitke kod Jurjevih stijena (god. 1663), u kojoj je i Fran sudjelovao »sa svojim vitezovi i husari«, Fran se susreće s pučkim pjesništvom, kojemu su ideali bili dobar konj, oštra sablja i friška divojčica. Osim susreta sa štokavštinom pučkoga pjesništva, upoznaje se on s cijelim nizom narječja i podnarječja. Uzor su mu i stare glagoljske satirične pjesme. Fran je kroz stihove progovarao svagdašnjim jezikom. U njegovim se djelima, veli Josip Vončina, izvrsno potvrđuju nazori ozaljskoga kruga o prožimanju narječja u književnome jeziku. Jezik Frane Krste Frankapana nije jednak ni jednom narječju, u njemu se slijevaju riječi iz raznih narječja u skladnu cjelinu. »Trodijalekatskoj koinē, kako ju je zamislio ozaljski krug, bilo je namjenjivano da postane standardnim jezikom najprije sjeverne, a u perspektivi i cijele Hrvatske.«[22] Frankapanovo djelo, iako po obujmu neveliko, još uvijek je važan nagovještaj o mogućim putovima hrvatskoga jezika. Pjesniku žalovite pjesme »Srce žaluje da vilu ne vidi«, po Kombolu jedne od najtoplijih pjesama hrvatskoga pjesništva, odsječena je glava na krvničku panju. »Ar ime, poštenje dično je dobljeno.« Ne znamo, da li je Vitezović poznavao Frankapanove rukopise. Ali skupljajući »priričja« (poslovice, kalk od lat. proverbium), Vitezović je samo nastavio rad što ga je započeo Frano Krsto Frankapan.

Pavao Ritter Vitezović bio je »velika dika Hrvata« (grande Croatarum decus), kako ga je nazvao Franjo Glavinić, također veliki hrvatski rodoljub, čija je čakavština bila prožeta štokavštinom, u čemu je djelomični nasljedovatelj ozaljskoga kruga i samoga Vitezovića. Živeći za domovinu, Vitezović nije čitav umro, njegovom smrću nije izginulo njegovo djelo. Više se brinuo za opće dobro, nego za svoje. Trsio se da drugi postanu bogati i čašćeni, a sam je ostao siromah. Da namakne sredstva za život, morao se baviti astrologijom i sastavljanjem horoskopa. Mijenjajući poslove, gotovo je prezirao osiguranje vlastitoga opstanka. Stalna mu je bila samo potreba za pisanjem. Odigrao je epohalnu ulogu u razvitku hrvatske kulture. Odabrao je kajkavski Zagreb, da iz njega progovori o kulturnim i povijesnim prilikama cijele Hrvatske. »Shvaćajući hrvatsku književnost cjelinom, on se dosljedno zalagao za jedinstvenost književnoga jezika i pravopisa.« (J. Vončina). Iz regionalne književne i jezične rascjepkanosti, on je izlaz vidio u jezičnoj sintezi. Osamljen, bez ijednog suradnika, zavisan od milosti i neznatne novčane pomoći mogućnika i domaćih uskogrudnika i zavidnika, svoj veliki program nije uspio provesti u djelo. No kao i rimski pjesnik Horacije s pravom bi mogao reći za sebe: Non omnis moriar (Ne ću umrijeti čitav, moja će me djela preživjeti). Rođen za velike stvari, bio je slabe sreće. Kao najljepši spomenik za sobom je ostavio trajan glas i čestito ime.

U svojoj studiji »Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti« Dalibor Brozović jasno pokazuje »da su Hrvati do suvremenoga standarda došli evolutivnim putem i da im jezični revolucionar karadžićevskoga tipa nije trebao i da ga zato nije ni bilo«.[23] A jezik se je hrvatski, kako je dokazao Mate Šimundić, počeo standardizirati još u XVI. st. Jedan od najvećih zaslužnika za standardiziranje hrvatskoga jezika i pravopisa upravo je naš Pavao Ritter Vitezović. Stoga on nije zaslužio samo mramorni ili brončani spomenik, zaslužio je da mu izdamo i kritički obrađena sabrana djela.

3. Jubileji humanističkih gimnazija u Hrvata

380. godišnjica zagrebačke klasične gimnazije

Ove se 1988. godine završuje proslava 380. godišnjice Klasične gimnazije u Zagrebu, započeta koncem god. 1986. izvedbom Plautove komedije »Mali Kartažanin«, a nastavljena u jesen prošle 1987. godine. Plautovu komediju izvela

je Dramska grupa Obrazovnog centra za jezike u zagrebačkom Dramskom kazalištu, koje nosi ime Branka Gavelle, nekadašnjega đaka zagrebačke Klasične gimnazije (maturirao je god. 1903). Spomenuta je godišnjica veliki nadnevak hrvatske kulture. Humanistička (klasična) gimnazija uvijek i svugdje je bila rasadište temeljnoga znanja iz svih područja ljudske djelatnosti i iskrište humanističkoga pogleda na svijet, bez čega svaka kultura kržlja i umire. Ova gimnazija koja upravo slavi 380. godišnjicu svoga neprekinutoga djelovanja danas ima status nedostojan njene starosti. Stoga ova proslava ima i gorak okus. Naime ne tako davne 1977. godine i formalno ju je ukinula ona tužna i kobna školska reforma, koja je klasične gimnazije izbacila iz sustava školskih i kulturnih vrijednosti. No sklonivši se najprije u sjenu Pedagoškoga obrazovnog centra a zatim u okrilje Orazovnoga centra za jezike, zagrebačka Klasična gimnazija ipak je uspjela nekako preživjeti školsku reformu makar i kao samozatajnik i neke vrste križanca.

Proslava 380. godišnjice upriličena je u posljednji čas, bez opsežne priprave, na poticaj nekolicine »stvarnih zaljubljenika a antičku kulturu i entuzijasta u svojem pozivu koji su u burnim godinama različitih promjena uspjeli sačuvati sadržaje klasičnog obrazovanja čime se mnoge slične sredine ne mogu podičiti«.[25] Zaljubljenici i zanesenjaci postidili su dakle neodgovorne odgovornike i akademske uglednike, koji su u ovoj prigodi iskazali samo nehaj i nebrigu za kulturna dobra svoga naroda.

Na poziv predstavnika hrvatskoga naroda, a uz potporu bana Ivana Draškovića, zagrebačku Klasičnu gimnaziju utemeljili su isusovci. Gimnazija je počela radom 3. lipnja 1607. Nakon toga otvaraju isusovci klasične gimnazije i u drugim hrvatskim krajevima: Rijeci (1627), Varaždinu (1636), Dubrovniku (»Collegium Ragusinum«, 1658), Požegi (1698), Petrovaradinu (1764), Osijeku (1765). Napominjem, da su Dubrovčani imali svoju latinsku školu i prije otvaranja isusovačkoga kolegija. Kasnije se otvaraju i druge gimnazije. Tako u Splitu god. 1817, s talijanskim kao nastavnim jezikom (ovu je gimnaziju također ukinula već spomenuta nesretna školska reforma, pripojivši je Brodograđevnom centru). I u zadarskoj je gimnaziji nastavni jezik bio talijanski, a tek god. 1897. otvara se prvi razred hrvatske gimnazije. U svim ovim gimnazijama odgojen je najznatniji dio hrvatske inteligencije. Uz oružje Hrvati su se u čitavoj svojoj povijesti često i rado prihvaćali i knjige. Za njih doista vrijedi ono, što je god. 1652. u svom izvješću generalu Isusovačkoga reda napisao slovenski isusovac Juraj Gailer: »Hrvati umjesto obrta izabiru ili oružje ili knjigu: tota Croatia natio vix ulli opificio, sed fere tota vel litteris addicta est vel armis«.[26]

Prigovaralo se humanističkim gimnazijama XVII. i XVIII. stoljeća, napose isusovačkim, da su hrvatsku mladež odgajali u tuđinskom duhu. Ponajviše zaslugom Franje Fanceva, taj prigovor je opovrgnut. Već 14. lipnja 1607, prve školske godine, isusovački đaci zagrebačke gornjogradske gimnazije izveli su za javnost kazališnu priredbu, u kojoj su u pjesničku obliku slavili Hrvatsku i njezine predjele, njezino bogatstvo, običaje i vrline, hrabrost i junaštvo Hrvata i njihovu vjernost pradjedovskoj vjeri. Školu je tada polazilo sto plemićkih sinova, ali i dvije stotine pripadnika drugih staleža. Slijedile su slične priredbe sa sadržajem iz hrvatske povijesti i suvremenoga života hrvatskoga naroda. No rodoljubni odgoj nije se iscrpljivao samo u priređivanju kazaličnih predstava. Domoljubnim duhom bila su prožeta i pisana djela namijenjena hrvatskoj školskoj mladeži.

Ljubav k domovini (»pia in Patriam studia«, kako piše u predgovoru Jambrešić-Sušnikova rječnika) nadahnula je i Andriju Jambrešića i Franju Sušnika, pisce velikoga rječnika latinskoga jezika protumačena hrvatskim, njemačkim i mađarskim riječima: ***Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locuples,*** Zagreb 1742. Rječnik je počeo pisati isusovac Franjo Sušnik, da njime nadomjesti već školskom porabom istrošeni hrvatsko-latinski rječnik isusovca Jurja Habdelića (izdan u Grazu 1670). Kad je Sušnik umro (1739), njegovo djelo je nastavio i dotjerao isusovac Andrija Jambrešić, koji je s ponosom na naslovnu listu stavio da je *Croata Zagoriensis.* Jambrešić-Sušnikov rječnik trebao je osim učenja latinskoga jezika pomoći hrvatskoj mladeži da bolje upozna svoju domovinu, »i zato rječnik ima lijep broj članaka o Hrvatskoj, o njezinim krajevima i gradovima, te navodi povijesne uspomene koje se vežu o njih«.[27] U članku o Krbavi spominje se stara biskupija i na Uni Bihać, »nekoć glavni grad cijele Hrvatske«. God. 1738, upravo dok je rječnik pisan, šačica Hrvata obranila je grad Zrin koji je opsjedala golema turska vojska od 25.000 do 30.000 turskih vojnika (exigua propugnatium Croatarum manu), pa je u rječnik unesen i ovaj događaj. Jambrešić-Sušnikov rječnik odlikuje se bogatstvom kajkavske jezične građe, ali u njemu ima i veliki broj štokavskih i čakavskih riječi. Jambrešić se bavio i problemima hrvatskoga pravopisa. Njegove upute u hrvatski pravopis u spomenutu rječniku zauzimaju sedamipol stranica. U studiji *Manuductio ad croaticam orthographiam* (Zagreb 1732), jedno stoljeće prije Ljudevita Gaja, Jambrešić je predlagao reformu kajkavske grafije na temelju razlikujućih (diakritičnih) znakova. Njegovi prijedlozi o reformi hrvatskoga pravopisa prihvaćeni su u školskom pravopisu god. 1779. *(Kratki navuk za pravopisanje horvatsko za potrebnost narodnih škol).*

Isusovcima se doista ne može poreći da nisu voljeli hrvatski jezik. Isusovac Bartol Kašić (Pag, 1575 — Rim, 1650) napisao je i izdao prvu slovnicu hrvatskoga jezika *(Institutiones linguae Illyricae,* Rim 1604). Ovu slovnicu, pretisak koje je pred desetak godina objavljen u Njemačkoj, »prepoznajemo kao stariju fazu hrvatskoga književnog jezika«.[28] Kašić je prvi na hrvatski jezik preveo čitavo Sveto pismo (ako se ne računaju predćirilometodski prijevodi Svetoga pisma, koje nam otkriva Marko Japundžić). Također je priredio i izdao znameniti *Rimski obrednik* (Rituale Romanum, Rim 1641), napisan štokavskoikavskim jezikom, prvi u svijetu objavljeni prijevod toga obrednika na narodni jezik. Ovaj je Obrednik bitno ujednačio hrvatsku jezičnu praksu od Jadrana do Budima. Kašić je u Obredniku proveo načelo, da svaki glas treba imati u svakom položaju jednaki pismeni znak. Isusovac Vladimir Horvat dokazuje da je Kašić i autor bezimenoga rukopisnoga hrvatsko-talijanskoga rječnika *Slovoslovje dalmatinsko-talijansko* (Dizionario illirico-dalmatico italiano), koji se čuva u knjižnici Male Braće u Dubrovniku.[29] Ovaj Kašićev rječnik je uz Mikaljina, Habdelićeva, Jambrešićeva i Della Bellina djela — utjecao na dubrovačkoga franjevca Joakima Stullija (1730—1817), koji je napisao golemi trojezični hrvatsko-latinsko-talijanski rječnik. Iz Stullijeva rječnika obilno su crpli kasniji rječničari (leksikografi), među njima i Jernej Kopitar (1780—1844) te Vuk S. Karadžić (1787—1864). I talijanski je isusovac Jakov Mikalja (1600—1654) svoj hrvatsko-talijansko-latinski rječnik s malenom slovnicom izradio prema Kašićevoj hrvatskoj slovnici (rječnik sadržava riječi čakavskog i štokavskoikavskoga govora). Isusovac Ardelio Della Bella (1655—1737), starinom iz Firence, napisao je i god. 1728. u Mlecima izdao oveći talijansko-latinsko-hrvatski rječnik (drugo, po Petru Bašiću izmijenjeno izdanje, objavljeno je u Dubrovniku 1785) s latinsko-talijanskim indeksom riječi na kraju i s kratkom slovnicom hrvatskoga jezika na početku rječnika. Della Bella je za rječnik skupio građu iz preko četrdeset rukopisnih i tiskanih djela dubrovačkih i drugih južnohrvatskih pisaca XVI. i XVII. st. Za tumačenje hrvatskih riječi i izričaja (fraza) navodi on u rječniku mnoštvo citata iz književnih djela hrvatskih pisaca, često i takvih koji nisu bili izdani tiskom. U slovnici se Della Bella povodio za Kašićem, samo što je od njega neposredniji i njegovo

djelo je metodički bolje, tako da je to najbolja slovnica hrvatskoga jezika u XVIII. st. Della Bella je bio i pokretač *Ilirske akademije* u Splitu za njegovanje hrvatskoga jezika. S pravom možemo ustvrditi s Vladimirom Horvatom: »Iz svega navedenog očito je da su i Kopitar i Karadžić poznavali i upotrebljavali djela starih hrvatskih leksikografs, među kojima je i lijep broj isusovaca«.[30]

Isusovci su, kako je prvi upozorio Fancev, uskrsnuli hrvatsko-kajkavsku književnost u XVII. stoljeću. Oni su, po Jagiću, dali jednoga od najboljih stilista starije hrvatske književnosti Jurja Habdelića, u dva navrata ravnatelja (rektora) zagrebačke isusovačke Klasične gimnazije. Habdelić je između ostaloga napisao latinsko-kajkavski priručni rječnik za škole, koji je poslije njegove smrti priredio za tisak i izdao (1726) Andrija Jambrešić. Habdelićev hrvatsko-latinski Dikcionar (Graz 1670), rječnik od 12.000 kajkavskih riječi protumačenih latinskim izrazima — »na pomoč napretka v dijačkom jeziku školneh mladencev horvatskoga i slovenskoga naroda« — dokaz je njegova izuzetnoga poznavanja istančanosti i hrvatskoga i latinskoga jezika. Dictionarom se obilato poslužio Habdelićev suvremenik pavlin Ivan Belostenec (1594—1675), istaknuti jezikoslovac, za svoj glasoviti kajkavsko-štokavsko-čakavski rječnik *Gazophylacium*.[31] Đak zagrebačke Klasične gimnazije kao i Habdelić (1609—1678), isusovac Juraj Mulih (1694—1753) je bio jedan od ponajboljih hrvatskih pučkih propovjednika, a svakako je naš najveći katehetski pisac starijega vremena (umro je na glasu svetosti). Isusovci su napisali prvi katekizam na hrvatskom jeziku. Učili su đake, koji su htjeli stupiti u isusovački red da ne zanemaruju hrvatski jezik. Njihovi su đaci u svečanim zgodama krasnoslovili pred narodom pjesme na hrvatskom jeziku (tijelovske procesije, Veliki tjedan i dr.), ali i pred banovima, biskupima, velikašima i ostalim plemstvom. Prevodili su klasične pisce na hrvatski jezik, a prevodili su također i s hrvatskoga na latinski i grčki. Njihovi priručnici *Flos Latinitatis, Syntaxis Ornata* i dr. služili su đacima da steknu okretnost u hrvatskom jeziku. Fancev drži vjerojatnim da je od nepoznata nastavnika zagrebačke gimnazije i uputa u hrvatski pravopis *Manuductio ad Croaticas Dictiones debite scribendas* (tiskana u Zagrebu god. 1745). Iz svega rečenoga pouzdano se može zaključiti da su Isusovci cijenili, poštivali i ljubili hrvatski jezik a time i hrvatski narod.

Već u prigodi 350-godišnjega jubileja zagrebačke Klasične gimnazije izdan je Zbornik znanstvenih i književno-umjetničkih priloga kao trajni spomen na taj jubilej (Zornik I).[32] I na 380. godišnjicu osnutka iste gimnazije trajno će podsjećati novi Zbornik radova (Zbornik II).[33] Zbornik II su za tisak priredili Marijan Bručić, Darko Novaković, Zlatko Šešelj i Vladimir Vratović. Zbornik su izdali Obrazovni centar za jezike u Zagrebu i časopis »Latina et graeca« iz Zagreba. Iza uvodnih riječi objavljeni su važniji datumi iz povijesti gimnazije — od njezina osnutka 3. lipnja 1607. do ulaska u sklop Obrazovnog centra za jezike školske godine 1977/78. Priloge u Zborniku napisali su profesori i bivši đaci Klasične gimnazije odnosno sadašnjega Obrazovnog centra za jezike. Upozorujemo na neke od ovih priloga.

Najnoviju povijest Klasične gimnazije iznosi Marijan Bručić u prilogu »Od Klasične gimnazije do Obrazovnog centra za jezike 1957—1987.« To je ustvari nastavak povijesti zagrebačke Klasične gimnazije 1607—1957., koju je u Zborniku I napisao Vid Balenović. Bručić ističe da najveća zasluga i zahvalnost za ono što je Klasična gimnazija postigla u tri posljednja desetljeća pripada profesorima Zvonimiru Zmajloviću i Dioniziju Sabadošu. O nastavi klasičnih jezika, od Klasične gimnazije do Obrazovnog centra za jezike 1957—1987, piše Vesna Lopina (u Zborniku I o nastavnom planu Klasične gimnazije i njegovu razvitku u 350 godina pisao je Zvonimir Zmajlović). U prilogu »Ideja humaniteta i klasično obrazovanje« Pavao Jurković iznosi da antička kultura

»svojim poukama i vrijednostima zrači sve do naših dana«. Po Blaženki Mrkoci (povijest), Jelici Galić (prirodoznanstvo), Nenadu Bohačeku (medicina i psihijatrija), Branimiru Gašpertu (organska kemija), Mislavu Ježiću (indologija), Radoslavu Katičiću (slavistika), Bruni Kuntić-Maković (povijesna znanost), Andriji-Željku Lovriću (prirodne znanosti — biologija i ekologija), Zdravku Martiniću-Jerčiću (genetika i oplemenjivanje bilja), Željku Paviću (pravna znanost) i Dubravku Škiljanu (lingvistika), klasični jezici (latinski i grčki) i humanističko odnosno klasično školovanje temelj su nabrojenih znanstvenih grana. Osobito su zanimljivi prilozi Nikole Batušića (»Nepoznata drama o Kiru iz zagrebačkog gimazijskog kazališta«), Ivana Einwaltera (»Crteži Miroslava Kraljevića na marginama Homerove Odiseje«), Dunje Fališevac (»Antička književnokulturna baština i starija hrvatska književnost«), Borisa Hudoletnjaka (»Na tragu izgubljenog jedinstva/Hegel o mjestu i ulozi klasične gimnazije«), Vesne Radovčić (»Rimsko pravo i rimska pravna znanost — izvori suvremene stručne i znanstvene pravne terminologije«) i Ante Rendića-Miočevića (»Liber linteus Zagrabiensis — zagrebačka lanena knjiga u svjetlu novih istraživanja«).

U svom prilogu »Florente schola etiam res publica floret/Sjećanja na dobru staru Klasičnu« Dionizije Sabadoš s osobitim veseljem i ponosom ustanovljuje da su »vrlo rijetki oni narodi, koji se mogu pohvaliti takvim slavljem kao mi! Tristo osamdeset godina postojanja i permanentnog djelovanja Klasične gimnazije u Zagrebu značajan je, veličanstven i nedostičan jubilej«. Sabadoš se sa štovanjem sjeća profesora Klasične gimnazije, među njima i nezaobilaznih imena hrvatske kulture i književnosti kao što su Koloman Rac, Franjo, Bučar, Antun Barac, Zvonimir Doroghy, Stjepan Pavičić, Gustav Šamšalović, Stjepan Škreblin, Zdenko Škreb, Ljubomir Maraković, Ton Smerdel, Zvonimir Zmajlović, Vaso Bogdanov, Kruno Krstić. Za Ljubomira Marakovića Sabadoš kaže: »profesor hrvatskog jezika, književni kritičar i pisac udžbenika. Vrlo cijenjen i od profesora i od učenika«. A za Tona Smerdela: »pjesnik i poznati stručnjak za grčki i latinski jezik. Mnogo je prevodio, naročito iz starogrčkog i novogrčkog jezika«. O Marakoviću i Smerdelu treba još nešto reći. *Ljubomir Maraković*, đak isusovačke Klasične gimnazije u Travniku, bio je jedan od istaknutih organizatora *Katoličkog pokreta* u Hrvatskoj, urednik časopisa (»Luč«, »Hrvatska prosvjeta«), antologičar (»Moderni hrvatski pripovjedači«, Zagreb, 1933; »Hrvatska književna kritika«, Zagreb, 1933), kazališatarac (nezaobilazna je njegova knjiga »Pučka pozornica«, koju je izdalo HKD sv. Jeronima god. 1929), pisac školskih priručnika (njegova hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola »Žetva« I. i II. dio — Zagreb 1941. i 1943. — nenadmašiva je u svojoj vrsti). *Ton Smerdel* proslavio se u svijetu kao novolatinski pjesnik, pa su ga neki strani latinisti čak i predlagali za Nobelovu književnu nagradu. Uvršten je u antologiju europskoga novolatinskoga pjesništva (ne smije se zaboraviti da je novolatinska književnost i u Europi i u svijetu prebogata i brojem stvaralaca i brojem časopisa i tiskanih knjiga). Sa svojih dvanaest knjiga latinskih ametričkih pjesama Smerdel se uvrštava »među najplodnije novije neolatinske pjesnike u svijetu«.[34] Smerdel je izdao nekoliko zbirki pjesama i na hrvatskom jeziku. Na hrvatskom je pisao i romane, pripovijetke, eseje i druga književna i znanstvena ostvarenja. O tome sam opširnije pisao u posebnom radu, pa to ovdje ne ću ponavljati.[35] Smerdelov primjer pokazuje da je i najnovija hrvatska književnost u jednom svom dijelu dvojezična. Kao izuzetno cijenjen novolatinski pjesnik Smerdel je ušao u povijest svjetske književnosti. No to nije bilo dostatno, da bude uvršten i u najnoviju prošle godine objavljenu povijest hrvatske književnosti, koja obuhvaća i stvaralaštvo hrvatskih latinista. Običaj doista nepoznat u kulturnom svijetu.

Na koncu Zbornika II objavljen je popis direktora i profesora Klasične gimnazije u Zagrebu 1957—1987. i popis učenika Klasične gimnazije i klasič-

nih odjela Obrazovnog centra za jezike 1918—1987. Kada je već ponovljen popis učenika iz Zbornika I, trebalo je objaviti i popis direktora i profesora za isto razdoblje. Usporedbom između Zbornika I i Zbornika II uočava se razlika. Zbornik I bavi se više prošlošću humanističke nastave, dok je Zbornik II zaokupljen više njenom sadašnjošću i budućnošću. Iz priloga Zbornika II je uočljivo, da istaknuti znanstvenici i stručnjaci za različite znanstvene grane obrazloženo zagovaraju potrebu učenja latinskoga i grčkoga jezika i usvajanje antičke baštine.

Zbornik I, izdan u prigodi 350. godišnjice zagrebačke Klasične gimnazije, obujmom i sadržajem bogatiji je i raznovrstniji od Zbornika II. Spomenimo samo neke od znanstvenih i književnih-umjetničkih priloga. Među najvrednijima je prilog Vida Balenovića »350 godina humanističke nastave u Zagrebu/Povijest zagrebačke Klasične gimnazije 1607—1957.« Ovom prilogu je kao osobito vrijedan podatak dodan popis izvora i literature (arhivski materijal i tiskana djela). U prilogu »Klasična gimnazija u našem školskom sistemu« Ante Crvelin napominje da je učenje klasičnih jezika, osobito latinskog, najbolji temelj za znanstveno shvaćanje i razumijevanje svoga vlastitoga jezika i romanskih jezika; »ono je ključ za razumijevanje naučne terminologije, za razumijevanje takozvanih tehničkih izraza, koji su stekli naučno pravo u svima živim jezicima, u svima naukama, a osobito prirodnim: u botanici, zoologiji, mineralogiji, fizici, kemiji, matematici, u medicini itd.« (str. 73). Veljko Gortan u prilogu »Klasična gimnazija i naša kulturna baština« kaže, »da nije pretjerano kazati, da je starija hrvatska književnost dvojezična, jer se uz hrvatski obilno služi i latinskim jezikom. U vrijeme, dok je taj jezik u književnosti i nauci imao međunarodno značenje, mnogi su naši književnici, od Šižgorića i Marulića do Kunića i Zamanje, od Vramca do Vitezovića i dalje, pisali neka svoja djela na latinskom. Mnoga su od njih samo po vanjskom, jezičnom ruhu latinska, a sadržaj -im je naš, domaći. To je naša kulturna baština, kojom se možemo ponositi pred vanjskim svijetom.« (str. 85). U svom veoma dragocjenu prilogu »Školski udžbenici Klasične gimnazije kroz 350 godina« Andrija-Ljubomir Lisac nije izostavio ni osobito cijenjene školske priručnike koje su napisali Zvonimir Dugački (Zemljopis Evrope i ostalih kontinenata. Za više razrede srednjih škola. Napisao — uz suradnju dra Otona Oppitza, prof. Dragutina Anića i prof. Zvonimira Rosandića. Zagreb 1943), Petar Grgec (Hrvatske narodne pjesme, Zagreb 1943), Lovro Katić (Povijest katoličke crkve. II. prerađeno izdanje. Zagreb 1942), Ljubomir Maraković (Žetva. Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola. I. dio, 1. sv. Zagreb 1941; Žetva. Hrvatska čitanka. Za više razrede srednjih škola. Nauka o književnosti — Poetika. Zagreb 1943), Ton Smerdel (Pindar: Ode i fragmenti. Zagreb 1952), Mate Ujević (Knjiga radosti. Hrvatska čitanka. Za III. razred srednjih škola. Zagreb 1943; Plodovi srca i uma. Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola. III. dio. Zagreb 1941; Prve brazde. Hrvatska čitanka za I. i II. razred srednjih škola. Uredio — uz suradnju prof. Vjekoslava Štefanića i prof. Pavla Tijana. Zagreb 1941; Sjetva. Hrvatska čitanka za III. i IV. razred srednjih škola. Uz suradnju prof. Vjekoslava Štefanića i prof. Pavla Tijana. Zagreb 1941; Sjetva. Hrvatska čitanka za IV. razred srednjih škola. Zagreb 1943) i Stjepan Zimmermann (Psihologija za srednja učilišta. Zagreb 1927. te 2. izd. Zagreb 1928, 3. izd. Zagreb 1941. i 4. izd. Zagreb 1943). Prilog Nikole Majnarića »Klasična gimnazija zagrebačka i filolozi prevoditelji antičkih pisaca« upoznaje nas s prevoditeljima antičkih pisaca, među kojima se ističu Adolf Veber (1825—1889), Hugo Badalić (1851—1900), Tomo Maretić (1854—1938), Stjepan Senc (1855—1925), August Musić (1856—1938), Milivoj Srepel (1862—1905), Koloman Rac (1863—1937), Armin Pavić (1844—1914), Martin Kuzmić (1868—1945), Stjepan Ivšić (1884—1962) i Ton Smerdel (1904—1970). Za hrvatsku kulturnu i opću povijest vrijedni su

prilozi Slavka Ježića »Klasična gimnazija i njeni učenici u hrvatskom preporodnom pokretu«, Slavka Batušića »Klasična gimnazija kao školsko kazalište 1607—1804«, Eve Verona »Prinosi povijesti sveučilišne knjižnice u Zagrebu u prvome razdoblju njena života (1607—1773)«, Andrije-Ljubomira Lisca »Pojava literarno-glazbenih udruženja i đačkih listova na zagrebačkim srednjim školama do konca prvog svjetskog rata«, Jurja Andrassyja »Korist znanja iz srednje škole u međunarodnom pravu«, Pavla Vuk-Pavlovića »O izlazištu estetike«, Vladimira Dobrića »Objašnjenje 72. glave 'Vinodolskog zakona', Ljelje Dobronić »Prilog za poznavanje najstarijih posjeda zagrebačkog Gradeca«, Lazara Čelapa »Politička pripadnost Srijema u god. 1848—49«, Ivana Brlića »Jedan Brođanin, Tomo Skalica, putnik oko svijeta prije 100 godina«, Ive Horvata »Neke misli biologa o klasičnim jezicima i klasičnoj školi«. Tko želi doznati kako su đaci Klasične gimnazije doživljavali svoje profesore (Vjekoslava Klaića, Ivana Broza, Josipa Pasarića, Gjuru Szaboa i dr.) i uopće kakvo je ozračje bilo u zagrebačkoj Klasičnoj gimnaziji, s užitkom će pročitati humorni prilog Milana Šenoe »Iz mojih zapisaka«. Upozorujem i na izvrstan prilog »Pesimizam Leopardija i pjesnika njegova doba«, koji je napisao Emilio Colussi. No i ostali prilozi objavljeni u Zborniku I vrijedni su naše pozornosti.

Ipak posebno ističem dva priloga iz Zbornika I, koji su napisali Ljudevit Jonke i Ton Smerdel. Jonkeov prilog »Tri profesora zagrebačke gimnazije na braniku hrvatskoga književnog jezika« predstavlja nam tri zastupnika ugledne Zagrebačke filološke škole: Vjekoslava Babukića, Antuna Mažuranića i Adolfa Vebera Tkalčevića. Borba ovih vrlih muževa za pravo hrvatskoga jezika aktualna je nažalost i danas. »Njihovo se djelovanje odvijalo u vremenu, kad se shvaćalo, da je jezik najveća narodna vrednota i da se domovina prostire donde, dokle se prostire jezik. A jer je pravo hrvatskoga narodnog jezika tada bilo ugroženo u vrlo velikoj mjeri, držalo se opravdano, da je ugrožen sam narodni bitak. U toj gigantskoj i dramatskoj borbi za pravo narodnoga jezika i za narodno postojanje spomenuta tri profesora zagrebačke klasične gimnazije, kako se ona danas zove, stajala su u prvim linijama« (str. 433). Bilo je to u ono doba kada je za službene krugove, kako reče Jagić, hrvatski jezik bio *lingua exotica*. Danas tom istom jeziku poriču opstojnost. U borbi za obranu hrvatskoga jezika ni Gaj ni Babukić ni Mažuranić nisu namjeravali u hrvatsku književnost uvesti štokavsko narječje. »Oni su, istina, uzeli kao i Karadžić ijekavski govor štokavskoga narječja, ali dok je Karadžić uveo u književnost čisti narodni štokavski dijalekt s novim oblicima i novom akcentuacijom, pisan fonetskim pravopisom, ilirski gramatičari ostavljaju u svom književnom jeziku i starije pravopisne i morfološke osobine sa svijesnom namjerom da taj novi književni jezik lakše usvoje i kajkavci i čakavci... Etimološki pravopis veza im je sa starinom, a stari oblici i neki dijalektizmi vežu ih s kajkavcima, čakavcima...« (str. 437). Babukić polemizira s Karadžićevim fonetskim pravopisnim načelima, ističe prednost zagrebačkog etimološkog pravopisa i postavlja načelo: »Treba najviše paziti etimologiu, jer se njome razumljivost najbolje postiže« (str. 439). Bakranin Adolfo Veber Tkalčević je naučavao da po korijenima hrvatski jezik ide među najbogatije u Europi, ali on je ne samo bogat nego i lijep »do sto divotah«. Po ljepoti i bogatstvu, tvrdi Veber, hrvatski se jezik može natjecati s talijanskim jezikom, a nadmašuje njemački. Veber je istaknuo i misao da nastavom latinskoga jezika treba ići za usavršavanjem narodnog jezika. Zbog takvih svojih jezičnih pogleda Veberu je oduzeta nastava hrvatskoga jezika pod optužbom: »Sie kroatisieren mir zu stark die Jugend!« (str. 443). Ne čujemo li i danas slične optužbe i osude bez priziva? Veberov primjer, koji iznosi Jonke, poučan je.

Borba hrvatskih preporodnih obnovitelja, nadahnuta radom njihovih pret-

hodnika, za očuvanje veze između hrvatskoga književnoga jezika i njegovih narječja — čakavskoga i kajkavskoga — ni nakon više od 130 godina nije završena. Za očuvanje te veze upravo danas se vodi presudna bitka. Jer čakavski i kajkavski su živi oblici hrvatskog književnog jezika u hrvatskoj književnosti, »te u stvaranju hrvatskoga književnog jezika, u prošlosti kao i danas, imaju svoju lingvistički sasvim određenu ulogu, što hrvatski književni jezik čini specifičnim prema književnojezičnim izrazima u ostalim sociokulturnim sredinama standardne novoštokavštine«.[36] Ukidanjem naziva hrvatski književni jezik »gubile bi se njegove stvarne specifičnosti, jer bi mu se s književne razine brisao povijesni kontekst njegova ukupnoga složenog razvoja i unutar njega u ovom prostoru dva njegova povijesno zasvjedočena, kulturološki neotuđiva i konstitutivno-stvaralački još živa elementa: čakavski i kajkavski, kojima se, pod specifičnim uvjetima, pridružuje još i gradišćanskohrvatski«.[37]

Prilog Tona Smerdela »Kanconjer Rajmunda Kunića« popunjuje veliku prazninu u proučavanju i objašnjavanju stvaralaštva hrvatskih latinista. Ako stvaralaštvo pjesnika latinista shvatimo kao dio općega stvaralaštva hrvatske književnosti, kaže Smerdel, za leksičko istraživanje njihova stvaralaštva potrebna su i važna dva pristupa: kulturno-povijesni i čisto književni, poetski. Isusovac Rajmund Kunić (1719—1794) bio je latinist i grecist, »uz Boškovića sigurno najuglednija ličnost među Dubrovčanima XVIII. stoljeća« (str. 534). Prevodio je Teokrita i pjesnike iz *Grčke Antologije (Palatinske)*. Najpoznatiji je njegov kongenijalni prijevod na latinski Homerove »Ilijade«. Pisao je i izvorne pjesme na latinskom jeziku. Od svih antičkih lirika, grčkih i latinskih, Kunić je najviše cijenio Katula i njegovi epigrami u čast idealne žene Lyde pisani su u katulovsku ozračju. »Malo ima stihova kod stranih pjesnika latinista, u kojima je tako prisno izražena spontanost i stvarnost pjesnikove povezanosti s njegovom okolinom i vremenom, u kome su ti pjesnici živjeli« (str. 543). U Kunićevim epigramima vide se »iskreni i spontani, potpuno romantički zanosi, kakve susrećemo kod kasnijih pjesnika u doba romantizma« (str. 543). Kunić je proveo skoro cijeli svoj vijek u Italiji, družeći se s poznatim književnicima i umjetnicima, a upoznao je i Goethea, ali se nije odnarodio. Kunićeva anticipacija romantizma u izražajnu pogledu nije značajna samo za europski romantizam, već i za hrvatski latinitet u krug kojega on i spada, što ga čini prethodnikom romantizma u hrvatskoj književnosti. Kunić je svojim djelom, osobito epigramima u čast Lyde, kao latinist naslutio novo vrijeme i anticipirao ga prije no što su to učinili latinisti drugih naroda. Svojim prilogom o Kuniću Smerdel je pomogao nastojanju, »da se bogata riznica naše kulturne baštine učini pristupačnom svima, koji teže da iz divljenja prema velikanima prošlosti opravdaju svoj smisao za ljepotu« (str. 546). Mišljenje slično Smerdelovu o Kunićevu djelu i njegovoj vrijednosti ima i Zlatko Posavac, poznati suvremeni estetičar i teoretičar umjetnosti. Po njemu Rajmund Kunić »nije više samo inteligentan i obrazovan, tankoćutan pisac briljantnih epigrama nego postaje mislilac koji najneposrednije participira na samom izvorištu (neo)klasicističke doktrine. Dodajmo: ukoliko možda nije dobrim dijelom bio i njen europski sutvorac, osobito kad je riječ o kompleksu koji više nije primarni, veliki 'sirovi' klasicizam, nego romantični klasicizam.«[38] Posavac također smatra da je Kunićev latinski prijevod Homerove »Ilijade« (Rim 1776. Venecija 1784) neosporno najbolji takav prijevod u svijetu.

U povodu 380. godišnjice zagrebačke Klasične gimnazije priređena je u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu izložba djela profesora i učenika spomenute Klasične gimnazije. »Skromni i nepravedan izbor« (iz predgovora katalogu) obuhvaća ugledna imena stvaralaca koji su u drugoj polovici XIX. st., pa gotovo sve do naših dana, postavljali temelje hrvatske znanosti i kulture, gradeći na tlu koje su priredili njihovi prethodnici — ilirci — također s reda đaci zagrebačke Klasične gimnazije. To su (abecednim redom): Juraj Andrassy (1896— 1977, pravnik i pravni pisac), Ljudevit Andrassy (1869— 1955, pravnik i pravni pisac), Josip Andreis (1909— 1982, glazbeni pisac), Đuro Arnold (1854— 1941, pedagog, filozof i pjesnik), Ljubo Babić (1890—1974, slikar i povjesničar umjetnosti), Vjekoslav Babukić (1812—1875, filolog), Hugo Badalić (1851—1900, književnik i filolog), Josip Badalić (1888—1985, književni povjesničar i slavist), Antun Barac (1894—1955, književni povjesničar i slavist), Albert Bazala (1877— 1947, pedagog i filozof), Vaso Bogdanov (1902—1967, povjesničar), Dragutin Boranić (1870—1955, filolog), Ivan Broz (1844—1893, jezikoslovac i književni povjesničar), Franjo Bučar (1866—1946, književni povjesničar i športski radnik), Petar Budmani (1835—1914, filolog), Milivoj Dežman (1873—1940, književnik i publicist), Mirko Divković (1843— 1924, klasični filolog), Branko Drechsler-Vodnik (1879—1926, književni povjesničar), Nikola Faller (1862—1938, dirigent i skladatelj), Vladimir Filipović (1906—1984, filozof), Branko Gavella (1885—1962, redatelj i teatrolog), Stjepan Gjurašin (1867——1936, botaničar), Julije Golik (1866—1924, klasični filolog i pedagog), Veljko Gortan (1907—1985, klasični filolog), Antun Heinz (1861—1919, botaničar), Stanko Hondl (1873—1971, fizičar), Stjepan Horvatić (1899—1975, botaničar), Hinko Hranilović (1860—1922, zemljopisac), Stjepan Ivšić (1884—1962, filolog), Vatroslav Jagić (1838—1923, slavist), Natko Katičić (1901—1983, pravnik i pravni pisac), Bratoljub Klaić (1909—1983, filolog i teatrolog), Vjekoslav Klaić (1849—1928, povjesničar), Martin Kuzmić (1868—1945, klasični filolog), Blaž Lorković (1839—1892, pravnik i ekonomist), Franjo Maixner (1841—1903, klasični filolog), Nikola Majnarić (1885—1966, klasični filolog), Gavro Manojlović (1854—1939, povjesničar i političar), Ljubomir Maraković (1877—1959, književni kritičar, slavist i germanist, urednik časopisa i antologičar), Tomislav Maretić (1854—1938, slavist, klasični filolog i prevoditelj), Franjo Marković (1845—1914, književnik i filozof), Antun Mažuranić (1805—1888, književnik), Vladimir Mažuranić (1805—1888, pravni povjesničar), Stjepan Miletić (1868——1908, književnik i dramaturg), Andrija Mohorovičić (1857—1936, geofizičar svjetskoga glasa), Augustin Musić (1856—1938, klasični filolog), Armin Pavić (1844—1914, književni povjesničar), Pavao Vuk-Pavlović (1894—1976, filozof), Juraj Pilar (1846—1893, geolog), Ferdo Quiquerez (1847—1893, slikar), Koloman Rac (1863—1937, klasični filolog), Artur Schneider (1879—1946, povjesničar umjetnosti i likovni kritičar), Stjepan Senc (1855—1925, klasični filolog), Rikard Simeon (1912—1977, filolog i jezikoslovac), Tade Smičiklas (1843——1914, povjesničar i političar), Gjuro Szabo (1875—1943, konzervator, muzeolog i pisac o povijesti i umjetnosti), Gustav Šamšalović (1878—1961, germanist), August Šenoa (1838—1881, književnik), Branko Šenoa (1879—1939, slikar i grafičar), Milan Šenoa (1869—1961, zemljopisac i književnik), Jaroslav Šidak (1903—1986, povjesničar), Božidar Širola (1889—1956, skladatelj i muzikolog), Ferdo Šišić (1869—1940, povjesničar), Zdenko Škreb (1904—1985, filolog), Armin Šrabec (1844—1876, klasični filolog), Vladimir Vidrić (1875—1909, pjesnik), Ivo Vojnović (1857—1929, književnik), Adolfo Veber Tkalčević (1825——1889, klasični filolog i slavist), Milan Žepić (1857—1922, klasični filolog) i Vinko Žganec (1890—1976, etnomuzikolog). Bez obzira što su se priređivači ispričali »skromnim i nepravednim izborom«, iz kola ovih uglednika nikako nije smio biti izostavljen Antun Radić, toliko zaslužan za hrvatsku kulturu. A nije smio biti izostavljen ni Ton Smerdel. Morao je biti uvršten i Ivan Renđeo, ravnatelj gornjogradske (I. klasične) gimnazije od god. 1939. do 1944, jedan od ponajboljih hrvatskih numizmatičkih znanstvenika (samo o starom hrvatskom novcu objavio je preko 16 radova) i povjesničar umjetnosti (bavio

se i proučavanjem biliga odnosno stećaka). Doista je nepravedan izbor koji je izostavio i ove zaslužnike za hrvatsku kulturu: Antun Dabinović, Zvonimir Doroghy, Ivan Hoić, Rudolf Horvat, Slavko Ježić, Krunoslav Krstić, Fran Kurelac, Stjepan Markuš, Rudolf Matz, Matija Mesić, Josip Mikoci, Stjepan Pavičić, Stjepan Srkulj, Marijan Stojković, Rudolf Strohal, Josip Stadler, Rudolf Vimer, Maksimilijan Vrhovac, Đuro Zagoda. U svakom slučaju bez Frana Kurelca i Antuna Radića svaka ovakva izložba je bitno okrnjena. Izostavljenima treba pridružiti i profesore drugih zagrebačkih klasičnih gimnazija (Petar Grgec, Mate Ujević i dr.).

Nabrojeni i nenabrojeni profesori i đaci zagrebačke Klasične gimnazije na ponos su hrvatskoj kulturi. Pa ipak 380. godišnjica opstojanja ove gimnazije proslavljena je relativno skromno s obzirom na njezino značenje u hrvatskoj kulturi i uljudbi. Nije čak ni postavljena spomen-ploča na zgradi gimnazije na zagrebačkom gornjogradskom Katarinskom trgu (o gimnazijskoj zgradi vidi: Ljelja Dobronić, Zagrebački Gornji grad nekad i danas, Zagreb 1967, str. 50—53), odakle je ta gimnazija počela svoj uskoro četiristoljetni povijesni hod. Sjena u početku spomenute školske reforme još zamračuje naš kulturni obzor. Stoga ponovimo riječi vrsnoga latinskoga i hrvatskoga govornika Maksimilijana Čolića (1749—1808), doktora filozofije i teologije, profesora na zagrebačkoj Kraljevskoj Akademiji, nećaka senjskoga biskupa Vuka Čolića, koje je on izvrstnom ciceronovskom latinštinom izrekao 4. studenoga 1776. u povodu osnutka Kraljevske Akademije (preveo s latinskoga poznati latinist Željko Puratić): »Mi Hrvati, koji smo drugim odlikama, posebno slavom oružja, često druge narode nadmašili, nemojmo dopustiti da u ružnoj dokolici sramotno i prijekorno nazadujemo u školstvu!«!

Da se opišu životi i djela bivših đaka i profesora zagrebačke Klasične gimnazije i ostalih zagrebačkih klasičnih gimnazija, koji su nešto značili ili znače u hrvatskoj kulturi, trebalo bi napisati enciklopediju. Za neku buduću takvu enciklopediju ovdje ću spomenuti samo neke od đaka Klasične gimnazije, manje ili više poznate, o kojima se nedovoljno zna.

Vlado Gotovac, pjesnik, esejist, novelist i kritičar. Objavljena djela: Pjesme od uvijek (Zagreb 1956), Opasni prostor (Zagreb 1961), Jeka (Zagreb 1961), I biti opravdan (pjesme, eseji i priče, Zagreb 1963), Osjećanje mjesta (pjesme, Zagreb 1964), Čujem oblake (pjesme, Kruševac 1965), Princip djela (eseji, Zagreb 1966), Zastire se zemlja (pjesme, Zagreb 1967), Približavanje (pjesme, Beograd 1968), Prepjevi po sjećanju (pjesme, Zagreb 1968), Čarobna spilja (Beograd 1969, pjesme), U svakodnevnom (kritička kronika, Zagreb 1970), Sporne sandale (pjesme, Split 1970), Sadržaj vjetra (pjesme, Zagreb 1971), Tri slučaja (različiti tekstovi, Zagreb 1981), Zabranjena vječnost (pjesme, Zagreb 1987). Napominjem da je knjiga »Opasni prostor« zbirka pjesama, a »Jeka« poema. Zastupljen je u svim antologijama suvremenoga hrvatskog pjesništva. Pjesme su mu prevedene na brojne strane jezike (engleski, njemački, francuski, talijanski, španjolski, slovenski, bugarski, poljski i češki). Zastupljen je i u antologiji »A collection of modern croatian verse« (1965). Predstavljen je u dvojezičnom hrvatsko-engleskom izboru Miroslava Vaupotića »Hrvatska suvremena književnost — Contemporary Croatian Literature (Zagreb 1966). Smatraju ga najizrazitijim predstavnikom poezije ideja i najtipičnijim predstavnikom intelektualističkoga pjesništva u suvremenom hrvatskom pjesništvu. Također da je najizrazitiji i najistaknutiji predstavnik svoga naraštaja (»Krugovi«) u misaonoj poeziji. Kažu da zbog filozofskoga obojenja njegovi stihovi često daju dojam hermetičnosti i hladne nepristupačnosti, ali da se iza toga strogoga pročelja krije uvijek duboko proživljena lirika. Pjesme gradi tako da mu svaki stih bude posebna cjelina. Štedljivost i škrtost njegova izraza

jedinstvena je pojava u modernoj hrvatskoj lirici. Tema njegove poezije je odnos čovjeka i njegova djela, poezija kao nužni oblik opstanka. Njegove ideje su uvijek strastveno i duboko osobno iskustvo. Neki kažu da se njegov pjesnički izraz približava pojmu apstraktne poezije, a da svoj osjećajni doživljaj svijeta dopunjuje filozofskim tumačenjem tragičnoga kao vitalnoga načela stvaranja. Kažu također da je on pjesnik izrazitoga introspektivnog razgovora sa samim sobom i da vlastiti duhovni portret oslikava kao filozofsko biće koje misli. Njegove najbolje pjesme, neposredne i komunikativne, lirski osjećajne, neosporne su vrijednosti. I njegove parabolične novelete i filozofska esejistika imaju profil vlastitoga duhovnoga portreta kao filozofskoga bića koje misli. Tako o njemu kritika. Višeslojno kao svako dobro pjesništvo, Gotovčeva poezija se može doživjeti na više načina. Po mome sudu ispod škrta iskaza i prividno hladna oklopa njegova pjesničkoga izraza vri lava i grgolji lirska kantilena. Treba znati otključati često hermetički zatvorena vrata njegova pjesmoslovlja i spustiti su u dubinu. Prolazit ćemo i mračnim tamnicima, ali će nam uvijek makar i daleko svijetlo osvijetliti izlaz. Gotovčeva najnovija pjesnička zbirka »Zabranjena vječnost«, »zasađena v oblačnih dnevih, v uzah nesrićnih, srcem turobnim, mislih nepriličnih« (F. F. Frankapan), novost je u njegovu pjesničkom stvaralaštvu. Dok se prije osjećao gospodarom svoga svijeta i dionikom dohvatne vječnosti, sada svoje pjesničko govorenje u trenucima vidi kao mrtvi slučaj, kao prazne i nijeme sve crnje rupe. Ali zatvoren i ostavljen u pustinji, pod jarmom i u tami neprijateljskih zvijezda, on ne očajava. Govoreći iz toga mraka i nespokoja, njegove riječi su *Uspravni tumači šutnje*. A biti uspravan kad drugi pokorno kleče, najviše je što jedna poezija može dati izmučenu i progonjenu čovjeku. Na koncu treba reći i to da su Gotovčevi »Autsajderski fragmenti« (objavljeni u časopisu »Kritika« broj 2/1968, 5/1969. i 8/1969) najzanimljiviji i ponajbolji dio suvremene hrvatske esejističke proze.

Božo Kukolja, pjesnik, prevoditelj, pisac igrokaza za djecu, kazališni kritičar, esejist. Osim u časopisima, pjesme je objavio u knjizi »Kap« u zajednici s Miodragom Ašaninom i Borom Pavlovićem. Uvršten je u antologiju poslijeratne hrvatske lirike »Četrdesetorica« (Zagreb 1955), koju su uredili Dobriša Cesarić, Dragutin Tadijanović i Šime Vučetić. Prevodi mnogo i izvrsno s francuskoga, ruskoga i engleskoga. Suradnju i prijevode objavljuje u najuglednijim časopisima. U knjigama je objavio zadivljujuću knjižnicu prijevoda: Crnačka poezija (Zagreb 1955. i 1957), Indijanska poezija (Zagreb 1955. i 1957), Japanska poezija (Zagreb 1955. i 1957), Crni Oefej — izbor iz crnačke i madagaskarske poezije francuskoga izraza (Zagreb 1955), Arapska poezija (Zagreb 1957), Kineska poezija (Zagreb 1958), Korejska poezija (Zagreb 1960), Antologija suvremene francuske poezije od Apollinairea do naših dana (Zagreb 1960), Eskimska poezija (Zagreb 1962), Egipatska poezija (Zagreb 1963), Aimé Césaire — izbor i prijevod pjesama (dvojezično izdanje, Zagreb 1967), Guillaume Apollinaire — izbor i prijevod pjesama (Zagreb 1975). S brojnim je prijevodima zastupljen u Antologiji svjetske lirike (Zagreb 1956), koju su uredili Slavko Ježić i Gustav Krklec. Sudjelovao je u prevođenju Biblije (Zagreb »Stvarnost« 1968. i 1969. i KS 1974, 1981. i 1985). Za »Časoslov naroda božjega« i »Psaltir i zajedničko slavlje« (Zagreb 1972, KS) s latinskoga preveo »Himne«. Svoje prijevode popratio je obavijesnim i esejističkim predgovorima ili pogovorima. Osobito mu je vrijedan esej o suvremenoj francuskoj poeziji, objavljen kao predgovor Antologiji suvremene francuske poezije. Prevodio je i japansku, indijsku i arapsku prozu. Dramatizirao je odnosno uprizorio (ovu je riječ on prvi uveo u hrvatski kazališni rječnik) za dječja kazališta ove igrokaze: »Pinocchio« (prema istoimenom romanu C. Collodija), Priča o hrabrom psiću i dobrom medvjediću (prema igrokazu J. Wilkovskoga), Petar Pan (prema istoimenu

romanu J. M. Bariea), Palčica, Ružno pače, Jan Bibijan (prema istoimenu romanu E. Pelina), Alisa u zemlji čudesa (prema istoimenu romanu L. Carolla), Mačak u čizmama (prema francuskoj narodnoj priči Ch. Perraulta), Dugonja, Trbonja i Vidonja (prema češkoj narodnoj priči), Dječak i njegov leptir (izvorni igrokaz), Don Kihot (prema djelu M. Cervantesa). Surađivao je u tridesetak časopisa i listova (Plava revija, Krugovi, Izvor, Narodni list, Vjesnik, Čovjek i prostor, Republika, Al Mukavelat, Književna tribina, Večernji list, Kerempuh, Mogućnosti, 15 dana, Forum, Telegram, Scena, Kana i dr.). Kazališne kritike objavljivao je u »Vjesniku«, »Narodnom listu«, i »Izvoru«. Izbor iz njegovih kazališnih kritika objavljen je u knjizi »Dramaturški spisi« — suvremena drama i kazalište u Hrvatskoj (Novi Sad 1987), koju je priredio B. Hećimović. O Kukoljevim pjesmama objavljena su do sada tri prikaza, a o prijevodima dvadesetak. O njemu kao kazališnom kritičaru pisao je Nikola Batušić u svojoj knjizi »Hrvatska kazališna kritika« (Zagreb 1971). Batušić je istaknuo pronicavost zapažanja, temeljitost, opširnost, određeni profil, stilsku prepoznatljivost i osobitost te eksplikativnost Kukoljevih kazališnih kritika. Kukolja je veći dio kritika posvećivao tumačima dramskih djela i upravo je u tim kritikama ostavio nekoliko vrlo pronicavih teatroloških analiza. Batušić je Kukolju (uz Berkovića) ocijenio kao najdarovitijega kritičara što ih je kazališni Zagreb imao sredinom pedesetih godina, pa je požalio što on nije ustrajao u tom poslu. O Kukoljevim lutkarskim uprizorenjima pisao je jedan od najboljih hrvatskih lutkarskih pisaca i još neotkriveni pjesnik Milan Čečuk (u časopisu »Umjetnost i dijete«, Zagreb 1975), a pisali su i drugi kritičari. Kukolja je po pozivu prije svega i iznad svega pjesnik. Stoga je nama žao što on nije ustrajao u objavljivanju svoga pjesničkoga djela. Njegove pjesme prethode osloboditeljskom i sjajnom nastupu krugovaškoga naraštaja hrvatske književnosti. Iako je objavio malo pjesama, ono što je objavio na visokoj je pjesničkoj razini po nadahnuću i izražajnim pjesničkim sredstvima. Ne bi smjelo biti ni jedne antologije rađene s ukusom i poštivanjem najboljih pjesničkih vrijednosti bez njegovih pjesama. Potisnuvši izvorno pjesničko stvaralaštvo, Kukolja svoju izuzetnu pjesničku nadarenost iživljava u prevođenju stranih pjesnika. Svojim je prijevodima ukazao na raskošne i bogate mogućnosti hrvatskoga jezika. U hrvatskoj prijevodnoj književnosti suvremenoga svjetskoga pjesništva, posebno onoga francuskoga izraza, Kukoljevi prijevodi čine jedno osobito i samosvojno razdoblje. Po svojim prevoditeljskim dometima Kukolja svakako ulazi u slavnu plejadu najboljih hrvatskih prevoditelja.

Vid Fijan, redatelj, scenograf, dramaturg, prevoditelj, direktor kazališta. U nizu kazališta djeluje preko četrdeset godina (Zagreb, Varaždin, Rijeka, Karlovac, Slav. Požega, Virovitica, Imotski, Prijedor i dr.). Apsolvirao Kazališnu akademiju i Filozofski fakultet u Zagrebu. Kao redatelj (a dijelom i kao scenograf vlastitih predstava) ostvario preko stotinu kazališnih predstava. Od glazbenih spomenimo: Donizetti »Lucia di Lammermoor, Zajc »Viteška ljubav«, Gotovac »Đerdan«, Manotti »Amelija«, Schubert »Tri djevojčice«, Lehar »Zemlja smiješka« i »Ševa«, Benatzky »Kod Bijelog konja«. Od dramskih ističemo: Ogrizović »Hasanaginica«, Šenoa »Lijepa Anka«, Bogović »Matija Gubec«, Strozzi »Zrinski«, Budak »Klupko« te »Na trnu i kamenu« i »Testament«, Krleža »Vučjak«, Shaw »Junak i vojnik« i »Zanat gospođe Warren«, Marivaux »Igra ljubavi i slučaja«, Lope de Vega »Domišljata djevojka«, Weisenborn »Till Eulenspiegel«. Osobito je značajan njegov rad na istraživanju kajkavske komediografske baštine (»Nije vsaki cipeliš na vsaku nogu«, »Hipokondrijakuš«) te starojužnohrvatske komedije XVI. i XVII. st. Dobar dio života posvetio je pedagoškom radu s djecom i mladeži (Centar za estetski odgoj mladih na Trešnjevci u Zagrebu i dr.). O nekim njegovim redateljskim ostvarenjima kazališnih uprizorenja pisano je pohvalno, ali zaokruženi sud o njemu kao redatelju i kazališnom djelatniku još nije izrečen. Uspješno je poticao kazališni i kulturni rad u našim takozvanim provincijama i malenim mjestima i u te svoje pothvate uložio je golem trud, znanje i talente. Osobit redateljski uspjeh postigao je s Ogrizovićevom »Hasanaginicom«. Iako još uvijek djeluje u glavnom hrvatskom gradu Zagrebu i u mjestima izvan Zagreba, već sada ga možemo uvrstiti u red onih naših kulturnih radnika bez kojih bi hrvatsko kazalište bilo siromašnije za jednu jaku osobnost a hrvatska kultura slabija za jedan od onih čvrstih potpornih stupova na kojima se temelji njena snaga i njena neuništivost.

Tugomir Alaupović, pjevač (bariton). Solo pjevanje učio u klasi prof. Zlatka Šira. Počeo je nastupati kao član ansambla »Lado«, mješovitoga zbora Radio-Zagreba i vokalnoga kvinteta »Lisinski«. Kazališnu je karijeru počeo godine 1954. u kazalištu »Komedija« u Zagrebu, a od godine 1955. nastavio kao operni solist HNK. U kazalištu »Komedija« ostvario zapažene likove Homonaya (J. Strauss, Barun Ciganin), kneza (I. Zajc, Viteška ljubav) i doktora (J. Haydn, Život na Mjesecu). U operi HNK tumačio niz uloga lirskobaritonskoga repertoara, istaknuvši se kao Valentino (Ch. Gounod, Faust), Figaro (G. Rossini, Seviljski brijač), Papageno (W. A. Mozart, Čarobna frula), Guglielmo (Mozart, Così fan tutte), Ford (G. Verdi, Falstaff), Jelecki (P. I. Čajkovski, Pikova dama), Balstrode (B. Britten, Peter Grimes), Matija Vlačić (N. Devčić, Labinska vještica). Zbog smisla za scensku komiku tumačio je karakterne likove baritonskoga i basovskoga (buffo) repertoara poput Beckmessera (R. Wagner, Majstori pjevači), Skula (A. Borodin, Knez Igor), crkvenjaka (G. Puccini, Tosca), mlinara Sime (J. Gotovac, Ero s onoga svijeta) i Dulcamara (Donizetti, Ljubavni napitak). Istaknuo se i kao koncertni pjevač. Na praizvedbi televizijske opere god. 1956. u Zagrebu pjevao je ulogu Oca u operi »Putovanje« Ive Lhotke Kalinskoga. Ostvario i niz drugih uspješnih i zapaženih pjevačkih uloga u opernim djelima Puccinija (Gianni Schicchi, Manon Lescaut, Madame Butterfly), Verdija (La Traviata, Il Trovatore), Krste Odaka (radio drama »Majka Margarita«), Brkanovića (Zlato Zadra), J. Gotovca (Dalmaro), Cimarose (Kapelnik), Musorgskoga (Boris Godunov), Brittena (San ljetne noći). Nastupao na domaćim i inozemnim opernim scenama (Osijek, Split, Sarajevo, Novi Sad, Ljubljana, Maribor, Skoplje, Beč, Celovec-Klagenfurt, Graz, Meinz, Frankfurt na Majni, Wiesbaden, Mannheim, Stuttgart, Ostberlin, Prag, Bratislava, Atena, Trst, Bergamo, Genova, Bologna, Napulj, Amsterdam, Rotterdam, Hag, Utrecht, Tokio, Osaka i dr.) i na festivalima (dubrovački, splitski, opatijski). Stotine nastupa na koncertima za Muzičku omladinu. Ljepotom i melodioznošću svoga veoma izražajnog lirskoga baritona, osobnom duhovitošću i inteligencijom kao i instinktom pravoga kazališnoga umjetnika, karakterizirao je malene ali i vrlo važne operne likove, osobito one za koje je bio potreban podroban scenski rad, mimika i pokret. Pjevač istančane muzikalnosti, osobito simpatičnoga scenskoga nastupa. Najbolje je kreacije ostvario u lirskom žanru, da bi se kasnije istaknuo kao tumač komičnih likova baritonskoga i basovskoga repertoara. Za siguran scenski nastup i uvjerljivo tumačenje likova ima zahvaliti i obrazovanju koje mu je dala zagrebačka Klasična gimnazija.

Krešimir Mlač, književnik, folklorist, povjesničar, pravni pisac, prevoditelj, antologičar, urednik. Surađivao u brojnim poznatim časopisima (Krijes, Luč, Obitelj, Hrvatska prosvjeta, Marulić i dr.).Bio je urednik »Luči« i član uredništva »Obitelji«. Izdao zbirku kajkavske lirike »Licitarsko srce« (1934). Pisao je prikaze o kajkavskom pjesništvu. Roman »Mirjana i njen tetak« objavljen je u »Glasu koncila«. U Listu »Marija« izlazile su mu bistričke legende. Zagrebačka »Mladost« izdala mu je (1953) antologiju »Ljubavne narodne pjesme«. U izdanju Nakladnog zavoda Matice Hrvatske izišla mu je poznata i veoma cijenjena antologija »Zlatna knjiga hrvatske narodne lirike« (Zagreb 1972),

s esejem »O hrvatskom narodnom pjesništvu«. U Zborniku za narodni život i običaje (knj. 48, Zagreb 1980) tiskan mu je vrlo zanimljiv rad »Postanak i razvoj hrvatskog tradicionalnog a osobito epskog pjesništva«. Prevodi s engleskog, njemačkog i slovenskog. Pisao je o problemima prevođenja. Izdano mu je nekoliko pravnih priručnika. Bavi se istraživanjima hrvatske prošlosti i pravnom problematikom. Svoje je povijesne rasprave objavljivao uglavnom u časopisima. Raspravu iz zagrebačke prošlosti »Zagrebački kaptol na području katedralne župe sv. Marije« objavio je u monografiji »Sveta Marija na Dolcu« (Zagreb 1985, str. 109—118). Najvažnije njegove povijesne rasprave kao i rasprave o glagoljskoj problematici još su mu u rukopisu. Između ostaloga na objavljivanje čeka i njegova studija »Pregled razvitka našega etnonima«, u kojoj dokazuje da je glagoljica dugotrajnim razvitkom nastala iz klinovoga pisma.

360. godišnjica riječko-sušačke klasične gimnazije

Još jedan veliki jubilej. Prije 360 godina, 23. studenoga 1627, otvoriše isusovci i u Rijeci klasičnu gimnaziju koja je 1. travnja 1896, pod pritiskom mađarona, preseljena na Sušak. I ovu je gimnaziju reforma ukinula — sada je to škola zvana Centar za obrazovanje kadrova u zdravstvu.

Đaci riječke gimnazije, kao i zagrebačke, rado su i često izvodili kazališne predstave. Riječki đaci su već mjesec i pol nakon početka škole izveli neku božićnu igru. Na taj način su isusovci promicali kazališnu umjetnost i u Rijeci, kao što su to činili i u ostalim mjestima gdje su otvorili klasične gimnazije. Đaci riječkoga kolegija (gimnazije) često su nastupali u javnim crkvenim priredbama, na kojima su hrvatskim jezikom krasnoslovili i pjevali.

Nastavni jezik najnižih razreda isusovačkih gimnazija u Zagrebu, Dubrovniku, Požegi i Varaždinu bio je hrvatski. I u riječkoj se je gimnaziji pokušalo talijanski nastavni jezik zamijeniti hrvatskim. Taj pokušaj naišao je na žestoki odpor riječkih talijanaša. U vezi s ovim otporom general isusovačkoga reda Gonzales u pismu od 10. siječnja 1699. priznaje da je jezik kojim se govori u Rijeci hrvatski, pa preporuča da treba ispitati i hrvatsku stranu što ona misli o zamjeni talijanskoga jezika hrvatskim. Ipak nastojanja tadašnjega austrijskoga provincijala Družbe Isusove Alberta Mechtla i nekih drugih isusovaca da se u riječkoj gimnaziji u nastavu uvede hrvatski jezik nisu ovaj put urodila plodom. Talijanaši su tada u Rijeci imali skoro svu građansku vlast, a ponešto i crkvenu. Osim toga izostala je potpora riječkih Hrvata. Zbog nezamjeranja talijanskim elementima koji su bili na vlasti, čak su i pojedini Hrvati isusovci bili protiv uvođenja hrvatskoga jezika u nastavu (ne ponavlja li se nešto slično i u današnjici!). No budući da su Hrvati činili golemu većinu riječkoga stanovništva, u isusovačkoj se crkvi hrvatski propovjedalo svake nedjelje i blagdana (talijanskim samo za veće blagdane). Za hrvatsku »Brašćinu Svetoga Križa« isusovački kolegij izdao je posebni hrvatski jezično zanimljivi priručnik »Brašno duhovno« (1693) autora Nikole Hermona. Kršćanski nauk tumačio se hrvatski, hrvatski se propovijedalo i ispovijedalo. Isusovci »ričkoga kolegija« sastavili su i tiskom izdali god. 1768 (u Trnavi) misijski priručnik na hrvatskom jeziku »Knjižica duhovna«, u kojemu je bilo pjesama i iz sjeverne Hrvatske. Također su izdali i katekizam »Nauk Krstjanski« s poukom u čitanju. Na taj su način širili i pismenost u hrvatskom puku. Krasnoslov i pjevanje hrvatskih pjesama i prikazivanja crkvenih misterija na hrvatskom jeziku već smo spomenuli.[39]

Među prvim nastavnicima riječke isusovačke gimnazije bio je i Juraj Habdelić. Gimnaziju su pohađali ovi kasniji dičnici: Ivan Zajc, Adolf Veber Tkalčević, Franjo Rački, Eugen Kvaternik (klasičnu gimnaziju polazio je najprije u Zagrebu pa zatim u Rijeci), Erazmo Barčić, Antun i Ivan Mažuranić, Ivan Crnčić, Matko Baštijan. God. 1848. hrvatska vlada na čelu s banom Jelačićem uvodi u gimnaziju hrvatski jezik kao obvezatni predmet. God. 1849. na gimnaziji predaje poznati književnik i jezikoslovac Fran Kurelac, koji je predlagao i nastojao da hrvatski književni jezik bude sinteza narodnoga govora i govora pisanih, starih spomenika (napisao je upravo klasične uzorke toga jezika). Kurelac se oštro borio protiv zagrebačkoga jezičnoga kruga (porugljivo ih je nazivao »ahavcima«), koji su svoj jezik izgrađivali na Vukovim spisima. Iako se Kurelčeva jezična takozvana riječka škola nije dugo održala, ostalo je iza njega književno djelo koje se odlikuje stilističkom jedrinom, ljepotom izričaja i oživljavanjem »mrtvih« riječi. Dodajmo još na koncu da su godine 1902. na riječkoj gimnaziji đaci na maturi polagali pet slovnica: staroslavensku, hrvatsku, njemačku, latinsku i grčku.

U riječkoj industriji i brodogradnji zaposlen je veliki broj inženjera. Najnovija istraživanja psihologa Milana Puhana, Slovenca, dokazuju da su »daleko najbolji inženjeri oni s klasičnom spremom«. Nekada je, kaže Puhan, učenik iz gimnazije izlazio kao ličnost. Danas nama aktivnih znanja, samo pasivna. »Prava škola je ona koja daje visoki prag tolerancije znanja jer se tehnička znanja zaboravljaju i kvare. Danas su naši srednjoškolci u lošoj situaciji, biranje zanimanja i škola naša je nacionalna katastrofa. Zapamtite, 'prazan' čovjek je vrlo opasan, a takvih je danas mnogo.«[40] Stoga prikaz rada riječko-sušačke Klasične gimnazije završujemo riječima Zvonimira Zmajića: »Eto, tako je gimnazija širila luč prosvjete, znanja i kulture, započeta od vrijednih isusovaca, pred tri i pol stoljeća.«[41]

350. godišnjica varaždinske klasične gimnazije

Prema istraživanjima Miroslava Vanina, prva varaždinska gimnazija (isusovačka) otvorena je u školskoj godini 1636/1937 (prva dva razreda), dok su treći i četvrti razred otvoreni u školskoj godini 1637/1638. Stoga se kao godina osnutka uzima godina 1637, pa se dakle 350. godišnjica utemeljenja varaždinske Klasične gimnazije navršila godine 1987. U drugom razredu (Principia) naučavao je magister Juraj Habdelić, kasniji istaknuti hrvatski pisac. Već prve školske godine bilo je 250 đaka, dok se je druge godine upisalo čak 300 učenika. Četvrti razred otvoren je zbog toga, što su godine 1637. lepoglavski pavlini prestali primati u svoju gimnaziju vanjske đake. Školske godine 1638/39. otvoren je peti gimnazijski razred (Poesis), a tek godine 1644/45. šesti razred (Rhetorica). Profesor u šestom razredu bio je o. Boltižar (Baltazar) Milovec, poznati kajkavski pisac, dobar pjesnik i vrstan govornik, nazvan »Cicero Croatiae« (već se ni ne čudimo što ga ne nalazimo u novim i najnovijim enciklopedijama i povijestima književnosti, iako ga spominje Slavko Ježić u svojoj knjizi »Hrvatska književnost od početka do danas 1100—1941«, Zagreb 1944, str. 126).

Oko god. 1652. isusovci stranoga podrijetla predlagali su, da se varaždinska gimnazija ukine i preseli u Ptuj. Tome su se usprotivili Juraj Habdelić i isusovački misionar u hrvatskim krajevima Slovenac Juraj Gailer. Kao jedan od razloga za ostanak gimnazije u Varaždinu Gailer navodi i to da »Hrvati (tota Croatica natio) ne mare za obrt nego vole izabrati knjigu ili oružje« (Vanino, II, str. 371). Zahvaljujući Habdeliću i Gaileru, gimnazija je ostala u Varaždinu. U prvoj polovici XVIII. st. bečki dvor je pokušao uvesti u varaždinsku gimnaziju njemački jezik, ali u tome nije uspio. No 28. kolovoza 1769. bečki dvor je naredio hrvatskom Kraljevskom vijeću (Consilium Croaticum) da se u tri niža razreda uvede njemački jezik kao nastavni. Da izigra

naredbu, Kraljevsko vijeće na prijedlog gimnazijskog rektora Petra Skenderlića pristaje na uvođenje njemačkog kao nastavnog jezika, ali postupačno dok đaci ne nauče njemački. I doista se je s učenjem njemačkoga jezika odugovlačilo, izgovarajući se na nedostatak potrebnih knjiga, pa je tako naredba bečkoga dvora prilično dugo zaobilažena. Koncem XVIII. st. u sklopu gimnazije nastala je prva hrvatska obrtnička škole, u kojoj je nastavni jezik bio hrvatski. Događaj poučan za današnjicu, u kojoj se dogodilo obratno: usko usmjerene tobože praktične škole progutale su humanističke — na štetu i jednih i drugih. Otpor učenju njemačkoga jezika isusovački kolegij posvjedočio je i na taj način, što je priređivao kazališne predstave na hrvatskom jeziku. Poznata je jedna od tih predstava, »Tomirida«, priča o junačkoj skitskoj kraljici koja je nadvladala i ubila Cira.

O varaždinskom gimnazijskom kazalištu malo je vijesti. Prva vijest je iz god. 1637, a posljednja iz god. 1771. Repertoar je bio veoma raznolik. Začudo bilo je malo predstava s gradivom iz hrvatske povijesti, čime se varaždinska gimnazija veoma razlikuje od zagrebačke istoga doba. Zagreb je tada hrvatskiji grad od Varaždina. U Varaždinu je uz brojnu njemački posadu bilo mnogo i njemačkoga građanstva. God. 1725. prikazana je drama »Ivan Drašković«, sadržaj koje su banove borbe za Petrinju na izmaku XVI. st., koju je jamačno napisao Žiga Petričević. Drama »Toma Nádasdy« prikazivana je god. 1941. God. 1750. izvedena je drama »Kralj Sejslav«, sa sadržajem uzetim iz Rattkayeve povijesti kraljeva i banova hrvatskih. Ista drama, u kojoj se prikazuje kako je kralj hrvatski bezbožno ustao na rođenoga oca (Croatiae Regem in Parentem impium), izvedena je godine 1769. Kao i u zagrebačkoj, tako se i u varaždinskoj gimnaziji XVII. i XVIII. st. komedija slabo njegovala. No ipak su izvodili i komedije. Tako je god. 1762. izveden nekakav šaljivi komad, koji je sastavio tadašnji magistar Josip Mikoczi, za koga suvremenik piše da je svojim prirođenim humorom natjerao u smijeh i najmrklije melankolike (Poeseos professor pro faceto quo est ingenio vel vultuossimis risus excivit — Vanino, II, str. 423).

Ne zna se pouzdano kada je u Varaždinu prvi put izvedena predstava na hrvatskom jeziku. Prva zajamčena vijest je iz godine 1771. Te godine je na hrvatskom jeziku (Croatico idiomate) prikazana već spomenuta drama »Tomirida«. Drame izvođene pod vedrim nebom vjerojatno su se izvodile na hrvatskom jeziku, jer su bile namijenjene građanstvu i puku koji nisu razumjeli ni latinski ni njemački. Svakako da već tada, usprkos nametanju njemačkoga jezika, hrvatski jezik pomalo osvaja ono mjesto koje mu po svim pravima pripada. Zabilježeno je da je rektoru đačke Marijine kongregacije grofu Ivanu Draškoviću za rođendan godine 1674. poklonjen hrvatski pisan »Zagrebački priručnik«, što ga je rektor zagrebačkoga isusovačkoga kolegija o. Mijo Škrlec dao »z novič« tiskati u Beču god. 1674. Hrvatskim (kajkavskim) jezikom su bile pisane i upisnice Bratovštine muke i smrti Isusove. Ista Bratovština je godine 1733. kupila i među pismene članove podijelila jednu hrvatsku knjižicu, koju je napisao nepoznati nam pučki misionar isusovačkoga reda (možda je to bio misijski priručnik iz godine 1727, a možda još nepoznata kajkavska knjižica). Hrvatski se propovijeda u crkvi i na pogrebima. Na hrvatskom jeziku se poučava kršćanski nauk (javne pouke nije bilo na njemačkom jeziku). U kućnoj knjižnici varaždinskoga isusovačkoga kolegija bilo je i knjiga hrvatskih pisaca (Šimunić, Krčelić, Mikalja, Jambrešić).

Svakako možemo reći, da je i u Varaždinu latinski jezik bio obrana protiv nametanja njemačkoga i mađarskoga jezika. No u varaždinskoj Klasičnoj gimnaziji njegovala se i ljubav za hrvatski jezik. Ne samo za građane i za puk đaci i za plemstvo izvode predstave na hrvatskom jeziku. Tada je to bilo osobito važno, jer je u XVIII. st. Varaždin sjedište i stjecište brojnih velikaša

i plemića Banske Hrvatske. Od godine 1755. do velikoga požara 29. travnja 1776, koji je uništio mnoge zgrade, Varaždin je glavni grad Hrvatske. U njemu zasjeda Sabor i ustoličuju se banovi. U njemu je i sjedište glavne uprave (Hrvatsko kraljevsko vijeće, Banski stol).

Varaždinska Klasična gimnazija odgojila je mnoge učene i glasovite ljude. Najpoznatiji je od njih jezikoslovac i filolog *Vatroslav Jagić*, obrtnički sin. Jagić je ustvari duhovno dijete dviju klasičnih gimnazija: varaždinske i zagrebačke. Gimnaziju je polazio najprije u Varaždinu pa nastavio u Zagrebu, tako da on svojim školovanjem spaja dva hrvatska glavna grada: Varaždin — glavni hrvatski grad u drugoj polovici XVIII. st. — te kasniji i današnji glavni grad Hrvata Zagreb. Studirao je klasičnu filologiju ali je, upoznavši Miklošiča, postao slavist i to jedan od najvećih i najslavnijih. Dokazao je da je glagoljica starija od ćirilice. Bio je dobar stilist, osobito kada je pisao na njemačkom ili latinskom jeziku. Odgojio je mnoge poznate slaviste. Kroz nekoliko desetljeća bio je prvak (priznati) cjelokupne slavistike. Kada bi se sve što je napisao tiskalo u knjigama od po 200 stranica, bila bi to knjižnica od 100 svezaka. No jedna od najvažnijih teorija ovoga velikoga i svestranoga znanstvenika nije se održala — postavka o podrijetlu glagoljice. Jagić je izum glagoljskoga pisma pripisao Konstantinu-Ćirilu, smatrajući da ga je Ćiril izradio po uzoru na grčko kurzivno-minuskularno pismo. Ta se pretpostavka danas sve više napušta, iako je školnička znanost, pozivajući se na *Panonske legende* kao jedini izvor i dokaz, još grčevito brani. Branitelji pretpostavke o ćirilometodskom podrijetlu glagoljice zaboravljaju, da čak ni Jagić nije Panonske legende smatrao osobito pouzdanim izvorom. On prilično porugljivo kaže da po legendama ispada kao da je Konstantin-Ćiril glagoljska slova izumio najedamput, »po božjem nadahnuću« i »kao da su mu iz Minervine glave gotovo iskočila«. Međutim, nastavlja Jagić, izum slova nije posao jednoga trenutka, već dugoga razmišljanja i dogovaranja s pomagačima.[42] Polazeći od Jagićeve ispravne misli da izum slova nije posao jednoga trenutka, mi se također pridružujemo onima koji glagoljsko pismo smatraju hrvatskim samosvojnim pismom nastalim kao rezultat dugotrajnoga razvitka u davnim predćirilometodskim vremenima.

4. Nadbiskupska klasična gimnazija i Dječačko sjemenište u Zagrebu

U prigodi proslave 380. godišnjice zagrebačke Klasične gimnazije zaboravilo se, ne znamo zbog čega, na Nadbiskupsku klasičnu gimnaziju u Zagrebu, koja je prošle 1987. godine slavila 60. godišnjicu početka rada gimnazije. Tim više je to žalosnije, što je ova gimnazija — jedina preostala klasična gimnazija u nas (sada bez prava javnosti) — zelena i plodonosna grana baš zagrebačke Klasične gimnazije 380. godišnjicu koje slavimo. Ova kratka nacrtna povijest Nadbiskupske klasične gimnazije i Dječačkog sjemeništa nije temeljita i iscrpna studija, već više upozorenje da bi takvu studiju trebalo napisati. Pri izradi ove nacrtne povijesti poslužio sam se prigodnim spisom za internu uporabu »Dječačko Sjemenište Zagreb 1929—1969.«, izdanom u Zagrebu 13. lipnja 1969. koji je izdalo zagrebačko Dječačko sjemenište u prigodi 40. godišnjice preseljenja Sjemeništa i gimnazije iz Kaptola u novosagrađene dvore na Šalati. Osobito su mi dragocjeni bili podaci koje su u ovom spisu objavili sadašnji rektor Sjemeništa i gimnazije o. Josip Antolović D. I. i bivši gimnazijski profesor (sada u mirovini) Josip Berka.

U Nadbiskupskoj klasičnoj gimnaziji — sada Interdijecezanska srednja škola

za spremanje svećenika — samo u prvih 40 godina iškolovalo se 16.000 đaka, koji su kasnije zauzeli ugledna mjesta u crkvenim i građanskim redovima hrvatske domovine. Kroz to vrijeme djelovao je u gimnaziji veliki broj profesora, od kojih su neki odigrali veliku ulogu u hrvatskom kulturnom životu. Nadbiskupska klasična gimnazija, kako se je sjemenišna gimnazija zvala do godine 1948, imala je prije i za vrijeme drugog svjetskog rata najbolji profesorski zbor u Zagrebu. Mnogi gimnazijski profesori postadoše kasnije sveučilišni profesori i općepriznati znanstvenici i kulturni radnici.

Evo imena nekih profesora (abecednim redom): *Đuro Arhanić*, filolog i pisac (više u nastavku); *Bogdan Babić*, geolog, prirodoslovac i kemičar, pisac srednjoškolskih priručnika, suradnik HKD sv. Jeronima; *Josip Berka*, pjesnik i prozni pisac (više u nastavku); *David Bogdanović*, književni povjesničar, direktor sjemenišne gimnazije, među ostalim izdao »Antologiju hrvatske lirike« (Zagreb 1924); *Josip Buturac*, crkveni povjesničar i arhivist (jedan od najboljih arhivskih stručnjaka); *Mirko Cerovac*, profesor hrvatskoga i latinskoga jezika, pisac pravopisnih priručnika za uredske kadrove i filmskih scenarija; *Avelin Čepulić*, sjemenišni zavodski liječnik, profesor higijene, suradnik i sljedbenik Ivana Merza; *Drago Čepulić*, profesor filozofije; *Zvonimir Doroghy*, pisac priručnika za latinski jezik i zbirke »Blago latinskog jezika« (Zagreb 1966), suradnik i član središnjeg uredništva Hrvatske Enciklopedije, objavio mnogo članaka i rasprava o grčkim i rimskim klasicima, o grčkoj i rimskoj povijesti, o staroj hrvatskoj povijesti i o hrvatskom preporodu u Istri; *Vladoje Drapczynski*, poznati matematičar i fizičar; *Petar Grgec*, jedan od naših najvećih katoličkih pisaca (o njemu više u nastavku); *Ivo Horvat*, pjesnik (Zvuci osame — 1925, Riječi srca — 1928, studija o Hermanu Bahru); *Petar Karlić*, ugledni povjesničar (osim radova iz nacionalne povijesti, objavio je nekoliko dotada nepoznatih djela južnohrvatskih pisaca); *Karlo Kempni*, profesor na nekoliko fakulteta zagrebačkoga Sveučilišta; *Jeronim Korner*, pjesnik (više u nastavku); *Kruno Krstić* (umro 6. prosinca 1987), jezikoslovac i jedan od najboljih suvremenih hrvatskih filozofa, povjesničar i enciklopedist; *Blaž Madjer*, kasnije sveučilišni profesor i priznati klasičar; *Miroslav Magdalenić*, skladatelj, svoje stvaranje temelji najčešće na međimurskom glazbenom folkloru, skladao operu »Krapinski sudec« prema libretu Tomislava Prpića, bavio se i pedagoškim i publicističko-kritičarskim radom; *Tomo Matić*, književni i kulturni povjesničar, direktor Klasične gimnazije u Osijeku 1919—21. i direktor Nadbiskupske klasične gimnazije, osobito proučavao veze hrvatske književnosti s francuskom i talijanskom, kasnije predsjednik Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti; *Ivan Oršanić*, esejist; *Božidar Širola*, poznati skladatelj i muzikolog; *Zdenko Škreb*, germanist, danas šef katedre za njemački jezik na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, poznati i priznati stručnjak za njemački jezik i književnost (osobito poznat po radovima s područja opće teorije književnosti i stilistike); *Ivan Škreblin*, kasnije profesor na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu; *Pavao Tijan*, član središnjega uredništva Hrvatske Enciklopedije, pokretač i suradnik neizdanoga Pomorskoga leksikona; *Mate Ujević*, pisac i kulturni radnik (više u nastavku); *Dušan Žanko*, kulturni i kazališni radnik, izdavač poznate antologije »Hrvatska Marijanska lirika«.

U poslijeratnom razdoblju predaje u sjemenišnoj gimnaziji nekoliko poznatih i priznatih stručnjaka. Tu je u prvom redu *Ljubomir Maraković*, uz Petra Grgeca najistaknutija ličnost hrvatskoga katoličkoga pokreta, svestrano školovan, izvanredan stručnjak za hrvatsku, francusku i svjetsku književnost, priznati književni kritičar; pisac djela (još i danas otkriće) »Hrvatska književnost 1860—1935. Stilsko-razvojni pregled.«, Zagreb 1936, posebni otisak; u Hrvatskoj Enciklopediji urednik za film, usporednu literaturu i teoriju književnosti. Zatim *Josip Nagy*, poznati povjesničar i filolog, jedan od najboljih

stručnjaka za stariju hrvatsku povijest osobito diplomatičku. Neko vrijeme je predavao i *Milutin Mayer*, romanopisac i političar, bivši narodni zastupnik, jedan od najplodnijih svetojeronimskih pisaca. Spomenimo još neke prijeratne i poslijeratne profesore, vrsnike u svojoj struci: *Marin Šemudvarac*, profesor prirodnih znanosti; *Janko Raznožnik*, profeosr matematike i astronomski zanesenjak; *Albe Šokčić*, profesor povijesti; *Slavko Šarić*, profesor latinskoga; *Stjepan Hosu*, profesor latinskoga, jedno vrijeme sveučilišni asistent, suradnik HKD sv. Ćirila i Metoda — sv. Jeronima; *Ivan Šturlan*, profesor grčkoga i latinskoga jezika; *Nikola Švigir*, profesor povijesti i zemljopisa; *Josip Badalić*, pisac, profesor hrvatskoga jezika.

Nadbiskupska klasična gimnazija iškolovala je i odgojila mnoge poznate ličnosti našega društvenoga i kulturnoga života. Navodim samo neke: kardinal dr. *Franjo Kuharić*, zagrebački nadbiskup i metropolit, prvi biskup koji se školovao u sjemenišnoj gimnaziji; *dr. Đuro Kokša*, pomoćni zagrebački biskup, bivši rektor Hrvatskoga zavoda sv. Jeronima u Rimu, sastavljač i izdavač do sada najbolje antologije duhovnoga pjesništva »Hrvatska duhovna lirika« (Rim 1968), kao sjemenišni pitomac uređivao đački list »Zumbuli«; *Josip Crnković*, kanonik zagrebačkoga prvostolnoga kaptola; *dr Antun Ivandija*, poznati povjesničar umjetnosti, kanonik zagrebačkoga prvostolnoga kaptola, predsjenik HKD sv. Ćirila i Metoda (prije: sv. Jeronima); *Ivan Tišer*, kanonik i kancelar zagrebačkoga prvostolnoga kaptola; *Ignacije Hrastić*, kanonik čazmansko-varaždinskoga kaptola i dekan; *dr. Ivan Golub*, književnik, profesor dogmatike na TF u Zagrebu; *Vlado Zagorac*, profesor liturgike na TF u Zagrebu; *dr. Adalbert Rebić*, profesor Staroga zavjeta na TF u Zagrebu i teološki pisac; *dr. Vjekoslav Bajsić*, profesor filozofije na TF u Zagrebu i teološki pisac; *dr. Josip Ladika*, poznati kateheta studentske mladeži, direktor »Glasa Koncila«; *dr. Josip Kribl*, pisac, vicerektor Bogoslovnoga sjemeništa u Zagrebu; *Danijel Sabo*, vicerektor Bogoslovnoga sjemeništa u Zagrebu; *Augustin Korpar*, najplodniji pisac aforizama u hrvatskoj književnosti (u razdoblju od sedam godina izdao pet knjiga aforizama); *dr. Ivan Kopić*, dogmatičar na VBŠ Đakovo; *Josip Štimac*, profesor klasičnih jezika na VBŠ Đakovo; *dr. Ivan Jemrić*, profesor prava na VBŠ Đakovo; *Vladimir Pavlinić*, bivši dugogodišnji urednik »Glasa Koncila«; *Ivon Ćuk*, prerano umrli plodni i poznati pisac, osnivač Glasnika sv. Antuna (kasnije »Veritas«); *Franjo Šipušić*, urednik Glasnika Srca Isusova i Marijina; *Branko Anđelić*, *Ivan Cindori* i *Nikola Šipušić* — afrički misionari koji djeluju u Zambiji; *Ivan Matijaca*, korčulanski opat; *Vladimir Ružđak*, svjetski poznati operni pjevač i skladatelj; *Valentin Putanec*, romanist, jezikoslovac i rječničar (poznat mu je i cijenjen francusko-hrvatski rječnik), sveučilišni profesor; *Josip Restek*, akademski slikar; *Josip Antolović*, plodni pisac (poznat mu je niz »S duhovnim velikanima kroz mjesece u godini«), sadašnji rektor Sjemeništa.

Odavno se željelo da se u Zagrebu, pored bogoslovnoga, utemelji i dječačko sjemenište. U tom cilju je zagrebački nadbiskup Juraj Posilović (1894—1914) ostavio svotu od 560.000 kruna. Idejni a djelomično i praktični utemeljitelj Dječačkoga Sjemeništa je kasniji sarajevski nadbiskup dr. Josip Stadler, tada sveučilišni profesor u Zagrebu. Posilovićeve i Stadlerove zamisli u cijelosti je ostvario dr. Antun Bauer, zagrebački nadbiskup (1914—1937), rektor Hrvatskoga Sveučilišta 1906/1907, pokrovitelj JAZU i pokrovitelj Društva s. Jeronima. Nacrt za novo sjemenište naručio je on od poznatoga arhitekta Josipa Vancaša (1859—1932). Sjemenište se trebalo graditi na Rebru, ali je zbog prvoga svjetskoga rata ostvarenje te zamisli odgođeno. Odmah nakon rata predloženo je, da se za Sjemenište pregradi i dogradi zgrada Nadbiskupskoga orfanotrofija, ali se nadbiskup Bauer s time nije složio, jer je želio modernu zgradu. Kada je određeno da se Sjemenište gradi na današnjem mjestu (Šalata, Voćarska 106),

nacrti su naručeni od također poznatoga arhitekta i urbanista Jurja Neidhardta i po njima je izgrađena sjemenišna zgrada i gimnazija. Kamen temeljac (ispod današnje sjemenišne zvjezdarnice) postavljen je 25. lipnja 1927. Sjemenišni sklop sastoji se od više velikih međusobno povezanih dvokatnih i trokatnih zgrada, s oko 450 prostorija i oko 50 hodnika te preko 800 vrata. U tom sklopu izgrađene su zgrade za stanovanje, gimnazijske zgrade, kuhinja, blagovaonice, bolnica, crkva, kabineti (fizikalni, kemijski, prirodoslovni), gimnastička dvorana (gombaonica) i drugo. U središtu gimnazijske zgrade podignuta je masivna kula sa zvjezdarnicom, koja se do prošloga rata po opremi i postignućima natjecala sa zvjezdarnicom na Popovu tornju u Gornjem gradu. U dijelu sjemenišnih zgrada danas se nalazi Vojna bolnica. Sjemenišnim đacima ostao je samo gimnazijski dio zgrade.

Novoutemeljeno Nadbiskupsko dječačko sjemenište najprije se nalazilo u prostorijama Nadbiskupskog sjemeništa na Kaptolu, gdje su zbog malena broja bogoslova mogli stati i dječački sjemeništarci. U nove zgrade na Šalati prvi su se đaci smjestili još u listopadu 1928. Svi sjemeništarci iz zagrebačkoga Kaptola i pitomci đakovačke biskupije u novo su se Sjemenište na Šalati službeno doselili početkom godine 1929, pa se stoga ta godina uzima kao godina početka djelovanja Sjemeništa. Sjemenište je 8. lipnja 1929. svečano blagoslovio nadbiskup Bauer — »Bogu na slavu i hrvatskom narodu na korist«. Nova sjemenišna crkva posvećena je i otvorena 15. listopada 1931. Prvim rektorom imenovan je dr. Fran Barac, sveučilišni profesor, koji je vodio samu gradnju. Duhovnikom đaka postao je isusovac Karlo Leopold. Odgojitelji su bili dijecezanski (biskupski) svećenici iz Zagreba i Đakova, a od početka školske godine 1937/38. isusovci. (Sjemenišna gimnazija imala je priznato pravo javnosti, to jest svjedodžbe te gimnazije priznavale su građanske vlasti jednako kao i svjedodžbe građanskih odnosno svjetovnih škola. To pravo javnosti ukinuto je godine 1948.) Dotadašnjega rektora dr. Frana Barca naslijedio je u rektorskoj časti o. Stjepan Jambreković.

Fran Barac (1872—1940), sveučilišni profesor i kanonik, prvi rektor Dječačkog Sjemeništa, bio je istaknuta ličnost u hrvatskom kulturnom životu. Gimnaziju i bogosloviju završio je u Zagrebu. Godine 1915/1916. bio je rektor zagrebačkoga Sveučilišta. Rektor je Nadbiskupskoga dječačkoga sjemeništa od godine 1929. do 1937. Pisac srednjoškolskih priručnika iz liturgike i dogmatike. Posebice se bavio apologetikom i poviješću religije. Osobito mu je vrijedna rasprava »Prehistorija, etnologija i znanost religija u apologetici« (1923). Njegov najvažniji rad je »O modernoj katoličkoj apologetici« (1907). Bio je izvrstan pedagog. U doba svoga rektorovanja u Dječačkom Sjemeništu je okupio oko sebe sposobne sjemenišne poglavare i reprezentativan profesorski zbor.

Sav školski i izvanškolski sjemenišni život bio je posvećen učenju (opis sjemenišnoga života i aktivnosti odnosi se ponajviše na međuratno razdoblje, danas je stanje nešto drukčije iako prema okolnostima u biti isto). No izvan učenja našlo se dosta vremena za bavljenje književnom i kulturnom djelatnošću, glazbom i športom. Najživlje se književno djelovalo u razrednim ili međurazrednim literarnim društvima, ali su se izdavali i prigodni ili trajniji listovi i listići i pisale zidne novine. Sjemenište je imalo i svoju kinodvoranu (ima je i danas, dakako uz televiziju). U njoj su se prikazivali najpoznatiji svjetski filmovi, izuzevši neetičkih ili nemoralnih. U kinodvorani su se ujedno priređivale i kazališne predstave, u kojima su glumili sjemenišni đaci, koji su ujedno bili i redatelji, scenografi i dr. Svakome je prema želji i darovitosti bila omogućena glazbena pouka. Glazbena djelatnost je bila zaista mnogostruka: pjevački zborovi, limena glazba, tamburaši, violinisti, orguljaši i drugo. Kada bi na

crkvenim orguljama svirao pokojni Vladimir Ruždjak, crkva bi se napunila ljubiteljima dobre glazbe.

Od športova najpopularniji je bio naravno nogomet, pa zatim stolni tenis i tenis. Bila su izgrađena dva nogometna igrališta i tenisko igralište, a u nekoliko se dvorana moglo igrati stolni tenis. Igrala su se razredna i međurazredna prvenstva te prvenstvo gimnazije. Radi očuvanja zdravlja i ispravnoga tjelesnoga razvitka, redovito se išlo na takozvane male i velike šetnje u prirodu. Za gradskih šetnji katehete su upoznavali đake s gradom i njegovim kulturnim znamenitostima. Priređivani su izleti u širu i dalju okolicu Zagreba, a ponekad i u udaljenije krajeve i mjesta. Na izletima se vodilo računa o tome, da se đaci upoznaju sa značajkama i znamenitostima dotičnoga kraja ili mjesta, sa starim gradovima i dvorcima, s narječjem (posebno kajkavskim), sa životom i ljudima. Sjemenište je imalo i bogatu knjižnicu, svakome na raspolaganju prema želji i uzrastu. U pripremi za školu i u učenju đacima su pomagali razredni katehete i takozvani duktori (duktori ili voditelji bili su birani iz redova najboljih đaka). Jedan od najboljih i najomiljelijih kateheta (vjeroučitelja) bio je pok. Mato Jović. Uzevši u obzir da je u sjemenišnoj gimnaziji djelovao najbolji profesorski zbor u Zagrebu, sjemenište je dakle omogućavalo svojim pitomcima najbolje i najpotpunije humanističko školovanje po najboljim uzorima. Kada je koji đak iz sjemenišne prešao u koju drugu gimnaziju, u novoj je gimnaziji bio redovito zapažen po izuzetnu znanju. Svi sjemenišni đaci nisu postajali svećenici, veliki dio njih je odabrao građanska zanimanja i u njima se istaknuo. Stoga je Sjemenište sa svojom gimnazijom bilo, a i danas je, jedna od najboljih i najznačajnijih školskih ustanova hrvatskoga naroda, bez koje bi hrvatska kultura i uljudba bile nenadoknadivo siromašnije.

I u miru i u ratu sviralo se, slikalo i književno stvaralo. Izlazili su razni časopisi (»Ogledi«, »Opuscula«, »Cahiers«), od kojih je najpoznatiji bio »Zumbuli«. Neko je vrijeme urednik »Zumbula« bio današnji pomoćni biskup zagrebački dr. Đuro Kokša, tada sjemenišni pitomac. Danas đaci Dječačkoga sjemeništa izdaju svoj list »Ostvarenja«, namijenjen sjemenišnoj zajednici. Veoma su zanimljivi šapirografirani časopisi na latinskom jeziku, koje je izdavao profesor latinskoga i hrvatskoga jezika (kasnije i ruskoga) Josip Berka. Prof. Berka u svojim se predavanjima često i rado služio crtežima, a i svoje je đake poticao da izrađuju slike iz rimskih starina (rimski tabor, oružje, odjeća i sl.). Tako je poznati pjevač svjetskoga glasa Vladimir Ruždak kao petoškolac nacrtao tušem prema vlastitoj zamisli prizor kako senatori vijećaju u senatu. Na latinskom satu prof. Berke često se predavalo i govorilo latinski. Prof. Berka je svoje đake ocjenjivao kako je to bilo propisano školskim zakonom, ali bi na kraju školske godine tražio od đaka da sami sebe međusobno javno ocijene. I začudo: đačke ocjene uglavnom su se slagale s profesorovima, iako đaci prije toga nisu znali kako ih je profesor ocijenio. Uz vježbe u razgovoru đaci su vježbali i pisanje kraćih slobodnih latinskih sastavaka. Izbor najboljih sastavaka prof. Berka je složio u zbirke. Tako je pred Božić godine 1933. izišla zbirka kraćih sastavaka različita sadržaja »Quartanorum sextanorumque opuscula Latina«. Posljednja meni poznata zbirka latinskih sastavaka (Quartanorum opuscula Latina) pod naslovom »Flores iuventutis« izdana je godine 1940 (Zagrabiae MCMXL). U njoj su objavljeni razni latinski sastavci — od pjesama u prozi do izvještaja o razrednoj nogometnoj momčadi — tadašnjih četvrtoškolaca (V. Fijan, M. Fijačko, M. Crnković, I. Brčković, M. Marčinko, I. Bišćan, M. Vugrinčić, M. Tunuković, J. Trpčić, F. Šoštarčić i J. Šimunec). Slično tome izdavani su i sastavci na hrvatskom jeziku pod naslovom »Listići«. Po uzoru na latinske i hrvatske prof. Slavko Šarić izdao je godine 1934. i zbirku francuskih sastavaka »Des nos cahiers«.

Treba posebno spomenuti i nekoliko odgojitelja. *O. Ivan Kukula* bio je prefekt još kao dijecezanski svećenik, kasnije je bio duhovnik i generalni prefekt. U jesen godine 1942. došao je za duhovnika *o. Anđelko Jurić*, prije toga misionar u SAD, učitelj novaka i provincijal; obnašao je dužnost i sjemenišnog rektora. Osobito je voljen i štovan bio generalni prefekt *o. Mato Dragan Jović*, kasnije nadaleko poznati pučki misionar; u zajednički sjemenišni život pored potrebne strogosti unosio je vedrinu, radost, zadovoljstvo, dobrotu i razumijevanje za pitomce (osobito za one koji su izgubili naklonost za svećenički poziv). Pomagač i suradnik o. Jovića i o. Jurića bio je *o. Antun Fostač*, kasnije generalni prefekt i rektor Sjemeništa — koga su pitomci također voljeli.

Kako već u početku spomenusmo, sjemenišna je gimnazija osobito izvan Sjemeništa bila poznata po svom profesorskom zboru. Ovdje ćemo skicirati portrete samo nekolicine , kojima još nije dano dostojno mjesto u našim enciklopedijama i kulturno-književnim povjesnicama.

Petar Grgec (15. II. 1890—22. VIII. 1962), književnik, povjesničar, pjesnik, publicist. Prošle 1987. godine proslavljena je 25. godišnjica njegove smrti. U enciklopediji (EJ, 4, Zagreb 1986, 595.) kažu za njega, da je »pisac velike erudicije, koji je dosljedno ispovijedao svoj nazor na svijet, odnjegovan u isusovačkoj gimnaziji«. Bibliografija njegovih radova (oko 700 naslova) objavljena je u knjizi: Petar Grgec, Bijeg u djetinjstvo, HKD Sv. Ćirila i Metoda, Zagreb 1972. Znatan dio njegova književnoga osobito pjesničkoga stvaralaštva ostao je u rukopisima. Posebno se i veoma uspješno bavio pučkim pjesništvom. U svojim epohalnim i danas još aktualnim radovima »Na izvorima pjesništva« (Zagreb 1940) — za ovu je knjigu dobio državnu nagradu — i »Razvoj hrvatskog narodnog pjesništva« (Zagreb 1944) iznosi on izvorne poglede na usmeno pučko pjesništvo, »koji za razliku od tadašnjih stereotipnih shvaćanja upućuju na izražajne pjesničke kvalitete te poezije« (Tanja Perić-Polonijo). Ovim radovima treba dodati i hrestomatiju »Hrvatske narodne pjesme« (Zagreb 1943). Među prvima je uočio dramatske elemente u hrvatskom pučkom stvaralaštvu (Mato Marčinko, Hrvatsko pučko dramsko stvaralaštvo, Danica 1988, str. 77). Izvrsno je poznavao i pjesništvo hrvatskih muslimana. Ljubomir Maraković kaže da bi književni domet seljačkih književnika Mije Stuparića i Mihovila Pavleka Miškine bio iznad osrednjosti da su se na primjer ugledali i u pripovijest Petra Grkca »Gospodin Rafo« (veoma popularnu i mnogo čitanu). Obilno je i dobro prevodio. Trebat će posebno ocijeniti njegovo pjesništvo, a u njemu ima velikih vrijednosti, osobito zbirku soneta »Bijeg u djetinjstvo« (nastalu u lepoglavskom zatvoru). Bio je zaljubljenik u povijest svjetovne i svete Hrvatske, o čemu svjedoči hrestomatija hrvatskih narodnih pjesama »Stare slave djedovina« (Zagreb 1924) i povijesna rasprava »Sveta Hrvatska« (Slav. Požega 1938). Životopis bana Ivana Karlovića »Hrvatski Job« (Zagreb 1932) jedna je (i književno) od najboljih naših povijesnih rasprava uopće. O Petru Grkcu kao književniku i povjesničaru i jednom od velikih prvaka hrvatskoga katoličkoga pokreta i javnom radniku trebat će napisati posebnu raspravu, koja ne će smjeti mimoići ni prilog koji je o njemu napisao njegov sin Radovan Grgec (»Petar Grgec — hrvatski pisac i katolički javni radnik«, Marulić, broj 5, rujan-listopad 1987, 552—559). Đaci Nadbiskupske klasične gimnazije su ga voljeli i cijenili. Sa zanesenim žarom i upućenošću predavao im je o velikim Homerovim spjevovima »Ilijadi« i »Odiseji«. Uvjerljivo ali suzdržano otkrivao je đacima povezanost »Ilijade« i hrvatskoga pučkoga pjesništva. Poslije profesorovanja na Nadbiskupskoj klasičnoj gimnaziji otišao je za direktora I. realne gimnazije u Zagrebu. U Kokšinu antologiju »Hrvatska duhovna lirika« (Rim 1968) ušao je Grkčev nešto skraćen sonetni vijenac »Razgovor s Bogom«.

Đuro Arhanić, filolog i pisac. U Zagrebu je završio gimnaziju i diplomirao klasičnu filologiju. Diplomirao je i u Strassbourgu i na Sorboni (francuski

jezik i književnost). Čitav svoj radni vijek profesorovao je na Nadbiskupskoj klasičnoj gimnaziji (umirovljen godine 1945). Uređivao list za srednjoškolsku mladež »Hrvatska mladost«. Bavio se francuskom filologijom i problemima hrvatske kulture i školstva (s Berkom izdao zbornik »Iz poviesti hrvatskog školstva i prosvjete«, Zagreb 1944). U književnosti se javio putopisom »Nekoliko dana po Holandiji«. Zatim slijede knjige, jedna neobičnija od druge. Čudna i u doba objavljivanja izazovna knjiga u dva dijela »Religio sempiterna« (1922 i 1924), napisana u suautorstvu s Viktorom Živićem, za koju ne znaš u koju bi je književnu vrstu svrstao (roman?, zbirka povezanih pripovijesti?, romaneksni eseji?). Zatim slijedi »Svestrani gospodarski savjetnik« (Zagreb 1934), napisan u suautorstvu s Andrijom Štiglićem (suradnici Ivan Ljubojević, Milivoj Magdić, dr. Eduard S. Leppée i Ferdinand Bis), koji još i danas veoma cijene gospodarski stručnjaci. Njegov Francusko-hrvatski rječnik (Zagreb 1937), napisan u suautorstvu s Viktorom Živićem, Ivan Goran Kovačić i drugi ocijenili su kao vrlo uspjelo leksikografsko djelo. Pisao je eseje i studije o francuskim klasicima XVIII. st. Zapaženi su njegovi eseji o J. J. Rousseauu i G. Buffonu. Sklon ironiji i samosvojnu humoru, kao profesor je bio omiljen među đacima iako su ga se slabiji učenici pomalo pribojavali. Tumačio je da je po izražajnosti, mekoći i ljepoti hrvatski kajkavski jezik veoma sličan francuskom. Pred starost se bavio biljem i čajevima (strast od mladih dana) i — ocjenjivanjem kakvoće mesnih konzervi. Neobičan ali drag kao čovjek, osebujan i natprosječan kao filolog i pisac.

Josip Berka, pjesnik i prozni pisac. Na Nadbiskupskoj klasičnoj gimnaziji predavao hrvatski, latinski i ruski jezik s književnostima odmah nakon što je položio profesorski ispit (1930) pa do umirovljenja (1971). Osim u časopisima, pjesme je objavio i u posebnim knjigama: Tihi trenuci (Zagreb 1973), Riječi pjevaju (Zagreb 1976) i Lanx satura (Zagreb 1980). Piše i pripovijesti, putopise, aforizme i književno-kritičke članke (o A. Nemčiću, A. Mihanoviću, V. Vidriću i dr.). Radovi su mu uvršteni u zbirku »Za blagdanskim stolom« (Zagreb 1970, HKD sv. Ćirila i Metoda), te u zbornike »Marulić« (1968) i »Majka« (1973) kao i u zbirku recitacija Pavla Crnjca »Poezija zajedničkoj radosti« (Zagreb 1986). S Đurom Arhanićem uredio je spomen-spis »Iz poviesti hrvatskog školstva i prosvjete«. Bio je suradnik velike Ujevićeve Čitanke za više razrede srednjih škola »Plodovi srca i uma«. Za svoje učenike napisao je priručnik »Iz teorije književnosti« i »Pisani sastavi«. Đaci su ga veoma cijenili i voljeli.

Jeronim Korner, rođeni pjesnik. Rođen u pjesničkom krajoliku Herceg-Novoga (Boka Kotorska). Po ocu daleki potomak mletačkoga generala i junaka Jerolima Kornera, čiju je slavu opjevao Andrija Kačić-Miošić. Majka mu je bila kći turskoga konzula, rođena Hakim-Oglou (majčina majka, njegova baka, bila je Hrvatica). Njegov je život bio bogat promjenama. »Promijenio sam šest dojilja, šest gimnazija i još više zanimanja«, kaže on u svojoj pjesničkoj ispovijesti. Polazio je filozofski fakultet u Krakovu. Poslije propasti obiteljskoga imanja (otac mu je bio trgovac, ali po naklonosti pjesnik), tragične bratove smrti i ljubavnih razočaranja diplomira u Zagrebu na dva fakulteta: mudroslovnom i bogoslovnom. Za svećenika se zaređuje godine 1938. Od šestoga razreda gimnazije bavi se glumom, pa je tako kasnije glumio Smrt u Hoffmansthalovu »Čovjeku«. Bavio se i recitacijama: bio je poznati krasnoslovac na radiju. Družio se s Franom Alfirevićem, koji mu je otkrio ljepote pjesništva. Godine 1926. dobiva prvu nagradu na književnom natječaju »Mladosti« (koju uređuje Antun Barac) za pjesmu »Blagoslov proljeća«. Do godine 1945. objavio pet zbirki pjesama: Blistavi rub (1932), Ljubav neba (1935), Ljeto i vječnost (1935), U hramu cistercija (1938) i Obasjane staze (1941).U izdanju HBZ objavljena mu je knjiga lirske proze »Djevičanske breze« (Zagreb 1945). O Korne-

rovim pjesmama pohvalno su pisali istaknuti književni kritičari (Bratoljub Klaić, Antun Barac, Petar Grgec, Ljubomir Maraković, Viktor Vida, Vinko Nikolić, Vladimir Kovačić, August Đarmati i dr.), a prikazane su povoljno i u stranim listovima. Neke su mu pjesme prevedene na strane jezike i zastupljene u antologijama »Kroatische Dichtung« Zlatka Gorjana (Zagreb 1933), »Poeti croati moderni« Luigija Salvinija (Milano 1941) i »Kroatiens Seele im Lied« Buttlar-Moscona (Zagreb 1943). Ton Smerdel preveo mu je neke pjesme na latinski jezik. Korner se bavio i književnim prikazima te raščlanbom teksta kajkavskih pjesama u »Cithari octochordi«. Na Nadbiskupskoj klasičnoj gimnaziji predavao je hrvatski i talijanski. Sat bi započinjao ili recitiranjem svojih ili tuđih pjesama (Nikola Šop, Aleksa Kokić, Sida Košutić i dr.) ili sviranjem na glasoviru obično Chopinovih skladbi. Ne treba ni naglašavati da su ga đaci voljeli. Lutajući poslije umirovljenja svijetom, često bježeći sam od sebe, umro je u tuđini.

Mate Ujević (1901—1967), književnik i enciklopedist. Pisao je pjesme, novele, feljtone, crtice, kritike, osvrte, komentare i putopise. Napisao i roman »Mladost Tome Ivića«. U svetojeronimskim izdanjima objavio »Hrvatsku književnost« (Zagreb 1932). Najviše je zadužio hrvatski narod izdavanjem remek-djela hrvatske kulture »Hrvatska Enciklopedija« (pokretač i glavni urednik Mate Ujević; uredničko vijeće: Albert Bazala, Stjepan Bosanac, Stanko Hondl, Filip Lukas, Mate Malinar, Mate Ujević, Stjepan Zimmermann, Andrija Živković; savjetnik uredništva za umjetničke priloge Ivan Meštrović; središnje uredništvo: Zvonimir Doroghy, Petar Grgec, Ivo Horvat, Josip Jedvaj, Franjo Jelašić, Vinko Prošteník, Gustav Šamšalović, Pavao Tijan, Ljubo Wiesner, Nikola Žic, Božidar Magovac, Josip Milković, Petar Preradović; umjetnička redakcija: Joza Kljaković, Ivan Bach). Leksikografski i bibliografski rad od godine 1950. nastavio je u Leksikografskom zavodu u Zagrebu kao pomoćnik i zamjenik direktora i glavnoga redaktora Miroslava Krleže te kao urednik »Pomorske enciklopedije« i »Bibliografije rasprava, članaka i književnih radova«. U sjemenišnoj gimnaziji predavao je hrvatski jezik. Đake je naprije oduševio za svoju »Hrvatsku narodnu pjesmaricu« (Zagreb 1938), a zatim za Hrvatsku Enciklopediju, o kojoj je govorio oduševljeno i duhovito. Poznate su njegove čitanke za srednje škole (Knjiga radosti, Plodovi srca i uma, Prve brazde, Sjetva). Čitanke »Prve brazde« i »Sjetva« uredio je uz suradnju Vjekoslava Štefanića i Pavla Tijana.

Nijedno od ovih imena nije ušlo u »Povijest hrvatske književnosti« Ive Frangeša (Zagreb-Ljubljana 1987). Kao što nisu ušla ni imena koja (u »Maruliću« broj 6/1987, str. 686—687) spominje Radovan Grgec (braća Deželić, Đarmati, Sida Košutić, Stjepan Krčmar, Ante Jakšić, Ivo Balentović, Joja Ricov, Anka Petričević, Mirko Validžić, Tomislav Antunović i dr.). I kao što su izostavljena imena, koja Frangeš spominje u svojoj završnoj napomeni (Vlado Gotovac, Zlatko Tomičić, Boro Pavlović, Dubravko Ivančan, Rafo Bogišić i dr.). U tom pogledu Frangešova »Povijest« je promašaj, već zato što nije dovoljno obavijestna. Svela se na privatni povijesni pregled hrvatske književnosti, koji je kao takav sam po sebi vrijedan a u nekim dijelovima i izvrstan. Što preostaje? Napisati alternativnu povijest? Ili čekati, u ovom siromaštvu i novcem i duhom, na neku novu povijest koja ne će nikoga izostaviti bez obzira što će i koliko o njemu reći.

Strašni i samo u nas vjerojatni slučaj uništenja starorimske i starohrvatske Salone i očekivano uništenje Dioklecijanova vodovoda, koji pitkom vodom i danas napaja stanovnike Splita, opominje nas (opet izgleda uzaludno), »da ni nemamo dovoljno vrhunskih specijalista kao neke druge zemlje, ali većina naših stručnjaka su toliko stručni da izvan svoje najuže struke ne vide ništa drugo. To je žalostan rezultat našeg previše 'usmjerenog' obrazovanja i pomanjkanja šire, osobito humanističke, naobrazbe«.[43] Spas je samo u njegovanju neprolaznih vrijednosti humanističkoga odgoja.

BILJEŠKE

1. Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, izdanje JAZU, sv. I, Listine godina 743—1100., uredio Marko Kostrenčić, sakupili i obradili Jakov Stipišić i Miljen Šamšalović, Zagreb 1967, str. 24—25.
2. Franjo Rački, Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam, Zagreb 1877, cap. 12, str. 16—17.
3. Vid Balenović, 350 godina humanističke nastave u Zagrebu/Povijest zagrebačke Klasične gimnazije 1607—1957, Zbornik I, str. 12.
4. Ivan Ostojić, Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima, sv. I, Split 1963.
5. Toma Arhiđakon, Kronika, Split 1977, str. 33.
6. Ivo Frangeš, Povijest hrvatske književnosti, Zagreb-Ljubljana 1987, str. 11.
7. Ja sam kovač u kulturi, razgovor s dr. Brankom Fučićem, »Kana«, Zagreb, broj 4 (170), travanj 1985, str. 17.
8. Mladen Pejaković, Broj iz svijetlosti, Starohrvatska crkvica Svetog Križa u Ninu, Zagreb 1978, NZ Matice Hrvatske; Mladen Pejaković (tekst) — Nenad Gattin (fotografija). Starohrvatska sakralna arhitektura, Zagreb 1982, NZ Matice Hrvatske i KS.
9. Nada Klaić, Drugi posmrtni poraz Grgura Ninskog, »Vjesnikov« prilog »Sedam dana« (Panorama subotom) broj 495, Zagreb, 12. prosinca 1987, str. 3.
10. Marko Japundžić, Koji je bio predložak najstarijeg hrvatskog glagoljskog evanđelistara?, Marulić, broj 6, Zagreb, studeni-prosinac 1987, str. 748 (i posebni otisak).
11. Djela Pavla Vitezovića 1652—1952, katalog izložbe, Zagreb 1952, str. 5.
12. Frangeš, Povijest hrvatske književnosti, isto, str. 106—107.
13. Vjekoslav Klaić, Život i djela Pavla Rittera Vitezovića (1652—1713), Zagreb 1914, MH, str. 156—157.
14. Ivan Lučić, O kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske, Zagreb 1986, str. 53.
15. Ivan Bošković, Iredentističke makinacije s najslavnijim hrvatskim isusovcem i njegovim rodnim gradom, Glas koncila, Zagreb, broj 48—29. studenoga 1987, str. 4.
16. Klaić, Život i djela Pavla Rittera Vitezovića, str. 192.
17. Zrinski, Frankopan, Vitezović. Izabrana djela. Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 17., Zagreb 1976, str. 349.
18. Petar Šimunović, Istočnojadranska toponimija, Split 1986, str. 160.
19. Hrvatski latinisti, II, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 3., Zagreb 1970, str. 130.
20. Isto, str. 17.
21. O aneksnim i diferencijalnim rječnicima vidi: Valentin Putanec, Mali diferencijalni hrvatsko-slovenski rječnici iz 1578, 1584. i 1592, Rad JAZU, knj. 376, Zagreb 1979, str. 159—215.
22. Vidi bilješku 35, str. 197.
23. Stjepan Babić, Nova i cjelovita slika povijesti hrvatskoga književnog jezika, »Jezik«, Zagreb, travanj 1979, god. XXVI/broj 4, str. 121.
24. Mate Šimundić, Protiv podjele hrvatske književnosti na »staru« i »novu (U svezi s temom »Kada uistinu počinje hrvatski standardni jezik«), Kritika, broj 13, Zagreb, srpanj-kolovoz 1970, str. 439—451.
25. 380 godina Klasične gimnazije u Zagrebu 1607—1987, Zbornik radova, Zagreb 1987 (dalje u tekstu: Zbornik II), str. 5.
26. Miroslav Vanino, Isusovci i hrvatski narod, I, Zagreb 1969, 141.
27. Isto, str. 130.
28. Jezik, Zagreb, listopad 1978, god. XXVI, broj 1, str. 29.
29. Vuk i hrvatski svećenici-leksikografi prije njega, Glas koncila, Zagreb, broj 43 (698) od 25. listopada 1987, str. 4.
30. Isto.
31. Juraj Habdelić, Kaj. listopad 1974, broj 10.
32. Zbornik naučnih i književno-umjetničkih priloga bivših đaka i profesora zagre-

bačke Klasične gimnazije o 350-godišnjem jubileju 1607—1957, Zagreb 1957 (dalje u tekstu: Zbornik I)
33. Zbornik II (v. bilj. 1).
34. Povijest svjetske književnosti, knjiga 2, Zagreb 1977, str. 475.
35. Tomislav Heres, Pjesnik Ton Smerdel, Zagreb, »Marulić«, br. 2/1985, str. 185—214. i posebni otisak.
36. Zadržati dosadašnju formulaciju o jeziku, »Vjesnikov« prilog »Sedam dana« (Panorama subotom) broj 487, Zagreb, 10. listopada 1987, str. 8.
37. Isto.
38. Zlatko Posavac, Estetika u Hrvata, Zagreb 1986, str. 117.
39. Miroslav Vanino, Isusovci i hrvatski narod, II, Zagreb 1987, str. 177—192.
40. »Prazan« čovjek — opasan čovjek, Nedjeljna Dalmacija, Split, broj 866 od 6. prosinca 1987, str. 11.
41. Zvonimir Zmajić, 360 godina sušačke gimnazije, »Zvona«, Rijeka, studeni 1987, broj 11 (231), str. 7.
42. Vatroslav Jagić, Izabrani kraći spisi, Zagreb 1948, MH, str. 392.
43. Duško Kečkemet, Željeznica kroz Dioklecijanov akvedukt, »Vjesnikov« prilog »Sedam dana« (Panorama subotom) broj 496, Zagreb, 19. prosinca 1987., str. 2—3.

Franjo BALOG-VIDOVEČKI

Proščenje

Licitari
cukor
konjeki
srca
v kufici gverec
bebice male
dečki kol' štanta
se z deklami šale

Meša je prešla
orgulje v cirkvi
su z Jezušom 'stale
pod ringišpil vezda
proščenje je denes
samo veselo
ar život fletno
žuri se dale...

Boris ARAPOVIĆ

More

Pred tobom stojim.
Sam.
A ti preda mnom,
široko, duboko,
u koritu tvom, u srcu mom.
Motrim te s naše kamene gore
i grlim te,
more.
Hrvatsko more.

Koliko naše braće ribara,
koliko djece, žena, mornara,
od drevnih gusara
do onih s torpiljara
u dubini tihoj zelenoj tvojoj
poslije grčeva smrtnih,
i životnih,
našlo je zeleni pokoj svoj,
a ipak, u srcima našim,
duboko, tiho,
tvoje je mjesto.

Jer tvoje dubine
ne samo da naše odnose ljude i brodove,
i u crno oblače majke i udove,
već su one i naše kule
I još nisu pune.

Željka SEMPER

Biti jača

Želim plakati,
želim pobjeći od stvarnosti,
od sebe, od svih.
Želim nestati
kao što nestaje morska pjena.
Slaba sam,
želim se prepustiti očaju
jer to je najlakše, ali
moram biti jača,
moram stisnuti srce,
nasmiješiti se;
Moram, a to je tako teško.

Dva pisma o nazivu jezika

Dalmatinski kritičar Ante Petravić (1874—1941) objavio je dva pisma o nazivu narodnog jezika kojim se govorilo u Dalmaciji prije 130 godina. Pisma su uzeta iz njegove prve knjige *Studije i portreti*, Zagreb: Tisak i naklada Antuna Scholza, 1905, str. 277—79. Od 1905. do 1930. Petravić je objavio pet knjiga studija i portreta. Sada se u nas raspravlja o nazivu jezika u SR Hrvatskoj, pa bi i ovi glasovi iz prošlosti mogli doprinijeti boljem razumijevanju toga pitanja.

Pismo upravljeno gospodinu Petru Niziteu u Stari Grad na Hvaru glasi:

Velecijenjeni Gospodine!

Od nekoga vremena porodila se raspra među učenim Slavenima, kako naš narod po Dalmaciji svoj narodni jezik zove, da li srpski ili hrvatski? — Učenjaci grčkoga zakona tvrde, da je tamo narod srpski, mi katolici tvrdimo, da nije nikada onamo Srbalja bilo, već da je narod svoj jezik uvijek hrvatskim zvao, kao što su ga zvali naši prastari spisatelji i pjesnici, ili hrvatski ili slovinski, što je sve jedno. Vaši Hvarani Hanibal Lucić, Hektorović, Bertučević, Pelegrinović, Parožić i ostali zvali su barem jezik svoj hrvatski.

U toj novoj raspri naumih u ime našega društva, kojega ste počasni član, najuljudnije pozvati Vas, da nam oli Vi sami, oli tko drugi od Vaših prijatelja na Hvaru, točno i savjesno (budi talijanski, ili u komegodj jeziku javite, kako na Hvaru i u njegovoj okolici narod svoj jezik zove, i da li je u ikojoj strani Dalmacije ime srpsko u porabi? Mi barem znamo za sada toliko, da ga onamo nitko ne pozna osim nekoliko grčkih ili istočnih popova. Ako je inače, a Vi nas izvolite prijateljski podučite. Oprostite, velecijenjeni Gospodine, što Vas pod vašu veliku i duboku starost takim predmetima uznemirivati se usuđujem, ali poznajući vašu veliku učenost i uz to prem veliku dobrotu uvjeren sam, da ćete molbu našu što hitrije posluhnuti i Vašim odgovorom nas obradovati.

Primite izjavljenje moga dubokoga štovanja.

U Zagrebu dne 3/XI 858.

Vaš pokoran sluga
Ivan Kukuljević-Sakcinski

Niziteov odgovor na to pismo evo radi njegove važnosti u izvorniku:

Città Vecchia, 18 Novembre 1858

Chiarissimo Signore!

Rispondo alla pregiatissima sua il cor. Il nostro Popolo esso stesso si dice Hervat, e se ne gloria, parla la lingua slava e la Serbica non è usata in veruna contrada della Dalmazia. All' epoca della discesa degli Slavi alla nostra costa marittima era pur discesa una massa di Serbi i quali si erano stabiliti nelle pianure Narentane facendo i pirati di mare con molto danno del popolo della nostra contrada. La Republica Veneta pel proprio interesse e dietro instanza degli Slavi della costa ha distrutto la stazione dei Serbi in Narenta e lo stabilimento che avevano in Lesina sulla nostra isola per ricapito maritimo (sic). Nelle funzioni ecclesiastiche si cantano le epistole ed i evangeli ad intelligenza del Popolo in linguva slave e non serbica.

Potrei allungarmi di molto su di questo argomento, ma credo inutile il dir di più. Sarò sempre pronto ai di Lei comandi.

Suo umilissimo servitore
Pietro Niziteo[1]

Poznato je da se u tijeku povijesti jezik u Hrvata uz naizv hrvatski nazivao i drugim imenima: slovinski, ilirski, dalmatinski, slavonski, bosanski, dubrovački.[2] Nije toliko poznato da Talijani hrvatski jezik nazivaju *slavo*, čak i danas. Tako i Petar Niziteo upotrebljava *slavo* za hrvatski jezik jer tim jezikom govori njegov narod, 'Hervati'. Za Gospu u Međugorju kaže danas talijanski narod *la Madonna slava*. Sigurno se ne radi o 'slavenskoj Gospi'. Prema tome Kačićev *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*[3] znači »Zabavna pouka hrvatskog naroda«.[3] Sam Kukuljević veli u svom pismu da su hrvatski i slovinski jedno te isto.

U vrijeme navedenih pisama moderni srpski i hrvatski nacionalni osjećaj bio se istom počeo razvijati. Govorilo se o današnjoj južnoj Hrvatskoj, gdje je uz katoličku većinu živjela pravoslavna manjina, koja, općenito govoreći, još sebe nije povezivala sa srpstvom. Kao dijete za vrijeme prvog svjetskog rata živio sam u Zadru, gdje sam čuo kako u zadarskom talijanskom dijalektu familijarno zovu pravoslavce *i Greghi*, tj. oni od grčkoga zakona. Tako se izražavao i Kukuljević. Time se mislilo samo na razliku u vjeri, dok je u jeziku nije bilo: pravoslavci su govorili hrvatski kao i katolici.

Tri godine nakon tih pisama, na saborskoj sjednici 18. svibnja 1861, prvi put se postavlja problem službenog naziva jezika u Hrvatskoj. Do 1847. bio je to latinski, pa sada narodni jezik, često zvan 'naš' ili 'naški', mora dobiti svoje službeno ime. I hrvatski i srpski zastupnici polazili su s gledišta da su jedan narod i da im je jezik isti, ali kao takvi bili su bezimen narod s bezimenim jezikom.[4] Tada je prvi put predložen dvočlani naziv, i to 'hrvatsko-srbski'. Predložio ga je bio sam veliki župan Ivan Kukuljević, pisac gornjeg pisma. Nakon dulje rasprave o različitim prijedlozima, izglasan je naziv 'jugoslavenski', ali ga Car nije potvrdio. Istom 1868. hrvatsko-ugarskom nagodbom postaje 'hrvatski jezik' službenim jezikom Hrvatske. I tako je bilo sve do godine 1918. Jedino Akademijin rječnik i Maretićeva gramatika nose u naslovu naziv 'hrvatski ili srpski'. Inače kroz tih 50 godina pristaše Zagrebačke škole i Vuka Karadžića normalno upotrebljavaju naziv 'hrvatski jezik'. I veliki Broz-Ivekovićev rječnik iz 1911, kojemu nedostaju tolike suvremene hrvatske riječi, zove se *Rječnik hrvatskoga jezika*. Za vrijeme Jugoslavije, prve i druge, naziv jezika postaje veliko političko pitanje, pa vlasti, da potkrijepe državno jedinstvo, propisuju dvočlane nazive. To se najbolje vidi iz naslova koje nose službeni Pravopisi: u svim Pravopisima objavljenim od 1918. do 1986. jezik je obilježen dvočlanim imenom. Zadnji 'hrvatski Pravopis' objavljen je u Austro-Ugarskoj godine 1915. Današnji standardni jezik SR Hrvatske rezultat je vjekovnog razvoja, pa se u različitim razdobljima nazivao različitim imenima, koja su danas sva preživljena osim naziva 'hrvatski jezik'.

K. Spalatin

BILJEŠKE

1. Prijevod pisma:
Vrlo poštovani gospodine! Stari Grad, 18. XI. 1858.

Odgovaram na Vaše cijenjeno pismo od ovoga mjeseca. *Sam naš narod naziva sebe hrvatskim* i time se diči; govori hrvatskim jezikom a srpski ne upotrebljava se ni u kojem kraju Dalmacije. Kad su se Hrvati spustili na naše obale, spustio se i veliki broj Srba, koji su se nastanili u neretvanskoj ravnici pa su kao pomorski gusari nanosili velike štete narodu u našim stranama. Mletačka Republika u vlastitom interesu i na poticaj obalnih Hrvata uništila je srpsko naselje u neretvanskom kraju i utvrđenje koje su imali na našem otoku Hvaru kao pomorsku bazu. Za vrijeme crkvenih obreda pjevaju se poslanice i evanđelja na hrvatskom jeziku, a ne na srpskom da ih narod razumije.

Mogao bih dugo govoriti o toj stvari, ali mislim da je suvišno više išta reći. Uvijek Vam ostajem na raspolaganju.

Najponizniji Vam sluga
Pietro Niziteo

2. Poznata obala u Veneciji još danas se zove *Riva degli Schiavoni*. Jedni su to prevodili 'Riva od Hrvatov' a drugi 'u Bnecih... na rivi slovinskoj'.

3. Vidi Akademijim rječnik s.v. razgovor, točka f, gdje se navodi naslov Kačićeve knjige i kaže da je ta imenica nekoć značila: savjet, pouka, tumačenje, propovijed, homilija. Kačić u doba prosvjetiteljstva, kao i njegovi suvremenici Relković, Došen i dr., držali su da im je dužnost poučavati narod. Svojim naslovom Kačić ne kaže da narod s nekim razgovara (s kim?), nego da on, pjesnik, na ugodan način, tj. kao guslar narodnim desetercem, poučava svoj narod. Prema tome »naroda slovinskoga« nije subjektni nego objektni genitiv. Ne poznavajući staro značenje 'razgovora' suvremeni hrvatski čitatelj osjeća taj genitiv kao subjektni. I u latinskom nalazimo istu ambivalentnost genitiva: *odium Hannibalis* znači 'Hanibalova mržnja' i 'mržnja na Hanibala'. Čini se da su ondašnji franjevci mnogo polagali na 'ugodan', lagan način prikazivanja korisnog štiva, pa je slavonski franjevac Emerik Pavić (1711—1780) objavio svoju knjigu Flos medicinae (1768), gdje pod latinskim naslovom u hrvatskim stihovima iznosi i tumači narodu pravila higijene.

4. Zastupnici Avelin Čepulić, Robert Zlatarović i Petar Očić predlagali su da se zove 'narodni jezik'. Pri glasanju ostali su u velikoj manjini.

Trojanski konj (bi)jed(in)stva

»trošenje jugoslavenskog jedinstva«

Upravo čitam vrsnu Han Suyininu prozu »Dok zora ne svane«, II dio. A otvorio sam »Danas«, str. 4, rubriku »Pisma«, prvu. I kao da sam, u istoj knjizi, nastavio s robotskim potkazivanjima i mahnitanjem za masovne mono-ideološke histe(o)rije i straha kineske revolucije u Shangahaju, Tientsinu, Yenanu, kad uzeh čitati »Promašaj«, osvrt na Cesarov »Slovenski identitet« (»Danas« br. 305) iz pera Zdravka Tutića. Quelle mentalité! Poznat, jakako, ali zar još uvijek opticajan i živ diktat-stav-vokabular: »... Slovencima više nije dosta da imamo *Enciklopediju Jugoslavije*, oni moraju imati svoju! — Zar

Slovenija svoje bogatstvo nije stekla u ovoj Jugoslaviji, zar ona ne bi morala sa svima nama dijeliti financijsku krizu? — Slovenija ... dokazuje svoj identitet knjigom koja košta previše, ne samo financijski nego svojim nadmetanjem, koje znači trošenje našega jugoslavenskog jedinstva. — Cesarovo pisanje miriše na *Slovenski program* iz *Nove revije*. — Čudi me da uredništvo Danasa nije 'pročitalo' ovu podvalu...«

I, što drugo reći osim da je ova, Tutićeva, zbiljska podvala na čestit i hvalevrijedan napis ozbiljna i zauzeta hrvatskog poslenika duha prof. dr. Ivana Cesara.

U ime koga proziva, i vrijeđa i podmeće i pišti, i kome se to — spreman i na krivotvorenje! — ulaguje revnosno sumnjičavi Tutić?

Kojeg nam to Trojanskog konja hata delija tata-mata smjera prokrijumčariti kroz »Danas«: Jedinstva?

U to odista ne sumnjam. No, Bratstva zacijelo ne: bratu se barem dopušta, ako mu se već i ne pomaže, krojiti vlastite hlače. Tu-(p)tić to ne samo da uskraćuje nego i m(j)ao-kampanjski optužuje!

kastrirani status aliti o bez mud je ni

U jednom socijalistički ustrojenu općinstvu nekome smije biti do-pušteno, ako to želi — (p)ostati i obezmuđen. To je njegovo privatno, ljudsko, pa i građansko i nacionalno pravo (koje može, s vremenom, kako znamo, evolvirati i u obilježje — zašto ne?!). Nije međutim bilo čije pa ni Tutićevo pravo da taj svoj kastrirani status nameće ili zahtijeva i od drugog, ponajmanje od naroda koji *ima* mudo!

Doduše, nekome koji se intimno, kao *cives* — da se razumijemo — ćuti ugroženim Jugoslavenom (nisam rekao j-unitaristom!), može više odgovarati da bude (nedeklarirano!) poli(c)jajčan ili poli(c)testičan (čitaj: višemudat) kako nam u *vlastitome* receptu, u istoj onodanjoj rubrici, sugerira i Jane Ivović iz Rijeke, koji — ne zamumuljeno, pitijski dvosmisleno, pa čak ni špricerskom miks-turom, lingvističkom, naravno — pokušaje izmud(r)iti ime (ne naziv!) pred poltisućljeće, poče 7 (sedam) punih stoljeća krštena i zvana našeg pradjedovskog jezika (*Judita, istorija svete udovice Judite u versih hrvacki složena* — Marko Marulić, Mleci, 1521; »hervatski« — *Vinodolski zakon*, Novi Vinodolski 1288; *Misal hrvacki* — Šime Kožičić Benja, Rijeka 1531; *Planine* — Petar Zoranić, Zadar, 1536, Mleci 1569) doslovce kako slijedi: »Predlažem da se jezik kojim govorim nazove SR—HR—CR—MU jezik.«
[Prosti mu, Gospode, jer (ne?) zna što čini!]

vox rajae autogestionis

— Super! — kaj ne? Mislim: federalistički a samoupravno! — sjecne pajdaš iz Čučerja. Praf zapraf, ne znam kaj bi na taj kinezoidno skandiran — delegatski »izum«, kaj bi njegov (Ivovićev) bodulski sused s Paga, mudri deda Kašić — Bartol, neg kaj — komu se još leta Gospodnjega 1594. ni mogel prodat rog za sveću v njegovu — još do denes v rukopisu! — *Slovoslovju dalmatinsko-talijanskom* (Dizionario illirico-dalmatico italiano), kaj bumo rekli: Slovaru horvatsko-talijanskom.

— Da, čemu opet taj lingvistički muzej! — upada brat iz Pule. — U štampi, na TV (puca jamačno na Vuka! — mislim ja). Pustite nas već jednom da odahnemo!

— Jest, što će nam tolika inflacija kulture, tolike nove, k tome još tako

debele, skupe knjige! — (v)risne drug iz baze. I, kako vidite, nadglasaše sve.

vime budžeta sfrj

U bljesku *Enciklopedije Slovenije* prezaslužni naš (zabrinut i budan!) građanjin ohrabren g(l)asom baze (a vrha ne?) vidi jamačno još jedan od razloga za eskalaciju krize (zato on tako grize!) u post-Titovoj Jugoslaviji. Po njemu, T(r)utiću, za tu svoju »promašenu« nacionalnu inicijativu Slovenci do krvi isisaše vime saveznog budžeta SFRJ, pa time (nedopustivo!) kobno zakinuše sve naše narode i narodnosti, posegnuvši, dakako, i u njegov vlastiti džep!

Kamo sreće, međutim, da svoju nacionalnu, što hoće reći narodnu enciklopediju posjeduju i Makedonci i Srbi i Hrvati (istini za volju, ovi potonji je, na žalost samo dijelom, dobiše već skoro pola stoljeća unazad — prvi od 4 sveska veljače '41 — žarom i marom nadasve dr. Mate Ujevića) — da li bi (je) i to Tutiću bio »promašaj«?

sljepilo jugoslavenskog krizobrižnika

Tutićeva logika klizeći odabranim žlijebom mogla bi, sukladno, teći i ovako: Crnogorci imaju Crnogorsku, Srbi Srpsku akademiju nauka i umetnosti. Čemu to »rasipanje jedinstva«, ali i snaga i financija, ako već imamo (»Ilir« se i za to pobrinuo!) Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

Slušamo (da makar ne!) o višegodišnjoj bici za hrvatske »čuvarnice« (dječje vrtiće u Burgenlandu); o zločinima protiv ljudskih, pa time, jasno, i nacionalnih prava; o prijedlogu, nema tom dugo, za odijeljene, na zajedničke dvojezične škole a tu, za međom, na pragu nam kuće. Strijelja se, dakle (samo slijepci to ne vide!), našu materinju riječ — pa da ne tiskamo, ne mislimo na sebe?

Oduzeti jezik jednom narodu mi znamo što je: ne jedan od nas to je gorko okusio, podnoseći zločin na vlastitoj koži. Gledao sam to i sam kao žrtva u oklopu; motrio na dohvat proces u odvijanju: nečujnu, bezbolnu eutanaziju. I s dvanaest ljeta vidio sam jasno: oduzeti jezik jednom narodu nije manje no obeskrviti ga, utopiti ga u drugu, tuđu organsku plazmu, lišiti vlastite samobitnosti bivstva: zbrisat ga s lica zemlje.

Prati li, pitam, vrli nam jugoslavenski krizobrižnik što se to dakle, ne od jučer, zbiva s našim življem, Slovencima i Hrvatima u Austriji i u Italiji, posebice u Koruškoj, Trstu i Gradišću? A kad je riječ o najispupčenijem nam dijelu svjestan li je Tutić što znači biti jedna malobrojna, a jer slavenska — povijesno trajno ugrožena nacija, stješnjena između etnički apsolutno nesravnjivih susjeda, između jednog romanske i drugoga još snažnije, nadmoćne germanske matice, oceana koji tutnji, i guta i proždire, u jezično i politički ranije potencijalnoj, sad već i agresivno diskriminatorskoj, preplavljujućoj, aktivnoj ekspanziji.

Potrebno li je uopće upitati se na kraju: kakav je to građanin (ne »patriot« SFRJ!) kojemu u takvim okolnostima — i povijesti i zemljovida — smeta borba (u ovom slučaju tek kulturno *jesam!*) za slovenski (ili ma koji drugi, u Jugoslaviji i bilo gdje) nacionalni identitet?

Joja Ricov

RICHARD III — PROFESIONALNO KREIRANA I PREZENTIRANA OPERA

Kada govorimo o *Igoru Kuljeriću,* stvaraocu nove domaće opere »Richard III« (libreto prema Shakespeareu *Nenada Turkalja),* onda treba imati na umu da on dolazi iz plejade onih pomalo posvećenih koji su skladanje studirali kod profesora *Stjepana Šuleka.* Kod svih tih svojih Šipuša, Dešpalja i Zaninovića uspio je taj velikan naše glazbe stvoriti ne samo njihov profesionalni odnos prema poslu kojim su se bavili, već im je omogućio ulaženje u gotovo sve tajne skladateljskog umijeća. Pa i onda kada su Šulekovi studenti već kao profesionalni skladatelji ulazili djelomično i u domete avangardne glazbe (Kuljerić, Šipuš i drugi), uvijek su se ponovno vraćali bitnim oznakama profesionalnog glazbenog izričaja koristeći ona skrovita znanja o skladanju do kojeg ih je bez ustezanja doveo njihov veliki maestro. Svi su oni odreda bili ne samo odlični skladatelji već i sposobni dirigenti od kojih su pojedini postigli značajne uspjehe i izvan granica domovine (Dešpalj, Šipuš, Zaninović i Kuljerić). Vrlo često će ovi mladi skladatelji i dirigenti za libreta uzeti velika svjetska literarna djela (Kuljerić Shakespearea za svojeg »Richarda III«, a Krešimir Šipušić Dostojevskog za svoju operu u jednom činu »Mlada žena« koja je već dosta dugo kao primljena za izvođenje u Operi HNK-a) da se na taj način na čvrstim literarnim podlogama dokažu ne samo kao suvisli skladatelji kojima nije strana ni dramatika, već i kao dirigenti svojih vlastitih djela i savjetnici režiserima, kostimografima i koreografima koji ova djela prezentiraju domaćoj i stranoj opernoj publici.

Iako je Kuljerić u prvoj fazi svojeg skladateljskog rada možda bio malo i previše zanešen modnim novitetima avangarde koja često nije imala svoju težinu osim trenutka u kojem je izvođena da bi nekoliko mjeseci nakon javnog izvođenja jednostavno nestala s pozornice ili koncertnog podija. To se na svu sreću nije dogodilo s Kuljerićevom operom »Richard III« koji je prezentiran u vrlo suvisloj i smišljenoj režiji Dejana Miladinovića i prostudiranim dirigiranjem darovitog *Uroša Lajovica* u sezoni 87/88. na sceni Opere HNK-a u Zagrebu. Kuljerić u ovoj svojoj operi ne bježi od modernih suzvučja u tkivu orkestra, ali pušta pjevačima puno mjesta da ispoliranom frazom i govornom rječju zgrabe slušaoca i zainteresiraju ga za Shakespeareov idiom i dramatske tokove. Skladajući dosta skladbi za ljudski glas Kuljerić je vješto znao izbjeći sve mane takozvane avangarde kada se na opernoj pozornici od pjevača ne čuje niti jedna riječ od neorganizirane zaglušne buke nakon koje bi naša plejada ušančenih glazbenih kritičara i vikala mogla samo zaključiti da je glazba dosegla svoj pravi vrhunac i da je sve ostalo do tada stvoreno pravi diletantizam koji treba prevladati. Ovakvu zamku je Kuljerić izbjegao i stvorio je pravu pravcatu dramu punu naboja u kojoj su se posebno dobro snašli mladi pjevači bariton *Joško Lešaja* u naslovnoj ulozi, zatim *Marijan Jurišić* kao vojvoda Buckingham, tenor *Hrid Matić* kao George i *Damir Fatović* kao Sir William Catesby. Bili su potpomognuti s rutiniranim i uvijek različitim prvakom *Franjom Paulikom* u zahtjevnoj ulozi kralja Edwarda IV. i mladim ženskim sastavom solistica koje su pred-

vodile *Cecilija Car* i *Dijana Hilje* uz istančanu asistenciju dugogodišnje prvakinje Opere Branke Beretovac koja je pjevala lady Anu. Osjećao se kontinuirani rad sa solistima (glazbeni studij solista: *Miroslav Salopek*) koji su se vrlo ležerno kretali u scenografiji *Aleksandra Zlatovića* i povijesti vrijednim kostimima *Ljubice Wagner*. Tome je pripomogla i znalačka koreografija *Lele Gluhak-Buneta* u suradnji s orkestrom koji je ozbiljno prišao realizaciji partiture. Nije bilo nikakvih improvizacija, a to je osjetila i publika koja je mlade operne protagoniste nagradila na kraju predstave toplim odobravanjem i uzvicima. Skoro osam mjeseci nakon premijere gledao sam Kuljerićevu operu pod njegovim sigurnim dirigentskim vodstvom i mogu reći da djelo nije izgubilo na svojoj kvalitetnoj postojanosti, pa mu treba zaželjeti daljnji put i na druge jugoslavenske i inozemne operne pozornice.

Siniša Hrestak

SA ZAGREBAČKIH POZORNICA

Krleža je svoju LEDU nazvao »komedijom jedne karnevalske noći«. Nije ju pritom, dakako, smatrao spomenutom dramskom vrstom, već je i dotičnim podnaslovom želio naglasiti kako su licemjerje, neljudskost, slatkorječive fraze bezdušnih i neodgovornih pojedinaca i »običaji« određenih »krugova« — krvava i ogavna »komedija«. Šteta je, međutim, da autor nije preradio (kako je inače znao činiti) posljednji čin s prenaglim obratom. Nije to, naravno, u biti učinio ni glavni priređivač teksta za sadašnju predstavu u *Dramskom kazalištu »Gavella« Vjeran Zuppa*. Evo u čemu su prvenstveno njegovi zahvati: »Mi smo u 'Ledi' ... izvršili čišćenje govorne situacije, uklanjajući sve ono što je pitanje ipak tipične krležijanske retorike, što glumcu ne dopušta mnogo jer ga stavlja jedino u položaj da bude glasnogovornik Krležinih tekstova.« »Ubacio« je, osim toga, »izvode iz 'Maskerate', zapravo cijelu 'Maskeratu' u četiri minute...«.

Na osnovi tako »pročišćenog« i dopunjenog teksta redatelj *Miro Međimorec* napravio je s novom generacijom glumaca (ispravno ne insistirajuće na agramerskom međuratnom »štihu«) zanimljivu i dojmljivu predstavu, u kojoj, doduše, likovi ne »sadrže« dovoljno po autoru »propisane« prijetvornosti i »truleži« a uvodni je »modernizam« s »raspakiravanjem« namještaja zaista nepotreban, no ti su nedostaci nadoknađeni mnogim uspjelim redateljskim rješenjima i blistavom glumačkom igrom. Uvijek prepuno gledalište prati predstavu sa živim zanimanjem i doličnom pažnjom. Moderna, ukusna scenografija *Zlatka Kauzlarića Atača* i izvrsni kostimi u nadahnutoj kreaciji *Doris Kristić* čine idealan okvir realizaciji redateljeve koncepcije.

»Profesionalnog« ljubavnika i zavodnika, uglađenog cinika i licemjera Olivera Urbana umješno je, angažirano i pomno prostudirano prikazao *Sreten Mokrović*, sirova bogatuna i zadrta formalista Klanfara suzdržano je i nenametljivo odigrao *Mladen Budišćak* a mladi *Vili Matula* bio je — u ulozi slikara Aurela — zaista sjajan: zanesenjaštvo, nedoumice, laviranja i »izmicauze« toga »muškog pokvarenjaka« sjedinio je u cjelovitu kreaciju koja je naprosto osvajala, pogotovu jer joj je dodao primjesu fine, izvorne komike, što je kulminirala u sceni supijanog Aurelova trabunjanja. *Anja Šovagović* proživljeno je, suvereno i pravim glumačkim nervom dočarala nezadovoljstvo Melite Klanfarice, njezine nemire, objest, sukobe s mužem, »šaranje« s Oliverom i uzaludno očekivanje spasa od Aurela. *Mirjana Majurec* kao Aurelova bračna družica Klara sigurnošću je iskusne i vrsne glumice znalački ocrtala osvetu ojađene supruge nevjernom mužu, njezino podsvjesno nadanje da će nakon potpunog predanja ipak Oliveru nešto značiti i bijes i razočaranje kad do toga ne dođe. *Boris Svrtan, Ksenija Marinković* i *Belmondo Miliša* u ulogama Pierrota 1, Colombine i Pierrota 2. decentno su i uigrano izveli dionice iz uklopljene »Maskerate«; posebno su vješto kokodakali. U završnici predstave pojavljuju se i *Nada Subotić* (odnosno *Vjera Žagar-Nardelli*), *Krešimir Zidarić* i *Suzana Nikolić*.

Autor je »zvučne kulise« *Davor Rocco*, predstavu je lektorirala *Đurđa Škavić* a kao asistent (čiji?) na programu je naveden *Petar Vujačić*. Masker nije spomenut premda je svoj posao obavio majstorski. Ili su se možda glumci sami maskirali?

* * *

Znamenit klasik španjolskog »zlatnog stoljeća« *Tirso de Molina* progovorio je napokon i s prve hrvatske pozornice. Glasovita njegova SEVILJSKOG ZAVODNIKA I KAMENOG UZVANIKA uprizorio je u *Hrvatskom narodnom kazalištu Georgij Paro*, očitovavši ponovno izrazitu svoju sklonost spektakularnosti i maštovitoj efektnosti, koje su ga često zavele na stranputice nepotrebnog egzibicionizma. Ovaj put međutim, kao i inače u posljednje vrijeme, znao se obuzdati i ostati u granicama prave mjere. Prekoračio ih je jedino u realizaciji sjajne zamisli da postizanje krajnjeg don Juanova cilja sa ženama prikaže u plesnoj formi. Dozvolio je, naime, u tom dijelu predstave izvjesne degutantne pokrete i položaje, što je, dakako, šteta jer je koreografija *Milka Šparenbleka* inače zaista izvrsna. Ingeniozna je i redateljeva ideja da predstavu u pojedinim ključnim momentima »začini« pjesmom (uspjele i vremenu radnje primjerene »brojeve« skladao je *Igor Savin* a magistralno ih izveo *Vokalni oktet »Zagreb«*). Prizor pak Batricijeve i Belisine svadbe svojom je »postavom« i skladnom uigranošću nesumnjivo značio rijetko viđeni vrhunac kazališnog umijeća. Tako, na žalost, nije bilo u scenama s kamenim uzvanikom: manjkalo im je »misterioznosti« i jeze. Nedostatak je ove u cjelini zanimljive predstave i to da dikciji nekih glumaca nije posvećena dovoljna pažnja pa su »fufljali« i masakrirali stihove (po prvom slušnom dojmu vještog i dotjeranog) prijevoda *Mirka Tomasovića*.

U ulozi legendarnog don Juana nastupio je *Dragan Despot*. Tom vrsnom mladom glumcu »leže« likovi kompleksnog »naboja« i zna ih adekvatno prikazati. Uživljeno i angažirano dočarao je beskrupuloznost zavodnika, njegovo kockanje sa sudbinom i patološko uživanje u svjesnoj namjeri da (katolik Španjolac!) proigra vlastitu vječnost (»Kad će pak me to zateći!«). Perjanika Catalinona, prostodušna pučanina, praznovjerna strašljivca, ali i čovjeka narodske razboritosti i životnog realizma, magistralno je odglumio *Danko Ljuština*. Govorio je, međutim, i »recitirao« tako da mu je pola teksta otišlo »u zrak«. Jednako je bilo i s *Krunom Šarićem*: »gestovno« i »mimički« odličan — »dikcijski« je promašen. Redatelj je, doduše, u taj lik ukomponirao govornu manu, ali i u takvu slučaju ukupnost bi glumčeva govorenja morala biti jasna i razumljiva. No bilo je i suprotnih primjera. *Vanja Drach* kao don Gonzalo de Ulloa (nakon pogibije kameni uzvanik) nije se istaknuo samo nenadmašivom interpretacijom dugačke, brbljave i kićene tirade nego i vještinom uzorne dikcije i majstorskom prezentacijom stihova. Jasnoćom i preciznošću govora kao i dostojanstvom pojave istakao se i *Darko Čurdo* u ulozi kastiljskoga kralja. Ostali muški interpreti također su na zadovoljstvo riješili svoje zadatke: slikovit *Zvonimir Zoričić* (pijandura i ženskar markiz de la Mota), zahuktao *Zijad Gračić* (zaljubljeni vojvoda Octavio), odmjeren *Zvonko Torjanac* (zabrinuti don Juanov otac), naočit *Ivan Katić* (ratar Gaseno), pun grandezze *Ivo Kadić* (napuljski kralj),

siguran *Siniša Popović* (priglupi mladoženja Batricio), živahan *Tomislav Stojković* (sluga Ripio), pa (u manjim i sasvim malim ulogama) odreda korektni *Dušan Gojić*, *Miro Šegrt*, *Ivica Jončić*, *Željko Šestić* i *Branko Meničanin*. Žrtve don Juanove podjednakom su ljupkošću i sigurnošću — obilježivši ipak svaka na svoj način ljubavnu zatravljenost, bol razočaranja i želju za osvetom — prikazale *Vanja Matujec* (vojvotkinja Izabela), *Alma Prica* (ribarica Tisbea), *Ena Begović* (seljančica Aminta) i *Mia Begović* (dona Ana). U ostalim ženskim ulogama vidjeli smo razigranu *Anu-Mariju Fabris* (seljančica) i *Snježanu Banović* (u »nijemoj« ulozi kastiljske kraljice).

Posebna su vrijednost predstave oku ugodni, raskošni, ukusni, s likovima i radnjom potpuno sukladni kostimi *Doris Kristić*. Scenograf *Josef Ciller* voli skele i ruševine. To je i sad potvrdio. No prazninom pozornice omogućio je da se radnja bez stanke »prenese« s mjesta na mjesto a obrisima crkvene arhitekture u pozadini dao je zbivanju ton ozbiljnosti i »onog vremena«. Maske *Branka Borovčaka*, rasvjeta *Aleksandra Augustinčića* i tehničko vodstvo *Ljudevita Fekeže* također su odigrali važnu ulogu. Jezični savjetnik bio je *Mirko Tomasović*, koreografov asistent — *Stane Leben* a redateljevi asistenti *Miro Šegrt* i *Snježana Banović*.

* * *

Dosadašnji dramski opus suvremenog hrvatskog književnika *Tomislava Bakarića* najzanimljiviji je u onom svojem dijelu u kojem autor na dosljedno poseban način tretira našu povijesno-političku tematiku. Među takvim je njegovim »komadima« i MORA, praizvedena 1978. u Varaždinu a sada prikazana na Sceni »Moša Pijade«, zagrebačkog *Hrvatskog narodnog kazališta*. Ispravne su konstatacije Igora Mrduljaša (tiskane pod naslovom »Povijest u stupici farse« u programskoj knjižici uz ovu predstavu): »... Bakarić nije pisac povijesnih drama. One su to samo naizgled. Zavara nas staro ruho, zatrave nas zvučna imena iz udžbenika povijesti, dovode nas u bludnju prepoznatljive situacije iz prošlosti (ako nismo usmjereno obrazovani). I netom smo pomislili da ćemo prisustvovati rekonstrukciji povijesne zgode, autor nam blago izmakne sigurno uporište i uvede nas u vlastiti 'izvrnuti' svijet napučen dramskim utvarama... Piše ih skeptični um zgađenog suvremenika koji u epopejama vidi samo manipulaciju topovskim mesom, propast velikih nada i ideala i čaporke grabežljivice ispod skupe satenske rukavice...« Ovdje je u tu svrhu autoru poslužila sudbina Frane Supila, starčevićanca i »jugoslavenščujuščeg« zanesenjaka, kremenita poštenjaka, idealista bez primisli i po Hrvatsku i sebe tragičnog naivčine. A njegov je »slučaj« Bakarić — služilo mu na čast — uza svu »košmarsku« predu svoje drame prikazao u bitnim crtama povijesno točno i umjetnički snažno. Vrijedi stoga pogledati ovu predstavu jer uz ostalo daje valjan odgovor na pitanje (u formulaciji soldata Prebega iz »More«): »Gdo je taj Supilo?«, predočujući nam usput i kobnost pogrešaka i promašaja političarâ po sudbinu naroda.

Ivica Kunčević režijski je adekvatno, suvislo i vješto uprizorio tekst osebujnog ovog kazališnog djela i dobro izabranim glumcima omogućio da dođu do puna izražaja. Svoj previd mjestimice prenaglašenih pokreta i pretjerane vike pojedinih aktera lako će na reprizama korigirati.

Božidar Boban u centralnoj ulozi Frane Supila minimalnim je »sredstvima« postigao maksimum: ostvario je još jedan markantan i nezaboravan scenski lik. U odnos toga neženje i samotnjaka s podmetnutom mu sifilitičarkom unio je — kako i uloga nalaže — mnogo topline, decentnosti i ljudskosti a vehementni Supilov sukob s Pašićem, početke

ludila i prekasnu spoznaju nečasnih protivnikovih namjera i ahilovske tolikih aristokratskih duhova pogreške suditi druge po sebi Boban je umijećem velika glumca uznio do plemenita patosa, do istinske potresnosti. Za ulogu senilnog cara i kralja Franje Josipa idealno je odgovarao *Pero Kvrgić*. Suludo neodstupanje pretposljednjeg vladara Habsburgovca od okoštalih »principa«, tiransku njegovu narav, razvratna trabunjanja ishlapjelog starca i njegove tlapnje na času smrti taj je naš ugledni dramski prvak prikazao bujnom slikovitošću da bi neodoljivo komičnim prizorom »prijateljskog« razgovora s ruskim carem dostojno zaokružio ovu sjajnu kreaciju. Bizantinska lisičenja beskrupuloznog i zloglasnog »Balkanezera« Nikole Pašića, koji je novu državu gradio na velikosrpskim presizanjima, na laži i prijevari, sigurno je i uvjerljivo odigrao *Zvonimir Torjanac* a *Kruno Šarić* uspješno je naglasio perfidiju austro-ugarskog ministra vanjskih poslova Stephana Buriana, glavnog aktera paklenskog plana da Supilo bude zaražen sifilisom i doveden do ludila, kao i ministrovu »slabost« prema bludnici Juliji. Ruskog cara Nikolaja II. angažirano je odglumio *Tomislav Stojković*, talijanskom kralju Viktoru Emanuelu III. *Zijad Gračić* dao je autentičan prizvuk teatralne brbljavosti; u ulogama prijestolonasljednika Karla, srpskog poslanika u Londonu Mateje Boškovića, sluge u poslanstvu Manojla, Petra Karađorđevića (njegovi se »kraljevski« postupci nimalo ne razlikuju od Franz-Josefovih) i »đenerala« Petra Živkovića korektno su nastupili *Tomislav Rališ*, *Ivan Katić*, *Dušan Gojić*, *Mirko Švec* i *Ljudevit Galic*. *Darko Ćurdo* suviše je karikirao svoga Rasputina. *Zvonimir Zoričić* kao poručnik Horvat i *Miljenko Brlečić* kao vojnik Prebeg vrlo su dobro (apstrahirajući povremenu prejaku krikU) prezentirali milijune onih na kojima su se u ratnim rovovima »kola lomila«. Ženske su uloge zapravo samo dvije. Kao carska ljubavnica glumica Katarina Schratt nastupila je *Iva Marjanović:* znala je nositi kostim i uživjeti se u raspoloženja razmažene i od svega već umorne žene (koja, međutim, nakon smrti Franje Josipa ponovno »živne«). Prostitutka Julija *Alme Price* bila je i hladna, bezdušna i proračunata, no ne i sasvim bez srca; iako je nad Supilom izvršila plaćeno zlodjelo, iskreno ju je ganula njegova nježnost i taktičnost. Sudjelovali su (u ulogama bez riječi) još i *Zoran Grgić*, *Silvio Pavletić*, *Željka Karlović* i *Nataša Grba*.

Scenografija *Dinke Jeričević* oduzela je pola dvorane (pa predstavi može prisustvovati malo publike) da bi što dojmljivije dočarala ugođaj »položaja« na ruskoj fronti. Živopisni kostimi *Danice Dedijer* izvanredno su odgovarali karakteristikama likova i »zadanom« vremenu. U tom su pogledu mnogo značile i maske *Branka Borovčaka*. Autor je popratne glazbe (bez nje danas više i nema predstave) *Neven Frangeš*.

* * *

Radovan Milanov »dao« je već nekoliko dramskih tekstova (neki su i izvedeni), no ime mu je šire odjeknulo tek sada, uz prezentaciju njegove komedije MORSKA BOLEST u *Satiričkom kazalištu »Jazavac«*. Djelo nije literarni »hit«, ali je pisano čitko i sa smislom za zakone pozornice. Autor je, osim toga, čovjek bistra oka, sve mu je u pogledu naše suvremene stvarnosti jasno, mnogo ga toga (kao i nas) iritira pa je izvrgao ruglu ludosti, otrcane fraze, okamenjene klišeje, licemjerna prenemaganja i lopovluke koji nas okružuju i guše. Mjestašce na našoj dalmatinskoj obali poslužilo mu je u tom smislu kao »pars pro toto«.

Režija je povjerena iskusnom *Ivi Rogulji* (na zagrebačkoj Kazališnoj akademiji diplomiranom glumcu i redatelju), koji je vjerno i slikovito profilirao prepoznatljive likove, vješ-

to gradirao radnju te publici podario živu, neposrednu predstavu i mnogo srdačnog smijeha.

Najzahvalnije uloge interpretirali su *Frane Pejković* i *Dubravko Sidor*. Razočaranju i reskoj ironiji prvoborca Vite Pejković je znalački dodao primjesu gorčine i tragičnosti a razigrani Sidor izvrsno je zabavljao i razveseljavao publiku umješnim prikazom »čistunstva« i ograničenosti predsjednika Mjesne zajednice. *Vlado Krstulović* autentično je ocrtao bivšeg borca i seoskog »ridikula«, *Bane Petrović* (kao predsjednik SUBNOR-a Beograđanin Stevo) bio je živa slika dobro potkoženih i u punoj snazi umirovljenika (iznajmljuju, dakako, »kamare« turistima), koji svoju dokolicu ispunjaju »prodavanjem folova« novoj sredini (a još ne znaju govoriti »naški«) i »brigom« za sigurnost poretka (pa osnivaju grupe aktivista za osmatranje, identifikaciju i zastrašivanje neprijatelja), *Ivo Rogulja* i *Branka Trlin-Matula* (u ulogama stranih turista) odlično su govorili njemački dok su *Zoran Ćirić* (Vitin sin i vlasnik kafića) i *Dušan Gruborović* (omladinac Slave) na zadovoljstvo obavili zadatak da glupostima i pokvarenosti okoline suprotstave zdrav razum i normalno ljudsko reagiranje.

Scenografkinja *Dinka Jeričević* uspjelo je kreirala dvodjelnu scenu (kafić—konoba) a *Maja Galasso* odgovarajuće kostime. Vrstan glazbeni suradnik redatelja bio je *Zvonko Presečki;* lektorica *Đurđa Škavić* uspjela je da su svi glumci (a ne samo Dalmatinci rodom) dobro vladali dijalektalnom »besidom«. Šminkerku *Snježanu Trgovec* valja također spomenuti.

* * *

Politički kazališni komadi traju obično koliko i vrijeme, prilike i osobe na koje se odnose. Kasnije se većinom spominju tek kao »signum temporis«. Nisu, međutim, zbog toga prezira vrijedni, naročito ako britkoćom svoje kritike postanu korektiv izopačenostima dotičnog vremena i sredine ili pak zanosom svoga patosa zazvone na uzbunu protiv tiranije.

Josip Vukadin (?) svojom farsom LOVAČKO DRUŠTVO ne teži za literarnim uspjehom, nego nakaznostima naše sadašnjosti i blize prošlosti pruža bistro i bez izmaglice ogledalo, odrazivši u njemu štošta vrijedno javne osude: osionost »malih bogova«, prikrivanje kriminala plaštem ideološkog čistunstva i općeg interesa, različite manipulacije, bezumni birokratizam, šuplje fraze »spasonosnih« referata i zaključaka itd. A da je taknuo u pravu žicu — svjedoči i brojan odaziv publike, i njezino spontano reagiranje.

Kazalište »Komedija«, predugo već bez svoje zgrade (koja se renovira), pokrenulo je u Društvenom domu »Trešnjevka« Scenu »Petrica Kerempuh« i na njoj upriličilo izvedbu spomenute farse. Redatelj *Želimir Orešković* dao je predstavi potreban živ tempo i jasnu preglednost te vješto naglasio bit njezine poruke. Šteta je tek što je dopustio da inače prikladna glazba *Jaroslava Kubičeka* bude iritirajuće preglasna i tako »pokriva« govor glumaca pa čak i preko pojačala emitirani zgodno ubačeni reklamno-propagandni tekst.

Tri su uloge u »Lovačkom društvu« posebno zahvalne i sva su tri njihova interpreta u potpunosti iskoristila pruženu im šansu: *Ljubo Zečević* (kao predsjednik Društva Jerolim Mrakovina) bio je pravcati sirovi, bahati i gramzljivi moćnik primitivac, *Vinko Kraljević* (lugar Luka) slikovitim je detaljima vjerno ocrtao sitnog službenika koji je prostodušni »znebec«, no koji se jedini hrabrom čestitošću usuđuje usprotiviti lisičenju i nasilju »malog Staljina« Jerolima a *Niko Pavlović* dokraja se uživio u lik druga Crnog (alias Miška iz Miškovca), koji se iz male sredine vješto uspio visoko vinuti pa kao »drug odozgo« obilazi slavlja, časti se na banketima

(svoj »dio« želi tobože platiti), »soli pamet« narodu i u automobilu dočekuje medvjede koje mu »odani« obožavatelji dogone na odstrel. I ostali su glumci uspjelo prikazali šarolike egzemplare ove svojevrsne galerije: *Otokar Levaj* penzionera denuncijanta Štefa, *Ivica Zadro* licemjernog prevrtljivca Šimu, *Nedim Prohić* ulizicu mesara privatnika, *Aleksandar Grünbaum* postarijeg aktivista potrkala, *Nada Abrus* dobroćudnu i »lavirajuću« domaćicu Društva i *Mirela Brekalo-Popović* preplašenu kandidaticu za prijem u Društvo.

Scenografkinja *Dinka Jeričević* učinila je što se na maloj pozornici moglo, kostimografkinja *Ruta Knežević* uspješno je pomogla redatelju okarekterizirati likove, asistirao mu je *Zlatko Kelnerić* dok je *Stjepan Gračan* uresio prostoriju trofejima jelenskih rogova i veparskih glava.

Mirko Petravić

Knjige

VIŠESLOJNA I ŽIVA POEZIJA

Mate Sušac: »Pjesme«, Školske novine, Zagreb, 1987)

Ako je istina da nitko ne pjeva sam, kako kaže P. Claudel, onda se pitam s kim pjeva Mate Sušac, s kojim Sušcima u sebi? Odgovor je jednostavan: pjeva sa svim Sušcima u sebi, uz pomoć svih pjesnika s kojima se susreo, primivši nešto i odbacivši nešto.

Tko sve nije prisutan u njemu — od Šopa do Bloka, Majakovskog, A. Ahmatove, Matoša, Krleže i drugih velikih imena! Ali, ta velika imena nisu prisutna u Sušcu po sebi nego po njemu, pjesniku Sušcu, po onome kako ih je on, Sušac, pjesnički metnuo u sebe (sretno ili nesretno).

Netko je rekao da se čovjek sastoji od onog što od drugih primi. Može biti. Ali je sigurno da se sastoji i od onog što on autohtono jest, od onog što gleda i što istovremeno ne vidi. U životu je tako: ljudi se susreću i tamo gdje ne očekuju da će se susresti:

između postelje i noći,
između dva tijela i jedne duše,
između spomenika i trave na vjetru.
(»Arijelova kasna pjesma«)

Najteže je kad se ljudske želje ne dodirnu i kad ljudi zbog toga optužuju sami sebe, prije svega svoje ruke koje nisu ništa, ili nisu dovoljno, učinile da se želje susretnu — u obliku novog djelovanja.

Što je primarno kod Sušca? Izabrani život ili stvaralačka avantura, on u poeziji ili poezija u njemu? Da li treba njega otkrivati u poeziji ili poeziju u njemu, da li je on pritisnut stihijom stihova ili su stihovi određeni njegovom linijom života? Da li treba Suščevim ili nečijim drugim prisustvom objašnjavati njegovo stvaralaštvo?

Na ta pitanja odgovoraju Suščevi stihovi koji od sebe i od svoje prirode ne mogu pobjeći jer su čvrsto povezani sa svojim pjesničkim postojanjem, sa sadašnjošću koja živi od hajdučkih ruku, s budućnošću koja će ih primiti kao drage svjedoke i s akumuliranim znanjem koje se u njima bori za svoj pjesnički opstanak.

* * *

Kao pjesnik Mate Sušac ne pokušava otići iz vremena. Bori se s njim,

ostaje u njemu i ljuti se — na vrijeme zato što ono ne izgleda mudro i što djeluje nepravdom, a na sebe zato što sebe vidi kao rijedak čamac na obalama bratstva među ljudima.

U svom pjesničkom životu, od kojega svakodnevno bježi i u kojemu svakodnevno ostaje, uvijek iznova postavlja pitanja — gdje, kako, zašto i s kim postojati.

Da bi se približio životu oko sebe, odlazi u egzetične i nestvarne snove koji ipak djeluju u duhu svakodnevne stvarnosti — bez koje nema njegova iskustva.

* * *

Suščeva poezija nije poezija konstatacija nego je to poezija metaforičkog i konkretnog mišljenja koje se, u borbi za jasnoću reda, elastično i spretno prepušta ljudskim strujama sposobnim da budu i nježne i snažne. Njegove poetske skretnice mu pomažu da se misaono i poetski sačuva od rasula, da tokove svoje svijesti pretoči u mudre i živahne stihove. Tu nema zagonetki, ali ima životnih slojeva ispod kojih su istine do kojih se isplati prodrijeti.

Katkada bi se moglo reći da Suščeva poezija živi na rubu fantastike — ne gubeći vezu sa zakonima stvarnosti i estetike, doživljaja i preciznog iskaza, ležerne zatvorenosti i prikrivene otvorenosti, iznijansiranih dramatskih detalja i pjesničke intuicije. Kostimirana zabava njegovih stihova atraktivna je — pored ostalog i zato što ti stihovi nisu konopci na kojima visi isprazna retorika.

Ne slažem se s Andrejem Sinjavskim kad kaže da je umjetnost više od stvarnosti, jer je stvarnost ono u što umjetnost nastoji prodrijeti i bez čega umjetnosti ne bi bilo. I pjesnik Sušac to potvrđuje.

* * *

Čitalac se pita: pred kojim zabranama pjesnik Sušac stoji — pred zabranama sadašnjosti ili pred zabranama vječnosti, a zatim: kakav je kod njega omjer između motiva protesta, motiva prkosa i motiva straha.

Na sve to odgovaraju njegovi stihovi, njegove poetske bajke u kojima priznaje kad je nemoćan, kad živi sa svojim iluzijama, kad je zahvaćen krizom identiteta, kad sumnja u moć svoje riječi, kad ne hoda crno-bijelim stranputicama, kad je našao svoje rješenje i svoje zadovoljstvo.

Mato Sušac ne sumnja da bi sumnjao, nego da bi nešto spoznao. Svojom poezijom pokazuje da čovjek postoji kao priroda koja misli, kao vanjski svijet koji ima svoju drugu stranu: svoje nepoznato, unutrašnje i slojevito lice.

Možda je on katkada svoju poeziju pretvorio u dobru pjesničku glumu, da bi mogao prijeći preko neke svoje pustinje i postaviti pitanje: »I što onda kad je prijeđeš / ako je ikada prijeđeš!«

Upitnika je mnogo, a rješenja je malo. Kad netko kaže: »Sve sam nadmudrio / osim svoje ludosti«, sam sebe meće u poetske i misaone zamke za razmišljanje koje nema kraja i u kojem ljudi ne znaju što će sa svojim srcem koje sve zna i koje ništa ne zna pred tjeskobom svjetlosti i pred svjetlom tjeskobe.

Kako stići do istine među ljudima koji nisu došli jer su ih mnoge mogućnosti mogle zaustaviti — fanatizmom, ljubavlju, gledanjem, slobodom i odbacivanjem nasilja? Odgovor: može se stići samo usaglašavanjem mogućnosti i nemogućnosti, mraka i svjetla, pameti i ludosti, smionosti i opreza.

* * *

Mate Sušac poznaje osnovne stvari pisanja, ali ne iskorištava uvijek do kraja to svoje znanje, jer se ponekad kreće prebrzo i bez potrebne kontrole, zbog čega mu pobjegne izraz koji bi mogao i morao vidjeti kad bi strpljivije i sporije išao od sebe do sebe, od izraza do izraza, od svoje jake

ličnosti do svoga sakrivenog lica, od svoje snage do svoje površnosti. Najbelji je tamo gdje je najčišći — izražajno, poetski i misaono, gdje se na površini i u dubini ništa ne može dodati i oduzeti (kao u pjesmi »Jadikovka nad pustinjom«).

Pored borbe za otmjenu privlačnost — apstrakcijom, kondenzacijom izraza i misli, punom i sadržajnom metaforikom, u Suščevim stihovima tu i tamo moguće je susresti izražajnu nemarnost koju malo veća pažnja ne bi prepustila. No, i pored toga njegovi stihovi su pune, a ne prazne vreće, pa zato stoje uspravno.

Čileanski pisac Josè Donoso kaže da ga ne zanima »što je literatura, već kako se pravi literatura«... Čini mi se da Matu Sušca zanima i jedno i drugo.

Jakov Ivaštinović

POLJICA, NARODNI ŽIVOT I OBIČAJI

Frano Ivanišević: Poljica, narodni život i običaji, reprint, Književni krug Split 1987, 736 str. i 60 slika

Bilo je to na početku ovog stoljeća kad je, u *Zborniku za narodni život i običaje*, pod vodstvom D. Boranića, bila objavljena opširna monografija don Frane Ivaniševića (1863—1947) o Poljicima (u svescima od 1903. do 1905. godine). Ona je bila pretiskana i kao posebna knjiga (1906).

Don Franina *Poljica* su bila odmah prihvaćena od stručnjaka te u proteklih osamdeset godina bila su smatrana kao dragocjen dokument koji se ne pušta iz ruku. Kao što ističe Vesna Čulinović-Konstantinović, koja je napisala Predgovor »reprintu«, Ivaniševićevo djelo je bilo »uzor dijelu ostalih zapisničara narodnog života i običaja«. Baltazar Bogišić, uvaženi znanstveni radnik, pisao mu je iz Pariza 1906. godine. »Koliko je meni poznato, u nas, još nitko nije tako lijepo, opširno, bogato, podrobno opisao svoj rodni kraj kao što to vi učiniste«.

U tom istom predgovoru dani su podaci o don Franinu svećeničkom, političkom, prosvjetnom i ekonomskom radu. Da spomenem samo neke činjenice: i on se borio za pohrvaćenje splitske općine, s don Franom Bulićem se zauzimao za glagoljicu, iz bojazni pred talijanskim pretenzijama na Dalmaciju i on je od vatrenog Hrvata postao pristaša dinastije Karađorđevića (od nje je bio imenovan senatorom) te se zbog Sokola sukobio s biskupom Bonifačićem koji mu je oduzeo počasni kanonikat. To je tog časnog svećenika silno rastužilo. Ipak, kad su došli komunisti na vlast, nije im se pridružio — poput njegova prijatelja Viktora Novaka, poznatog framasona i vrtikapice. Don Frane se poslije rata sasvim povukao iz javnog života te završio svoje dane, živeći u kući svoje bivše sluškinje, koja ga je cijenila kao božjeg čovjeka.

Don Frani je na srcu bio naročito mali puk te njegovo prosvjetno i ekonomsko uzdizanje. S mještaninom, učiteljem Jurjem Kapićem najprije je pokrenuo *Pučki list*, a nakon prvog rata sam je izdavao *Pučku prosvjetu*. Na njenim stranicama je nagovarao seljake i radnike da ne odlaze u tuđinu: kad to nije mogao zaustaviti, zbog bijede koja je tjerala sirotinju trbuhom za kruhom, on im je svojim štivom pomagao da se ne otuđe hrvatskom jeziku, da ne zaborave svoje ukućane i rodni kraj te se, čim im to bude moguće, vrate na toprak.

Iako je don Frane zaslužan za cijeli hrvatski narod i naročito Dalmaciju (zastupao ju je u Carevinskom vijeću), ipak je najviše učinio za Poljica i rodno selo Jesenice.

On je u Jesenicama podigao dvije škole, sagradio crkvu sv. Petra na Sumpetru, cestu koja je povezala luku Krilo sa selom Krugom, osnovao društvo koje je kupilo parobrod »Knez« koji je prevozio narod Primorja do Splita i natrag do Omiša, nagovorio narod da na »naplovinama« Dugog Rata proda zemljište gdje se

onda podigla tvornica cinamida i garbida koja je omogućila siromašnijem svijetu da zaradi potrebnog novca, poticao imućnije seljake da otvaraju gostionice u Trstu u kojima se točilo domaće vino i često utjecao na roditelje da šalju bistriju djecu u više škole. Poljica, koja su nekad bila primitivna sredina s popima glagoljašima koji su se isticali pobožnošću i poštenjem ali ne velikom naobrazbom, od don Franina doba naovamo, ističu se na kulturnom području te s tog malog područja i ne velikog broja stanovnika (nešto više od dvanaest tisuća) danas imamo priličan broj književnika i umjetnika.

Don Frane je ipak najzaslužniji što je, uz suradnju brojnih Poljičana, napisao svoje doista monumentalno djelo *Poljica*.

Kao što smo bili sretni da su naši pređi, prije nego će stupiti u pregovore s Mlečanima (1444), sastavili Poljički statut, tako isto smo zahvalni don Frani da nam je ocrtao Poljica i život u njima, upravo u času kad su ona postepeno prelazila u moderno doba. Ako pogledamo u njegovoj knjizi slike onih kućeraka u kojima su naši praoci živjeli i (bez tekuće vode, bez električne struje i ogrijeva), ako pročitamo kako su se odijevali i što su jeli, kako su jadni u bolesti bili prepušteni seoskim babama i vračima te sve to usporedimo s današnjim stanjem, tu nema sumnje da je napravljen ogroman napredak. To ne znači da je sve krenulo na bolje: onda smo bili jedna prava zajednica, iste vjere i narodnosti, držali smo mnogo do časti i poštenja, a danas više nismo homogeno društvo, otvorili smo vrata svakome i svemu, jagma za materijalnim probicima je zahvatila većinu, te se šepire oni pred čijim podrumima stoje »merđe« i imaju više njemačkih maraka.

Don Frane je odličan pripovjedač. On piše kao da se razgovara sa svojim čitaocem. On se spušta do razine i manje učenog te mu slikovito i konkretno predočuje ono što mu želi reći. Iako stanovnici Gornjih Poljica govore štokavštinom, don Frane piše kao što »beside« njegovi Jeseničani — na čakavštini.

Evo kako on započinje svoje pričanje: *»Kada kreneš iz grada Splita prama istočnoj bandi (strani) od Lušca, pa kada si za jednu dobru uru oda odvalija kraljeve teste (ceste), eto te na rici Žrnovici pokraj Stobreča. Tude je most od driveta, priko kojega valja ti prići i tute je, znaj, prva graenica Poljica od mora. Na sto koračaji otolen dolaziš na raskrižje: jedna testa zove te prama Omišu u istok, a druga skreće u siver. Ti se drž' live ruke na siver. Put upravan i ravan ka' dlan na ruci otvara se prid tobom. To je nova testa, koja vodi od blata na Strožancu do mosta na rici Cetini pokraj Blata...«* (str. 3)

Upravo sada kad nam se odriče samobitnost, kad se naš jezik, koji se od doba Marulića nazivao samo hrvatskim imenom, krsti kojekakvim kovanicama, uputno je navesti što don Frane piše o »jeziku« 1903. godine: *»Narod zove jazik 'rvaski. Je li u razgovaranju ili pisanju, na svojon kući i vanka u svitu, na sudu, u trgovini piše, govori jedincatin jazikon 'rvaskim. Poliški čoban, koji vas svoj vik proživija u krševitom Mosoru... pripovida da je za ovcan nosija glagoljašku bukvicu i da je na lišaju riza' i pisa' 'rvaska slova: az, buk, vid, itd. Zovu se glagoljaška stara bosanska slova, koja su stari ljudi dobro poznavali, pisali na rabošu (komad drveta), na pragu od vrata zarizavali. Zovu to: staro 'rvasko pismo ili poljiška azbukvica«* (str. 64).

Poljica su uglavnom krševita, malo obradive zemlje; neki siromašniji pošli u obje Amerike te se obogatili; to čuli drugi pa pojurili za njima. U poglavlju o »Životu prema zanimanju i imutku«, pisac se osvrće i na te »nenazočne«: »Uža se reć da se planine ne miču, a ljudi iđu po svitu trbuvon za kruvon... Ima ji' osobito u 'vo zadnje vrime da bižu u Jemerike ili Zelandiju, ili kako su stariji

govorili u karavanu ili Kalivorniju. Niki često javljaju se, pišu kući i rodbini, šalju novca, otkupili očevinu od duga, oživili, borami. Od niki ni krvi ni strvi, ili pomrli ili se zagubili u tuđen svitu, pa jin se ne mili ni vratit ni pisat svojin... Malo koji da je iša' u svit, a da nije odlučija prije starosti povratit se na očev toprak«. Don Frane donosi nekoliko pisama tih naših iseljenika, bez ikakve promjene. Ja ću navesti početak i kraj prvoga: »Dragi Oče Dajinti znati Dasan vala Bogu zdravo Atakose uvan Uboga Velikoga Daće i ovo Moje Malo pismo naći Ulipome Zdravlju iveselju Svivas uskupa Dragi Oče Dajinti znati Dasanse dežbarka (iskrcao) s onoga vapora Na kojemu sanbija *Sueda* ime je bilo vaporu. ijasan ostao u jemerikan Uovijorku iznaša Kuću Diću Stati Asada viditi Staćebit... Ostajtemi zbogon Pozdravite Ujca Antu Zbogon Oče iti Majko Braćo i Sestrice Ostajitemi zbogon — Bog, Bog, Bog Čekan brzi odgovor Štase mož Prvo. Pisat ćete mi ovako: Mr Jure Duić 19 St. 3 Ave 95 Saut Bruklin Novijork Nor Amerik Pišite Miuredu« (str. 361—63). Ako su ondašnji američki poštari pronašli Juru Duića, kad su mu njegovi odgovorili, onda su oni bili bolji i pametniji od ovih današnjih.

Na kraju knjige, u poglavlju o »Iskustvu, znanju i mudrovanju«, i don Frane, poput drugih historičara, daje bitne podatke iz poljičke prošlosti: *»Otrag 900 godina je počelo prvo naseljivanje Poljica od tri sina kneza Miroslava iz Bosne: Trpimira, Krešimira i Elema, pa se poslin raspučilo i razišlo u dvadeset sela. Poslin pridolazilo naroda iz Ugarske i Bosne, jer se bojali Turaka, pa se zaklanjali u Poljica. Kad je Vrancez nazad evo bit će taman 100 godina doša' u Dalmaciju, nisu ni Poljica mirna ostala, narod biža', ko na more, na brodove pa u Brač, ko u Mosor u špilje. To se doba zvove 'izbig' ili 'poljiška bižanija'«* (str. 634—35).

Tad je (1807), pred sto osamdeset godina, bila od Francuza ukinuta Poljička Kneževina, ali u srcu njenih stanovnika uspomena na nju ostala je uvijek živa. I kod Ivanišević se osjeća da je ponosan što se rodio upravo u tome kraju i što pripada tome narodu.

Kaže se da je i Homer katkad drijemao. Tako i kod don Frane ima, naročito pri kraju knjige, razvučenosti i opetovanja. Kao da se umorio, radeći na toj knjizi nekoliko godina; stalno je nešto dodavao, izostavljao, mijenjao i tumačio.

I on je bio čovjek svog vremena, možda i staleža, pa ima mnogo predrasuda na račun ženske čeljadi: Žensko se malo u čemu može usporediti s muškarcem kojemu mora služiti i u svemu ga pomagati. Muž je glava, a glava rasuđuje i zapovijeda.

Na kraju tog ponovnog izdanja *Poljica* nadodana je »neobjavljena građa« iz Ivanišević rukopisa. Tim dodatkom, na stotinjak stranica, nismo ništa dobili. I najbolje stvari u njemu (npr. pjesma Ivana Karamana i put vlč. Čotića u Svetu Zemlju) nisu značajne.

Slažem se s gospođom Vesnom Čulinović-Konstantinović koja na kraju svog Uvoda veli da monografija *Poljica* svrstava don Franu »među najplodnije opisivače svog vremena u nas, koji je uz to popularizirao kvalitete tradicijske kulture i poučavao kako na njihovim temeljima treba razvijati život«.

Ante Kadić

»NOVINE I ČASOPISI GRADIŠĆANSKIH HRVATOV«

Gradišćanski Hrvati u Austriji, iako danas ne mnogobrojni, češće nas iznenade svojim vrlo uspjelim tiskanim edicijama. Tako se zbilo i 1985, u povodu 75. obljetnice »Hrvatskih Novina« (1910). Objelodanili su divot-knjigu povijesno-dokumentarnog značenja, u kojoj su obradili svu svoju periodiku (novine i časopise) od najranijeg početka 1891. pa sve do 1985. Ovo zaslužno izdanje uredio je ugled-

ni gradišćanski kulturni djelatnik *Nikola Benčić* uz suradnju brojnih poletnika, a izdavač je Hrvatsko štamparsko društvo u Železnu (38. njihova knjiga).

U *predgovoru* ove svojevrsne spomenice piše predsjednik HŠD *Mirko Berlaković:* »Naš mali hrvatski narod u Gradišću je kita ka se je otkinula od matičnog naroda, kako veli naš pjesnik Mate Miloradić. Kolike žrtve su bile potribne i kolika borba se je morala peljati za opstanak našega ljubljenoga roda, koga su 'pozivali German i Madjar, da stupi k njim va roj, va tudji kolobar' (Miloradić).

U razvitku svakoga naroda pripada štampi posebna, rekao bih, najvažnija uloga. Tako su nas naši molitveniki kroz stoljeća branili i sprohadjali kot jedino štivo na našem jeziku, dokle se koncem prošloga stoljeća pojavi prvi časopis, koga je pokrenuo naš narodni velikan i reformator pravopisa, školnik Miho Naković, upoznavajući važnost štampane riči i informiranja o aktualni zbivanji.

75. obljetnica osnivanja 'Hrvatskih Novin' nas je potaknula da sastavimo zbornik ili dokumentaciju o bogatom stvaralaštvu našega naroda na području časopisov i novin, jer se do sada još nigdo nije znanstveno bavio...

Ova knjiga nas želi upoznati s vrlo važnim dijelom naše povijesti i pokazati na čvrstu volju i pripravnost naših uzornih ljudi u ufanju da ćemo je mi i naši potomci slijediti, ne gledeći žrtve nego imajući pred očima naš mili hrvatski rod. Ona na dalje želi našim mladim i budućim slavistom pokazati stazu ku triba zakoračiti da se analizira na znanstveni način naša izdavačka aktivnost« (str. 3—4).

»Uvodne riči« napisao je urednik ovog izdanja Nikola Benčić. »Svi smo složni« — piše on — u pozitivnom prosuđivanju značaja štampane riči. Prez novin i časopisov si danas ne moremo predstaviti život. Za male narodne grupe, kot su to Gradišćanski Hrvati ima štampa i skrovno značenje, ali ko nam nij svakiput čisto nazočno, a to je prvorazredni značaj čuvanja materinske riči, održavanje jezika, kulture, društvene veze naroda med sobom i jačanje narodne samosvisti...

Zadatak ove knjige je pokazati jedanput na razvitak, pokušaje, napore i slipe pute naše gradišćanskohrvatske štampe. Moram vam priznati da je ta put pustolovan, pun različnih doživljajev i presenećenja. Koliko truda, marljivosti, aldovnosti, financijskoga i duhovnoga ulaganja, veselja i razočaranja leži na tom 75 ljetnom (znamda i puno starijem) putu, to si jedan neupućeni ni predstaviti ne more...

Ako gledamo našu štampu po broju izdavanja, onda vidimo po širini dvi bogate periode. Jedna je u Prvoj republiki. To je u 30-ih ljeti, kada je Hrvatsko kulturno društvo čvrsto držalo vojke kulture s jako puno inicijative u svoji ruka, a Crikva je svojim autoritetom, znanjem i farničkim potencijalom u potpunoj harmoniji podupirala ta zvanaredno bogati i rodni život gradišćanskohrvatske štampe. Drugo nabuktanje toga razvitka je pak u 70-ih ljeti, ali u koj struji se vidi jaka polarizacija, ujedno i simptom vrimena u dobrom i čemernom smislu. Ali nikada nije bila u pitanju glavna linija naše štampe: 'Naše Novine', 'Hrvatske Novine', 'Naš Tajednik' pak opet 'Hrvatske Novine' su jasna i čista linija toga razvitka. Samo da po Drugom svitskom boju Crikva kot prva prihvati inicijativu s 'Crikvenim Glasnikom Gradišća' i uz to s velikim brojem časopisov i lokalnih farskih novin. Tako ona izgradi čvrstu svojevrsnu informativnu komunikaciju. A hrvatski akademski klub svojimi glasilami skrene na intelektualno i literarno, kašnje političko područje. Tako je danas naša štampa šarenija, različnija, opširnija — ali da li je i bogatija, sa čvrstom osnovnom linijom, to preostavljam proučavanju objektivnih istraživačev. A da se to pak u budućnosti moglo bude lakše načinjati, tomu služi ova knjiga.

Ona je podijeljena na tri dijele: općeniti doprinosi o našoj štampi, dvojezična šumacija naših štampanih produktov i dokumentarni dio, faksimili...

Da se je ipak ovoliko svega našlo ima se zahvaliti istraživačkoj i marljivo sakupljačkoj djelatnosti jednoga Martina Meršića ml., Štefana Zvonarića, Feliksa Toblera ili Ivana Karala i mnogim drugim, kim naši štampani produkti nisu bili samo jedan kusić papira, već kulturna vridnost, izraz gradišćanskohrvatske duhovne potencije.« (5—6)

Prvi dio spomen-knjige nosi naslov *»Misli o našoj štampi«*. Tu su članci: Božene Vranješ-Šoljan iz Zagreba *(75 ljet novinstva Gradišćanskih Hrvatov);* — Bele Schreinera *(Važnost štampe za narodnu svist);* — Štefana Emricha *(Uloga novin u političkom gibanju):*, — Nikole Benčića *(NOVINE — put i mogućnost literarnog izraza);* — Ludvika Kuzmića *(Nacrt jezičnoga razvitka u grad, — hrvatski novini i časopisi);* — Ferdinanda Mühlgasznera *(Igrokaz Gradišćanskih Hrvatov 1946. — 1960. u zrcalu gradišćansko-hrvatskih tajednikov);* — Feliksa Toblera *(Gradišćanskohrvatski letki);* — Jurice Csenara *(Potribno je zasadjenje drugoga miljokaza,* nova tehnika na hasan gradišćanskohrvatske štampe).

U drugom dijelu *»Novine i časopisi«* kronološki je poredana sva periodika sa svim potrebnim podacima. Uz pojedine značajnije novine i časopise dodani su članci, koji su ili iz prvog broja pojedinog lista ili iz kasnijih godišta ili napisani za ovu prigodu. Oni zorno otkrivaju postanak lista, razvitak, stanje, značenje i slično.

Sveukupno od 1891. do 1985. u Gradišću je izlazilo 60 novina i časopisa. Neki su izlazili tjedno, neki polumjesečno ili mjesečno, drugi opet periodično ili tek nekoliko brojeva, dapače i samo po 1 broj (tih je samo 5). Na njemačkom jeziku tiskano je samo 5 (od toga su 3 župska glasila od 1978. dalje). Poseno treba istaknuti značajnije tjednike: *Naše Novine* (1910—1922), *Hrvatske Novine (1923—1942), Naš Glas (1923——1931), Narodne Novine* (1946. do danas), *Naš Tajednik* (1947—1960), *Hrvatske Novine* (1960. do danas).

Treći dio svojevrsnog zbornika jesu *»Slike i faksimili«* naslovnih stranica novina i časopisa, od prvoga 1891. *(»Knjižnica za seljačke ljude«)* do najmlađega *(»Kod nas«)* 1985; — te prvog urednika Mihe Novakovića, zatim drugih urednika, suradnika i zaslužnika, do najnovije družine koja se sada brine oko tehničkog uljepšavanja »Hrvatskih Novin« (sveukupno 40-ak fotografija i 60-ak faksimila).

Ovo izdanje naših Gradišćanaca svjedoči da u njih još nije posustala hrvatska svijest i da je njihova čila krv još toliko vrela da je ne mogu umrtviti suvremeni nasrtaji svenuća. Obrađeno gradivo svjedoči da njihova nastojanja oko svoje samoniklosti, iako podalje od praizvora, ne sustaje i da hranjena pisanom riječju neće doći na manje. To je nada i želja samosvjesnih Hrvata u Gradišću. Njihovi farniki (župnici — dušobrižnici) i školnici (učitelji) i toliki poletni marljivi kulturni djelatnici toliko su duhovno snažni da se nikad neće utrnuti hrvatski jezik, kultura, prosvjeta, društvena samobitnost gradišćanskih ognjišta. Povijesno-znanstveni uvid u časopise i novine u jednom (gotovo) stoljeću sigurna je potvrda našoj tvrdnji.

Matica zemlja i narod raduju se svakom puninskom ostvarenju braće u Gradišću i u njihovom pothvatu vide i za se poticaj za obradu sličnih povijesnih vrijednosti. Bili mi u domovini ili izvan nje, ostajemo nerazdruživi u povijesnom dozrijevanju i ispunjenju.

Mirko Validžić

SAKRALNI KIPAR NAIVAC

Sredinom travnja prošle godine (9. 4. — 23. 4. 1987) održana je jedna specifična samostalna izložba skulptura i reljefa kipara naivca MATE MIHINICE u Galeriji »Mirko Virius« u Zagrebu. Po čemu je svojevrsna, neobična? Svi eksponati (12 reljefa i 16 skulptura) obrađuju *isključivo religiozne motive*. Pomalo je ipak čudno da se u našem vjerskom tisku nije nitko osvrnuo na ovu visoku kvalitetnu i nadasve rijetku izložbu s tematikom iz Biblije i sakralne ikonografije. Možda je i sam umjetnik tome djelomično pridonio, jer nije dovoljno upozorio sve one koji bi rado pogledali izložbu i o njoj pisali.

Mato Mihinica spada u našu poratnu (mlađu) generaciju (r. 1948. u Obrezini kraj Velike Gorice, u neposrednoj blizini Zagreba). On se u svom kiparskom izražaju već preko 20 godina sasvim opredijelio za obradu samo sakralnih motiva. To je nesumnjivo jedinstven slučaj u našoj naivi uopće, a možda i u svjetskoj. Stoga je i poprilično čudno da se o Mihinici malo čuje, piše. Ne nalazimo ga ni u knjizi »Sto slikara i kipara«, koju je 1985. izdala Zajednica likovnih radnika »Zagreb« (ukoliko sam Mihinica, ako je bio ponuđen, nije prihvatio).

Na svojoj nedavnoj samostalnoj izložbi on se predstavio s reljefima: *Kristov banket, Krist u grobu, Uskrsli Krist, Madona s anđelom I i II, Madona s anđelima, Anđeoski zbor, Obitelj s anđelom, Časna obitelj, Mala obitelj, Kraljeva obitelj i Čestitari.* Skulpture su nešto brojnije: *Raspelo, Madona, Josip, Anđeo I i II, Pastir I i II, Ovčica I, II i III, Volek, Magarčić, Koza, Posavka i Majka i dijete I i II.* Sve je (gotovo) izrađeno od drveta (i reljefi i skulpture), ne malih dimenzija (jedan reljef dosiže 130 x 36 cm — Kristov banket; — a skulpture su visoke od 22 do 150 cm (Raspelo). Samo je jedna skulptura od kamena (Majka i dijete). Dodao je nabrojenim eksponatima i osrednju hrastovu *škrinju*. (Da ne bi bilo zabune poradi imena pojedinih izložaka, sve je sakralno stilizirano.)

Mihinica je u vremenu od 1967. do 1987. imao 6 samostalnih izložaba: 4 u domovini (2 u Zagrebu, zatim u Velikoj Gorici i Krapinskim Toplicama, gdje je izložio kompletne Božićne Jaslice s više od 20 figura; — začudno je da to još ni jedna crkva nije otkupila); — 2 u Chicagu (SAD). Na grupnim izložbama sudjelovao je od 1965. do 1986. trinaest puta (u domovini 10 puta, u Parizu 2, u Philadelphiji 1). Sve ovo pokazuje i osebujan ritam rada i kvalitet koji se nameće.

Mihinica je započeo rezbariti u svojim ranim godinama, a kroz protekla dva i po desetljeća sasvim se tome posvetio. Ostao je samac i sve vrijeme posvećuje radu, ne računajući na bogaćenje.

Poznavaoci naše naive (dr. Bauer, Depolo, Ž. Zdelar) ocijenili su njegove radove zasluženim priznanjima. On je izdanak turopoljske sredine, gdje je rezbarstvo i skulptorstvo naslijeđe, pa prema tome darovitima i temelj i poticaj za daljnju razradu u pronalaženju savršenijih, svojih oblika. Sigurno je da će Mihinica u daljnjem svom usavršavanju dati još zrelijih ostvarenja, jer je tek dospio do pola životnog puta. Nadajmo se i to mu poželimo.

Možda će nekome biti na prvi mah ne baš sasvim shvatljivo, zašto Mate Mihinica obrađuje samo biblijske, religiozne motive? Odgovor je jednostavan, nalazimo ga u Kristovim riječima: Iz obilja srca usta govore. Poticaj da se stvara istinski nadahnuto umjetničko sakralno djelo dolazi iz duše samog umjetnika. Ako je taj poticaj sveobuhvatan, onda on zauzme svu umjetnikovu djelatnost. To se ostvarilo kod našeg kipara naivca. On marljivo čita Bibliju, nastoji produpsti religiozne spoznaje i opredijelio se da to prenese u reljef i kip, drvo i kamen. I u kojoj mjeri raste duhovna osnovica, tim odgovarajuće cvjeta i umjetnička usavršenost.

Ova informacija, u povodu najnovije samostalne izložbe Mate Mihinice, ne ulazi u analizu njegova kiparskoga sakralnog djela, a još manje u kritički osvrt, iako je sasvim vidljivo da je on kroz četvrt stoljeća dokazao da ima obilan umjetnički dar u rodu kiparske naive, da je uspješno izveo tolika ostvarenja pravih dometa i da obećaje još zrelija djela.

Činjenica da rijetki poznaju njegov rad i značenje s obzirom na isključivo sakralno opredjeljenje, nuka nas da ga upoznaju bar oni među nama koje sakralna umjetnost mora zanimati. Mihinica je i sam djelomično kriv da se nije pobrinuo za svoj publicitet. Mi smo ga svjetovali da se poveže s našim katoličkim tiskom (to posebno vrijedi za naš tjednik), upriliči razgovor, objavi koju fotografiju svojih radova (to posebno vrijedi za Jaslice), priredi na svećeničkim tjednima u Zagrebu (kojima on redovito prisustvuje) izložbu svojih radova i tako neposredno upozori predvodnike našeg vjerničkog općinstva na svoje radove. Bez toga ogromna većina naših crkvenih djelatnika niti je čula za Mihinicu, niti je vidjela njegove umjetnine. Sakralna umjetnost je prvenstveno za crkve i njene prateće objekte. Ali treba gromko vikati da se čuje i zna o kome i o čemu se radi. Nadamo se da ove sugestije neće ostati bez odjeka i korisnog uspjeha i za kipara i za samo sakralno, obogaćenje u izvornoj hrvatskoj naivi.

M. V. Ćelkanović

Vijesti

U galeriji »Josip Račić« održana je izložba slika *Ive Dulčića*, koja obuhvaća njegovo umjetničko djelo od 1943. do 1954. I. Dulčić bio je član radnik HKD-a. U našim prostorijama nalazi se njegov portret predsjednika Društva J. Oberškog. Uz G. Jurkića i Z. Sertića bio je najpoznatiji ilustrator naših izdanja. Među njegova najveća djela s područja sakralne umjetnosti spada veličanstvena freska »Krist Kralj«, pokrovitelj hrvatskog naroda« u splitskoj crkvi Gospe od Zdravlja. Svoje likovno stvaralaštvo započeo je Dulčić kao mladi student prava u jeronimskoj »Obitelji«.

Istodobno je u Galeriji »Kaptol« održana još jedna izložba Dulčićevih slika (13. I — 6. II).

* * *

18. I. 1988. izvedena je na Radio-Zagrebu repriza drame *Nikole Šopa* »Saptom Bosna pade«. Drama je bila prvi puta emitirana 1972.

* * *

»Republika«, br. 7—8/87, donosi prikaz knjige *Nikole Šopa* »Tajanstvena prela«, koju je priredio *Zvonimir Mrkonjić*. N. Šop, po svojoj zbirci pjesama »Isus i moja sjena«, vjerojatno naš najveći pjesnik kršćanskog nadahnuća, bio je i vrstan prozaik i prevodilac.

»Oko« od 28. I. 1988. objavljuje prikaz izdanja »Hrvati i civilizacija knjige« (Radovi s Prvog međunarodnog simpozija o hrvatskoj kulturi, održanog u Parizu na Sorboni 1986) iz pera *Božidara Petrača*, suradnika »Marulića«.

* * *

1. I. 1988. dodijeljena je ovogodišnja nagrada Gandhi poznatom poljskom katoličkom laiku *Jerzyju Turowiczu*.

* * *

Talijanska režiserka *Liliana Caviani* počinje snimati film o *sv. Franji*.

* * *

»Die Furche« od 30. XII. 1987. donosi prikaz života i stvaralaštva gradišćanskih Hrvata iz pera *Franza Gansriglera* pod naslovom »Das schöne Klang der Tamburiza«. Riječ je o ustavnim pravima prema čl. 7 austrijskog Državnog ugovora.

* * *

»Arlea« u Parizu izdala je pripovijest *Jože Javoršeka* »La Mémoire dangereuse«, o čemu u časopisu »Etudes«, br. 10/87, piše *Jean Mambrino*.

* * *

U kazalištu »Colosseo« u Rimu prikazana je u siječnju 1988. predstava *Marija Prosperija*, inspirirana *Sienkiewiczevim* djelom »Quo vadis«.

* * *

L' Osservatore Romano« od 14. XII. 1987. donosi prikaz filma »Pokajanje« sovjetskog režisera *Tengiza Abuladzea* iz pera *Sergia Trasattija*.

* * *

U nakladi »Seuil« objavljene su 1987. knjige *Michela Certeaua* »La faiblesse de croire« i *Paula Beauchampa* »Parler d' Ecritures Saintes«.

* * *

O prošlogodišnjem dobitniku Nobelove nagrade za književnost *Josifu Brodskom* piše Osservatore Romano od 24. X. i »Città nuova« od 25. XII.

* * *

»Pravoslavlje« od 1. XI. 1987. donosi članak *Vladana Popovića* »Crkva i materijalizam«.

* * *

Početkom studenoga 1987. održan je na Karipskim otocima *Prvi regionalni kongres katoličkih laika*.

* * *

Pierre-Robert Leclercq piše u časopisu »Etudes«, br. 11/87, članak o *Heinrichu Böllu* pod naslovom »Temoin d'une génération perdue«.

* * *

»La Croix« od 13. I. 1988. objavljuje članak *Jean-Yves Calveza* o problemu katoličkog laikata pod naslovom »Pas de repli danas les sacristies«.

* * *

Austrijsku nagradu za evropsku literaturu u godini 1987. dobio je čehoslovački pisac *Milan Kundera*, koji od 1975. živi u Francuskoj.

* * *

»Svjetlo riječi«, br. 1/88, donosi članak *Anđelka Mijatovića* »Pjesma o našim korijenima« o romanu *Ivana Aralice* »Put bez sna« (prigodom 300. obljetnice seobe hrvatskog stanovništva iz Rame u Cetinjsku krajinu).

* * *

DDB je u dva sveska objavio antologiju »Jésus-Christ dans la littérature française« *(Isus Krist u francuskoj književnosti)*.

* * *

»Odjek«, br. 2/88, donosi članak *Enesa Durakovića* »Poezija *Nikole Šopa*«.

* * *

U Parizu je objavljena knjiga *Jacquesa Cassara* »Dossier Camille Claudel« o tužnoj sudbini *Claudelove* sestre.

* * *

Kod Gallimarda je izašla iz tiska knjiga *Rogera Greniera* »*Albert Camus*«.

* * *

»Librairie Seguier« objavljuje »Uspomene« *Hélène de Beauvoir*, sestre *Simonine*. U knjizi se govori i o Jugoslaviji.

* * *

15. I. 1988. umrla je jedna od najstarijih članica našega Jeronimskog društva i njegova »domarka« (živjela je do smrti u njegovim prostorijama) gđa *Angela Jelavić*, udova jednoga od prvih jeronimskih skladištara.

* * *

»Crkva na Kamenu«, br. 2/88, donosi pod nadnaslovom »Naši velikani duha« članak *Josipa Antolovića* o *Petru Grgecu*.

* * *

Kod »Seuila« su objavljene knjige *Xavier-Leona Dufoura* (Lecture de l'Evangile selon Jean) i *Elie Wiesela* (Le Testament d'un poète juif assassiné). Istodobno Editions Odile Jacob objavljuje novu knjigu *Jeana-Claudea Barreaua* (Du bon gouvernement).

* * *

»Città nuova«, br 2/88, donosi članak *Pasqualea Lubrana* o knjizi *Ferdinanda Castellija* »Volti di Gesù nella letteratura moderna«.

* * *

U Veneciji je održan u mjesecu veljači *Međunarodni skup o ljudskim pravima i vjerskim slobodama*, na kojemu su, između ostalih, govorili i nadbiskup *Alojz Šuštar* i *Milovan Đilas*.

* * *

U subotu 6. veljače 1988. u 18 sati u klubu »Žitokombinata«, Ilica 220, održana je treća samostalna večer poezije pjesnika *Adolfa Polegubića* pod nazivom »Pripadati beskraju«. Adolf Polegubić pripada zagrebačkom krugu pjesnika čiji putovi vode transcendenciji. (Z.K.)

* * *

Sopranistica Marina Jajić pred odlazak u Bern na duži umjetnički angažman snimila je u Splitu LP i kasetu *Iz riznice splitskih stoljeća* sa skladbama pretežno sakralnog karaktera; pjeva ih uz glasovir, orgulje, lutnju, solo, uz »Splitski vokalni oktet« i »Vokaliste Salone«. Zastupani su skladatelji: *F. Bosanac, I. Lukačić, M. Romano, V. Jelić, J. Bajamonti, V. Lisinski, I. Zajc, J. Hatze, B. Sokol* i *P. Z. Blajić*. Ploču su pripremili *Ljubo Stipišić* i *Petar Zdravko Blajić*, a izdala »Buvina« iz Splita. (PZB)

* * *

Već nekoliko godina po zamisli Ljube Stipišića »Turistički savez općine Split« organizira kroz ljetne mjesece kulturnu manifestaciju »Delamatske svečanosti«. Prošle godine (1987) u okviru te manifestacije održane su *»Večeri u splitskoj katedrali sv. Duje«* s uspjelim nastupima pjevača tradicionalnog (crkvenog) pučkog pjevanja, mnogih klapa, većih zborova i komornih vokalnih sastava (»Vokalisti Salone« i »Splitski vokalni oktet«). (PZB)

* * *

Hrvatsko narodno kazalište u Splitu s velikim je uspjehom premijerno izvelo 21. XI. 1987. operu *Boris Godunov* M. Musorgskog s autorovom originalnom orkestracijom. Operu je režirao Petar Selem, dirigirao Vjekoslav Šutej a zbor je uvježbao Ivo Lipanović. Zboru kazališta udjeljena je tom zgodom nagrada zagrebačkog tjednika »Danas« za umjetnički doprinos prošlogodišnjem »Splitskom ljetu«. (PZB)

* * *

Društvo prijatelja Salone iz Solina izdalo je zbirku pjesama *To traženje ne bijaše uzalud* pjesnikinje Milijade Barada. Njoj je to treća zbirka; prvu joj je izdala »Crkva u svijetu«, druga je izišla u privatnoj nakladi. Prezentacija ove treće zbirke, što ju je za tisak priredio *Ljubo Stipišić*, bila je u splitskoj katedrali. Stihove iz zbirke čitali su glumci Hrvatskog narodnog kazališta u Splitu *Josip Genda* i *Božena Kolničar*. (PZB)

* * *

Na pozornici splitske Teologije 8. XII. izveden je igrokaz *Peto Evanđelje* iz istoimene knjige Maria Pomilia. Igrokaz je pripremio *prof. Ivan Banić* i student *Jure Šiljeg*. Postavljenje na scenu ovog djela koje problematizira cjelovitost i autentičnost evanđeoskih izvještaja o Kristu izazvalo je živo i raznoliko reagiranje. (PZB)

* * *

U Splitu je komemorirana 100. obljetnica rođenja Slovenca, hrvatskog i slovenskog skladatelja *Karla Adamića*. Koncelebriranu misu predvodio je nadbiskup *Franić*, a preko akademije o Adamiću kao skladatelju govorio je organizator komemoracije *dr. Petar Zdravko Blajić*. U glazbenom dijelu sudjelovali su: dr. *Ante Kusić*, bariton, *Marija Bubić*, sopran, orguljašica m. *Mirta Maćina*, zbor sa Škrapa pod ravnanjem s. *Pavle Njegovec*, orkestar sjemeništaraca i zbor bogoslova s *don Jurom Vrdoljakom* i mladi recitatori iz Splita *(Ivana Merćep, Miranda Čotić* i *Mladen Vulić)*. Potaknuta ovom komemoracijom obljetnicu su zabilježila i društvena sredstva informiranja. Skladateljeva kćerka pjesnikinja *Stanislava Adamić* redoviti je suradnik »Marulića« i »Danice«. (PZB)

* * *

Na Badnji dan prošle godine (1987) na Manastirinama u Solinu postavljena je u zgradi Tusculuma ploča s natpisom danskom arhitektu i arheologu *Ejnaru Dyggveu* i *don Lovri Katiću*, hrvatskom povjesničaru i književniku, na njegovu rodnu kuću. Katiću je više knjiga izdalo Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima. Obje ploče o stotoj obljetnici rođenja Dyggvea i Katića postavilo je Društvo prijatelja Salone. *O Dyggveu* je govorio *Stanko Piplović*, a o *Katiću prof. Franko Oreb* iz Arheološkog muzeja. (PZB)

* * *

U središnjoj kući sestara Služavki Malog Isusa splitske provincije u Splitu na Šinama nadbiskup *Franić* blagoslovio je sredinom studenoga 1987. novu kapelicu u kojoj je akad. slikar *Josip Botteri Dini* izradio dva mozaika s motivima uskrslog Krista i sv. Obitelji. Na svečanosti sam je autor *Botteri* govorio o svojim slikama. (PZB)

* * *

Prof. Zlatko Vidulić preveo je na latinski jezik više hrvatskih pjesama koje su postale vrlo poznate i rado pjevane, npr. »Za vsaku dobru reč« (Gratiae), »Galeb i ja« (Larus et ego), »Oprosti mi, pape« (Ignosce mi, pater). Pjesme su u latinskom prijevodu vjerne metru i ritmu originala i zato su prikladne za pjevanje. (PZB)

* * *

Koncem studenoga 1987. u Žrnovnici kod Splita u akademiji proslave više značajnih obljetnica starohrvatske župe i župne crkve sudjelovali su dr. *Slavko Kovačić*, povjesničar, msgr. *Srećko Bezić*, župnik, pjevači tradicionalnog crkvenog pjevanja iz Žrnovnice, solistica *Marija Bubić*, kvartet iz sastava »Splitskog vokalnog oktета« i mladi iz župe. (PZB)

* * *

U franjevačkom samostanu u Imotskome 20. XII. 1987. preminuo je u 86. godini života *dr. o. Ivan Glibotić*. Pisao je duhovnu glazbu, blisku puku i nivou zborova u sredinama u kojima je pastoralno djelovao, i igrokaze uz glazbu, redovito duhovnog sadržaja; predavao je glazbu, organizirao izvedbe i izvještavao o glazbenim događanjima. (PZB)

* * *

Klapa »Trogir« na posljednjoj svojoj LP i kaseti *Tragurium*, prema naslovu jedne skladbe *Ljube Stipišića* na stihove *Milijade Barada*, snimila je nekoliko skladbi i duhovnog sadržaja. S repertoarom skladbi na novoj LP klapa će po drugi put gostovati u Americi. (PZB)

* * *

U Korčuli u dominikanskom samostanu preminuo je 30. XII. 1987. dominikanac *o. Zlatan Plenković*. Surađivao je u mnogim katoličkim časopisima kraćim sastavima duhovnog poticajnog karaktera; izdao je više knjiga a skladao je i duhovnu glazbu. (PZB)

* * *

Hrvatsko narodno kazalište u Splitu priprema praizvedbu nove opere *Silvija Bombardellija Bakonja fra Brne* na vlastiti libreto prema istoimenom djelu Sime Matavulja. (PZB)

* * *

U Splitu je 19. siječnja promoviran zbornik znanstvenih radova u čast nadbiskupa *Franića* uz njegov 75. rođendan. Zbornik je izdala »Crkva u svijetu« a promovirao ga je urednik dr. Drago Simundža. U programu promocije sudjelovao je »Splitski vokalni oktet« sa svojim voditeljem mo. *P. Z. Blajićem*, prof. *Nikola Buble*, orguljaš, *Dubravko Geić*, violončelist i *Nikša Panta*, solist. (PZB)

* * *

U Zagrebu je koncem listopada 1987. gostovao mješoviti pjevački zbor *»Siksto V«*. iz talijanskog grada Grottammare, rodnog mjesta pape Siksta V. S programom skladbi duhovnog karaktera i talijanskih folklornih skladbi nastupili su u zagrebačkoj katedrali i u župnoj crkvi sv. Obitelji; primio ih je i kardinal *Kuharić*. Sa zborom su došli i predstavnici gradske i pokrajinske civilne uprave. Nastup u Zagrebu organizirao je voditelj »Splitskog vokalnog oktета« dr. *P. Z. Blajić*. (PZB)

Nakon komemoracije u počast prof. *Ante Jakšića* (v. str. 179) održana je u prostorijama HKD-a 18. II. 1988. komemoracija dr. *Vojmila Rabadana*, koji je umro u Zagrebu 5. I. 1988. Prafrazirajući naslov nedavno izvedene Papandopulo-Rabadanove kantate u počast Ruđera Boškovića, upravitelj HKD-a prof. *Radovan Grgec* nazvao je u svojoj uvodnoj riječi ovu komemoraciju »malim spomenom u počast velikom nam Vojmilu«. Zatim je prof. *Mirko Petravić* govorio o životu i djelu dr. Rabadana, prikazavši ga kao teatrologa, kazališnog režisera, pisca, prevodioca i jednoga od glavnih djelatnika HKD sv. Ćirila i Metoda — Društva sv. Jeronima prije rata i poslije rata. U programu su sudjelovale i dramske umjetnice *Sanda Fideršeg* i *Lena Politeo*.

* * *

U Francuskoj se ove godine slavi 100. obljetnica rođenja *Georgesa Bernanosa*. Na hrvatski su prevedena dva njegova najznačajnija djela: Razgovor karmelićanki (prev. *Radovan Grgec)* i Dnevnik seoskog župnika (prev. *Svevlad Slamnig),* dok je prije rata u Sarajevu bio preveden i roman »Pod Sotoninim suncem«. Po ovom romanu snimljen je film *Mauricea Pialata,* koji je dobio 1987. Zlatnu palmu u Cannesu. Nedavno je taj film prikazan i kod nas. O njemu su pisali *Darko Zubčević* u »Studiju« od 19. II. 1988. i *Mira Boglić* u »Vjesniku« od 16. II. 1988.

* * *

Jean-Louis Kuffer objavio je kod Ed. Pierre-Marcel Favre u Lausanni razgovore s *Vladimirom Dimitrijevićem* pod naslovom »Personne déplacée«.

* * *

U »Editions paulines« izašlo je djelo *Jacquesa Gauthiera* o pjesniku kršćanskog nadahnuća *Patriceu de la Tour du Pinu* (Une cathédrale inachevée). Gauthier tu naziva pjesnika »knezom duhovnosti«.

* * *

U »Etudes«, br. 2/88, *Jean Mambrino* piše o »Satenskoj cipelici« *Paula Claudela*, nedavno izvedenoj u Théâtre National de Chaillot«.

* * *

O *Paulu Claudelu* piše *Geneviève Laplagne* u časopisu »La Vie« od 17. II. 1988. povodom izlaska njegove biografije iz pera *Marie-Josephe Guers*. Tu se bez uljepšavanja govori o Claudelovoj naravi, njegovu odnosu prema sestri kiparici i o vezi s Rose Vetch (Ysée iz »Razdiobe podneva« i Prouhèze iz »Satenske cipelice«). O Claudelovoj »Razdiobi podneva« piše *Biancamaria Ceschin* u listu L' Osservatore Romano« od 26. I. 1988.

* * *

»La Vie« od 27. I. 1988. donosi prikaz filma »Anđeo čuvar« koji je režirao *Goran Paskaljević*.

* * *

Gradišćanske »Hrvatske novine« od 19. II. 1988. donose prikaz 60. obljetnice smrti *Mate Maršić-Miloradića* i prikaz promocije gradišćanskog *dijalektološkog rječnika* u Zagrebu.

* * *

Prigodom 100. obljetnice rođenja i 40. obljetnice smrti *Georgesa Bernanosa* Osservatore Romano od 20. II. 1988. donosi čitavu stranicu posvećenu tim obljetnicama. Autori priloga jesu: *Benedetta Papasogli, Ferruccio Ulivi, Franco Lanza* i *Giuseppe Fasoli*.

* * *

Pjesnik *Ivan Lončar* iz Novske izdao je treću knjigu pjesama pod naslovom »Otkupljenici ljubavi«. Radi se o zanimljivom i svojevrsnom pjesniku. Njegove pjesme traže poetsku lekturu, ali zavređuju pažnju, jer pokazuju snagu doživljaja.

U predgovoru autor kaže:

»Tko su otkupljenici? To su svi ljudi: svi sretnici, svi nesretnici, svi rastuženi na grobu, svi uz majku, svi s uspjesima, svi u tugama i suznim dugama, svi u molitvama, u nadanjima, u snivanjima o dobitku pobjede na hirovitoj šahovskoj ploči. Svima je nama potrebna Ljubav Otkupiteljica.«

Kad bi Ivan Lončar naučio ono što neće da nauči: izraz, bio bi više nego dobar pjesnik. (J.I.)

* * *

»Oko« od 25. II. 1988. donosi prikaz dviju izložbi *Ive Dulčića* iz pera *Josipa Depola*.

* * *

»Zajedničar«, glasilo Hrvatske bratske zajednice sa sjedištem u Pittsburgu, od 13. I. i od 20. I. 1988. donosi reklamu za naš Hrvatski katolički kalendar *»Danicu«* 1988, odakle prenose i neke priloge.

* * *

25. II. 1988. govorio je na književnoj večeri HKD-a o. *Vjeko Vrčić* o biskupu *fra Paškalu Vujičiću* prigodom 100. obljetnice njegove smrti.

* * *

»Oko« od 10. III. 1988. donosi razgovor s *Jean-Claude Renardom*. 29. III. 1988. predstavio je u hotelu »Intercontinental« Renardov život i djelo književnik *P. Matvejević*.

* * *

Glas Koncila, br. 10/88, donosi šire izvode iz članka našeg suradnika *Tome Vereša* »Zašto se prešućuje katolicizam u Vojvodini i Subotici?«, objavljenog u »Maruliću«, br. 1/88. Prošle je godine isti tjednik u br. 2/87. objavio izvode iz članka istog autora »Ketteler i socijalizam«, objavljenog u »Maruliću«, br. 3/87.

* * *

U veljači 1988. objavljena je sedma enciklika *Ivana Pavla II.* o skrbi za društvena pitanja *(Sollicitudo rei socialis)* u kojoj se osuđuje društvena nepravda u svijetu, kapitalizam i marksizam.

* * *

4. III. 1988. u dvorani Društva sveučilišnih nastavnika u Zagrebu svečano je promovirana knjiga pjesama »Poetogrami« našeg suradnika *Josipa Ćosića*.

* * *

25. II. 1988. emitiran je na III. programu Radio-Zagreba esej *Marija Pomilija* o Bibliji.

* * *

28. II. 1988. govorio je u Iloku *Mato Batorović* o marijanskoj poeziji *Ante Jakšića*.

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (57) 141
*Lucija Rudan: Nauči me da šutim 145
Josip Antolović: Uskrsno putovanje 146
*Tomislav Dorotić: Samo sam snove imao 151
Rajmund Kupareo: Neka zapažanja o odnosu umjetnosti i mistike 152
*Tomislav Antunović: Epitaf 155
*Džemaludin Latić: Naš otac 156
Mladen Jurčić: Početni stihovi 157
*Željka Šemper: Dva svijeta 161
*Tomislav Maretić: Čisto je nebo 162
Ivo Balentović: Alija Nametak 163
*Ante Jakšić: Ponekad mi se čini 165
Neven Jurica: Marijanska lirika u kontekstu hrvatskog katoličkog pjesništva između dva rata 166
*Mario Bilić — Imotha: Ostavščina 177
*Albert Pogačić: Brige Petra gospodara 178
*Stjepan Džalto: Suzo, stani 178
Jakov Ivaštinović: Druga obala pjesnika Ante Jakšića 179
*Ante Jakšić: Kapi kasne kiše 181
*Blago Vrankić: Proticanja 182
*Željka Šemper: Tama 182
Stanislav Šodan: Antigona ili kraj jednog vremena pjevanja 183
*Ante Kraljević: Začepljeno vrelo 184
*Tomislav Maretić: Haiku 185
*Stanislava Adamić: Igra s lišćem 185
*Tomislav Maretić: Nokturno 186
*Marija Bango: Bruška noć 186
N. Nekić: Iz dnevnika 187
*Anđelko Vrsaljko: Nijema sječa 190
*Iva Čuvalo: Zlatni oblaci 190
Srećko Bošnjak: Traganje za istinom 191
Tomislav Heres: Iz hrvatske kulturne i glagoljaške povijesti od doselidbe Hrvata do naših dana 193

*Franjo Balog-Vidovečki: Proščenje 228
*Boris Arapović: More 229
*Željka Šemper: Biti jači 229

Mišljenja i reagiranja

K. Spalatin: Dva pisma o nazivu jezika 230
J. Ricov: Trojanski konj (bi)jed(in)stva 232

Mozaik

Siniša Hrestak: Richard III — profesionalno kreirana i prezentirana opera 235
Mirko Petravić: Sa zagrebačkih pozornica 236

Knjige

Jakov Ivaštinović: Višeslojna i živa poezija 241
Ante Kadić: Poljica, narodni život i običaji 243
Mirko Validžić: »Novine i časopisi Gradišćanskih Hrvatov« 245

Izložbe

M. V. Ćelkanović: Sakralni kipar naivac 248

Vijesti

Iz domovine i svijeta 249

MARULIĆ — hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Uredničkí odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec.

BIBLIOTEKA »NOVI VIDICI«

FERDINAND KLOSTERMANN: **Teze o laicima.** Rasprava o laičkom apostolatu u svijetu poslije II. vatikanskog sabora. — Cijena 1000 dinara.

RADOVAN GRGEC: **Novo i staro.** Prikaz nekih gorućih koncilskih i postkoncilskih pitanja s osvrtom na našu specifičnu situaciju. — Cijena 1500 dinara.

JEAN GUITTON: **Katolicizam.** Sažeti prikaz katoličkog vjerovanja i nazora na svijet. — Cijena 1500 dinara.

BONNET — GRGEC — VEREŠ: **Neoklerikalizam i pučki katolicizam.** — Cijena 1500 dinara.

GEORGES HUBER: **Ivan Pavao I. ili Zvanje Ivana Krstitelja.** — Cijena 1500 dinara.

RADOVAN GRGEC: **Nadanja i iščekivanja.** Prigodna razmišljanja katoličkog laika o zbivanju u Crkvi. — Cijena 1500 dinara.

Narudžbe prima izdavač: HRVATSKO KNJIŽEVNO DRUŠTVO SV. aĆIRILA I METODA, Trg kralja Tomislava 21, 41000 Zagreb.

KNJIŽEVNE VEČERI
HKD SV ĆIRILA I METODA — DRUŠTVA SV — JERONIMA

17. III. 1988 — Joja Ricov i njegov pjesmotvor u slovu.
24. III. 1988 — Nikola Bićanić: Fran Binički — jeronimski pisac.
14. IV. 1988 — Željko Voborski: Ivana Brlić Mažuranić (prigodom 50. obljetnice smrti)
21. IV. 1988 — 40. obljetnica književnog rada Zlatka Tomičića
28. IV. 1988 — Drago Stipac: Stjepan Radić (prigodom 60. obljetnice smrti)

MOLITVENICI I KATEKIZMI HKD-a

1. **KRUH NEBESKI**
2. **IZVOR UTJEHE**
3. **MALI MOLITVENIK**
4. **MALI KRŠĆANSKI NAUK**
5. **I. Pavić: RADOSNA VIJEST**
6. **I. Pavić: BIBLIJSKA POVIJEST SPASENJA**
7. **SREDNJI KRŠĆANSKI NAUK**